

Det narrative opgør med sandheden

En analyse af narrativ teori og en begrundelse for saglighed
som forudsætning for narrativ organisationsudvikling

Thomas Klem Andersen

Kandidatafhandling | cand.merc.(fil.) | Copenhagen Business School | 16. Juni

2012

E-mail: thomasklem@gmail.com

Vejledt af:

Morten Sørensen Thaning

Institut for Ledelse, Politik og Filosofi, CBS

181.991 anslag svarende til 79,9 normalsider

English summary

In this thesis I inquire into in which sense truth can be maintained as a relevant question for narrative theory and practice as formulated by Michael White and Jerome Bruner. I also inquire into what preconditions for narrative organizational development can be projected in light of such a maintenance of the truth question.

The inquiry falls into three parts. The *first* part consists in an analysis of the theoretical foundation for narrative theory, which is shown to be largely based on a rejection of truth in a scientific sense because the ideal of truth is said to obstruct the realization that 'the self' and 'human nature' etc. are constructs of history and culture. This is followed by a discussion of what I call the problem of arbitrariness, which I argue that this foundation entails, and which risks posing epistemological, ethical and social problems for narrative practice.

In the *second* part I argue (drawing on McDowell and Heidegger) that the rejection of truth as such does not follow from the rejection of a scientific concept of truth. I further argue that it is possible, even necessary and indeed relevant for narrative theory itself, to maintain the question of truth to address the problem of arbitrariness while at the same time rejecting truth in a scientific sense.

In the *third* part I suggest (drawing on Gadamer) that truth can be maintained if conceived as a question of 'responsiveness to the subject matter' (Sachlichkeit). I argue that in narratives some subject matter becomes mutually accessible for two or more persons; that narratives

can be conceived as mediating truth; and that this truth only can be realized if we grant what is due to the subject matter. The condition of possibility for this truth realization is, as I suggest, the willingness to lend oneself to the emergence of the subject matter that is mediated in the narrative (Sachlichkeit). The subject matter that can be mediated through a narrative, if conceived in this way, is never just an opinion, a mere point of view, because we seriously consider whether there is some truth in that way of looking at a subject matter for us too.

Such a (hermeneutic) vocabulary of truth, I suggest in conclusion, can complement the playful and respectful way of approaching serious problems that characterizes narrative practice. In relation to a narrative approach to organizational development this vocabulary implies that organizational narratives are not capable of just anything. They are capable only of what the specific organizational context – institutional history, strategic considerations and collegiate belonging – can meaningfully allow and this calls for the consultant to be responsive to the subject matter at hand.

Concluding that we cannot have direct knowledge of the world, social scientists proposed that what persons know of life they know through "lived experience". This proposal led to the generations of new questions: How do people organize their stock of lived experience? What do persons do with this experience in order to give it meaning and to make sense of their lives? How is lived experience given expression? Those social scientists embracing the text analogy responded by arguing that, in order to make sense of our lives and express ourselves, experience must be "storied" and it is this storying that determines the meaning ascribed to experience.

(White & Epston, 1990: 9-10)

Fortælling præsenterer os derfor for et ontologisk dilemma. Er historier virkelige eller opdigtede? Hvor langt er de hoppet hinsides vores perception og erindring om tingene i verden? Og er perception og erindring rent faktisk målestokke for det virkelige, eller er de håndværkere i konventionernes tjeneste? (...) det simple svar er, at øjenvidner og selv klare blitzlyserindringer tjener mange andre herrer end sandheden.

(Bruner, 2004: 31)

Indhold

1. Indledning	1
1.1. Sandhed, narrativ teori og organisationsudvikling	2
1.2. Fortællinger i organisationsteorien – baggrund og distinktioner	5
1.3. Narrativ teori og organisationsudvikling	8
1.4. Afgrænsning og metode	9
1.4.1. Imellem filosofi, organisationsteori og praksis	11
1.4.2. Problematiseringsanalyse	13
1.4.3. Etableringen af problemstillinger	16
2. Det narrative opgør med sandheden	21
2.1. Opgøret med sandheden som ideal og forestilling	21
2.1.1. Modstillingen mellem historie og virkelighed	22
2.1.2. Mulighederne i opgøret med sandheden	26
2.2. Fra sandhed til mening	29
2.2.1. Fra referentiel mening til kulturel mening	29
2.2.2. Mening og handling	31
2.3. Erfaringens fortællingsstruktur	33
2.3.1. Den litterære analogi og fortællingens indeterminans	34
2.3.2. En verden af muligheder	38
2.4. Imellem sandhedsdogmatik og relativisme	42
2.4.1. Perspektiv- og resultatforpligtelse	42
2.4.2. Fra verifikation til det pragmatiske spørgsmål om nytte	43
2.5. Opsamling	45

3. En vilkårlighedsproblematik	49
3.1. <i>Kritisk sammendrag af det narrative opgør med sandheden</i>	50
3.1.1. Epistemologisk vilkårlighed	52
3.1.2. Etisk vilkårlighed	56
3.1.3. Den sociale problematik	59
4. Reaktualisering af sandhedsspørgsmålet	65
4.1. <i>Muligheden for at fastholde sandhedsspørgsmålet</i>	66
4.2. <i>Nødvendigheden af at fastholde sandhedsspørgsmålet</i>	71
4.3. <i>Sandhedskravet i det narrative opgør med sandheden</i>	76
5. Relevante distinktioner og litterære abstraktioner	79
5.1. <i>Fortællinger i livet og fortællinger i litteraturen</i>	80
5.2. <i>Æstetisk abstraktion</i>	85
5.2.1. Faren for abstraktion og forglemmelse i narrativ teori	87
6. Sandhed i betydningen saglighed	93
6.1. <i>Sandhedsspørgsmålet formuleret omkring begrebet saglighed</i>	94
6.1.1. Saglighed i betydningen livssammenhæng	95
6.1.2. Saglighed i betydningen handlingskontekst	98
6.1.3. Saglighed i betydningen samhørighed	101
6.2. <i>Saglighedens forpligtende karakter</i>	105
6.3. <i>Saglighed og narrativ organisationsudvikling</i>	106
6.3.1. Sag-forpligtelse og betoning af grænser	107
6.3.2. Saglige forudsætninger for narrativ organisationsudvikling	112
7. Konklusion	117
Litteratur	123

1. Indledning

Den australske terapeut Michael White fik i 1989 sammen med den New Zealandske terapeut David Epston udgivet bogen *Literate Means to Therapeutic Ends* (White & Epston, 1989).¹ Her blev grundideerne for en terapiform, som trækker på litterære ideer og metoder præsenteret. White udviklede disse ideer frem til sin død i 2008 under betegnelsen narrativ teori og praksis.

Narrativ teori og praksis blev beskrevet af White som alternativ til, hvad han kaldte de moderne vestlige, humanistiske og professionelle diskurser, som karakteriserer meget traditionel psykiatri, psykoterapi og klinisk psykologi. Disse diskurser er ifølge White optaget af sandhedspåstande og naturalistiske fremstillinger, der opfatter identitet som et produkt af en ahistorisk sand natur bestående af essenser og en autentisk kerne (White, 2006a: 181-82, se også 2006b: 133). Karakteristisk for narrativ teori er – i modsætning til disse diskurser – at livet forstås som tekst frem for objektiv virkelighed, og at foretrukken meningskabelse bliver praktisk ideal frem for afdækning af sandheder omkring den enkeltes liv. Et opgør med sandhed synes således at være udgangspunktet, da sandhedspåstande i narrativ teori betragtes som kulturelle normer, der, hvis de gives status af sandhed, kommer til at fungere som målestokke for begrænsende selvdisciplinering.

Narrativ teori og praksis har vundet stor udbredelse indenfor det psykologiske og terapeutiske felt i Danmark. I de senere år er narrativ teori og praksis endvidere i stigende omfang blevet an-

¹ Genoptrykt året efter under den ændrede titel: *Narrative Means to Therapeutic Ends* (White & Epston, 1990).

vendt som tilgang til udvikling af organisationer (Kure, 2008, 2009; Nielsen, 2004; Schnoor, 2009).

1.1. Sandhed, narrativ teori og organisationsudvikling

Teserne for dette speciale er: 1) At sandhedsopgøret i narrativ teori angår en særlig form for sandhed – nemlig i et scientistisk sandhedsideal; 2) at der er en berettiget indsigt i at begribe livet som tekst og at orientere praksis efter meningskabelse; 3) at hverken 1) eller 2) nødvendiggør et opgør med sandhed som sådan; 4) at et radikalt opgør med sandhed indebærer en fare og risiko for vilkårlighed, som kan være problematisk for det narrative arbejde med organisationsudvikling og 5) at denne vilkårlighedsproblematik kan imødekommes ved at fastholde sandhed som relevant problem og spørgsmål for narrativ teori og praksis. Spørgsmålet som jeg orienterer mig efter i specialet er derfor som følger: I hvilken forstand kan sandhed fastholdes som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis, når grundlaget for teorien synes at være et opgør med sandhed, og hvilke forudsætninger kan formuleres for narrativ organisationsudvikling på baggrund heraf?

Dette kan imidlertid umiddelbart forekomme som et paradoksalt spørgsmål – for hvorfor er erkendelsesinteressen at fastholde sandhed som spørgsmål, når narrativ teori jo netop gør op med idealet om sandhed? Ikke desto mindre er det her indledningsvist et uomgængeligt forvirrende udgangspunkt, da jeg har en filosofisk ambition om at etablere en problemstilling, som først kan tilvejebringes i sin udførelse.² Det vil derfor være selve opgaven at tilve-

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel udlægger i forordet til *Åndens fænomenologi* dette som en særegen udfordring for filosofiske skrifter, om hvilke han skriver: "For

jebringe problemstillingen.³ Problemstillingen kræver således i første omgang en grundig teoretisk analyse af, hvordan og hvorfor et opgør med sandhed kan siges at udgøre det teoretiske grundlag for narrativ teori og praksis samt en kritisk diskussion af, hvilke problematikker dette opgør indebærer. Jeg vil derfor i undersøgelsens anden og tredje del arbejde ud fra følgende forskningsspørgsmål: I hvilken forstand udgør et opgør med sandhed grundlaget for narrativ teori, og hvilke problematikker indebærer dette? Besvarelsen af dette spørgsmål begrunder det forskningsspørgsmål, jeg arbejder ud fra i fjerde del af undersøgelsen: Er det muligt at fastholde sandhed som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis? Dette vil i anden omgang føre til en stillingtagen til, hvordan dette sandhedsspørgsmål kan formuleres i forhold til narrativ teori og praksis samt en diskussion af, hvilke forudsætninger der må gøre sig gældende for narrativ organisationsudvikling i lyset heraf (del fem og seks). Forskningsspørgsmålet, som jeg vil arbejde ud fra i denne sidste del af undersøgelsen, er derfor: I hvilken forstand kan sandhed fastholdes som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis, og hvilke forudsætninger kan formuleres for narrativ organisationsudvikling på baggrund heraf? Her vil jeg argumentere for, hvordan det er muligt – inspireret af Hans-Georg Gadamer (2004) filosofiske hermeneutik – at fastholde sandheds-

sagen er ikke udtømt i sit formål, men i sin udførelse; resultatet selv er ikke den virkelige helhed, for den opnås kun i forening med sin tilblivelse (Hegel, 2005: 5).

³ Hegel formulerer endvidere *tilvejebringelsen* af begreber som selve den filosofiske opgave i *Åndens fænomenologi*: "... Hvis vi giver det udseende af, at ordenes betydning er alment kendt, eller at vi har et begreb om det, ligner det en måde, som vi blot benytter os af for at spare os for det, som det netop handler om: At tilvejebringe dette begreb (Hegel, 2005: 56-7).

spørgsmålet for narrativ teori og praksis som et spørgsmål om saglighed. I denne forstand kan sandhed forstås som et spørgsmål om at lade en sag komme til orde, frem for et spørgsmål om at udsige universelle sandheder om en fra os adskilt virkelighed. Med saglighedsbegrebet betones forpligtelsen på og ansvaret for de sagsforhold, som fortællinger angår, som forudsætning for arbejdet med narrativ organisationsudvikling.⁴ Specialet er i dette henseende en undersøgelse af, hvordan den respektfulde og legende tilgang til alvorlige problemer, som er karakteristisk for narrativ teori og praksis, kan suppleres med et sprog for saglig forpligtelse og ansvar, som jeg vil argumentere for, bør være en forudsætning for god narrativ organisationsudvikling.

Anvendelsen af narrativ teori og praksis i forhold til organisationsudvikling kan anskues som del af et større problemfelt, hvor meningsskabelse i organisationer gennem fortællinger i stigende grad er blevet tema indenfor organisationsteori og organisatorisk praksis. Dette vil jeg redegøre for i det følgende for at skabe et overblik i feltet og placere denne undersøgelse i det.

⁴ Saglighed må ikke her forveksles med faglighed, da det vil være pointen, at det er et sagsforhold, der sætter forpligtelsen og ansvaret og ikke kun en fagdisciplin. Inddragelsen af saglighedsbegrebet er endvidere et argument for at fastholdelsen af et fænomenologisk-hermeneutisk inspireret sandhedsbegreb i forhold til narrativ teori vil kunne opretholde indsigterne i det narrative opgør med et scientistisk videnskabeligt sandhedsbegreb uden at gøre op med sandhed som sådan. Sandhed i betydningen saglighed ligger derfor også tæt op af det fænomenologisk-hermeneutiske begreb om sandhed som *alētheia* (utillsørelighed) og hændelse, hvor sandhed begribes som noget der 'overgår' os og unddrager sig vores kontrol frem for noget subjektet, metodisk og erkendelsesteoretisk, yder og tager i besiddelse (Gadamer, 2004: ix, 420; Lübcke, 1982: 177).

1.2. Fortællinger i organisationsteorien – baggrund og distinktioner

Fortællinger i organisationsteorien er ikke noget nyt men er, som Søren Nymark (2002) redegør for, allerede blev berørt i forbindelse med kulturperspektivets indtog i organisationsteorien med Edgar Schein i 1980'erne. Det er dog først fra midten af 1990'erne, at der for alvor kom opmærksomhed omkring fortællinger i organisationer. Nymark forklarer, at grundlaget for dette kan findes i de 'postmodernistiske' strømninger (se også Alvesson & Karreman, 2000; Deetz, 2003; Rhodes & Brown, 2005: 168), der i begyndelsen af 1990'erne påvirkede organisationsteorien i en mere fortolkende og subjektiv, paradigmatisk retning frem for den tidligere funktionelle og objektive orientering. Det teoretiske udgangspunkt blev i denne sammenhæng blandt andet taget i filosoffer som Friedrich Nietzsche, Ludwig Wittgenstein, Michel Foucault og Jean-Francois Lyotard (Nymark, 2002). Dertil kan man tilføje de 'post-strukturalistiske' strømninger, som tager teoretisk udgangspunkt i Foucault, Gilles Deleuze og Jacques Derrida blandt andre (Esmark, Bagge Laustsen, & Åkerstrøm Andersen, 2005a; Stormhøj, 2006). Disse strømninger bliver også ofte refereret til som en del af 'den sproglige vending' i human- og samfundsvidenskaben. De samme teoretiske strømninger har endvidere haft enorm betydning for, hvad man i human- og samfundsvidenskabelig sammenhæng vil kalde konstruktivisme og konstruktionisme (Esmark, Bagge Laustsen, & Åkerstrøm Andersen, 2005b; Kjørup, 2001). Overordnet set har disse strømninger været præget af et opgør med oplysnings-tænkningen og overdreven tro på den menneskelige fornuft

(Bredsdorff, 2008: 7) samt et kritisk opgør med forestillingen om at kunne erkende sandheder og afdække en objektiv virkelighed.

Disse videnskabsteoretiske diskussioner åbnede for ny inspiration til organisationsteorien, hvorved narratologien i litteraturvidenskaben fik indflydelse via diskussioner om fortællingens rolle for eksempelvis identitetsskabelse og formidling af viden i organisationer (Nymark, 2002).

I praktisk sammenhæng, kan fortællingers betydning i organisationer siges at hænge sammen med en moderne ledelsesudfordring, der vedrører adgangen til og organisering af medarbejdernes bevidsthed og identitet, hvor man gennem fortællinger kan beskæftige sig med aspekter af organisering som traditionelle tilgange ikke gør, da fortællinger giver adgang til og mulighed for at påvirke det følelsesmæssige, politiske og symbolske liv i organisationer i form af menneskelige ønsker, håb, drømme og begær (Rhodes & Brown, 2005: 169, 177; se også Boje, 1991: 106; Gabriel: 2, 22, 2000; Hede, 2010: 81).

Man kan let blive rundtosset i dette virvar af anvendelsesmuligheder for narrative tilgange. Allerede her indledningsvist kan det derfor være godt med nogle generelle begrebslige distinktioner, hvad angår tilgange inden for organisationsteorien, som har fortællingsbegrebet tilfælles. Jeg har her valgt at gruppere dem inden for henholdsvis forskningsmæssig metode, strategisk kommunikation -og markedsføring og narrativ organisationsudvikling. Narrative tilgange bliver anvendt metodisk i *forskningsmæssige sammenhænge*, hvor narrative interviews eller indsamling af fortællinger i organisationer antages at give privilegeret adgang til kulturelle dimensioner af organisationer, som ellers ikke er tilgængelig

(Adorasio, 2009; Czarniawska-Joerges, 2004; Elliott, 2005; Rhodes & Brown, 2005: 167). Fortællingers betydning i organisationer behandles i denne sammenhæng typisk under betegnelsen *storytelling*. *Storytelling* begrebet danner også teoretisk udgangspunkt i en helt anden og praktisk sammenhæng som omhandler *strategisk kommunikation og markedsføring*. Her er man optaget af strategisk udvikling af kernehistorier og overensstemmelse mellem kultur, vision og image i organisationer (Allan, Fairtlough, & Heinzen, 2005; Brown, 2005; Kristensen, 2002; Lundholt & Maagaard, 2011). Meget af det man kalder *storytelling* i denne sammenhæng handler hovedsageligt om pointer og moraler, man ønsker at formidle og gøre til udgangspunkt for yderligere spredning og meningsskabelse frem for fortællingsmæssig udfoldelse af handlingsforløb (Kristensen, 2002). Fortællingsbegrebet danner yderligere teoretisk udgangspunkt for, hvad jeg i denne undersøgelse kalder *narrativ organisationsudvikling*, der er inspireret af narrativ teori og praksis, som jeg præsenterede indledningsvist med forankring hos White. *Narrativ organisationsudvikling* er beslægtet med *storytelling* perspektivet i dets antagelse om, at organisatorisk identitet, kultur og mening er struktureret i fortællinger, men adskiller sig også væsentligt herfra, da der ikke er samme fokus på strategi, kommunikation og markedsføring. I *narrativ organisationsudvikling* vil man typisk være mere optaget af at arbejde med de fortællinger og intentioner, der ligger under den strategiske overflades missioner og visioner.⁵ Det er *narrativ organisationsudvikling* i

⁵ Det er på sin plads at pointere at disse to perspektiver selvfølgelig ikke udelukker hinanden og at mange organisationsteoretikere og udviklingskonsulenter vil mene at strategiske visioner vil have mest gennemslagskraft, hvis de er forankret

denne forstand, som jeg beskæftiger mig med i denne undersøgelse.

1.3. Narrativ teori og organisationsudvikling

David Barry præsenterede allerede i 1997 narrativ teori som en mulig og frugtbar tilgang til organisationsudvikling. Med narrativ teori som tilgang til organisationsudvikling, er det ifølge Barry (1997) antagelsen, at organisationsmedlemmer vil være bedre i stand til at adressere deres problemer, hvis de bedre kan forstå, hvordan de konstruerer sig selv og deres organisation meningsmæssigt. Barry skriver yderligere, både at den narrative terapi modsat meget anden narrativ teoretiseringen, er meget optaget af at facilitere forandring, og modsat meget anden organisationsudviklingslitteratur er grundigt funderet i overvejelser fra filosofien, historien, antropologien og litteraturteorien (1997: 31).

Danske udviklingskonsulenter synes også at være opmærksomme på potentialet i narrativ teori. Bøger specifikt om narrativt arbejde i organisationer har set dagens lys herhjemme med Kit Sanne Niensens *Fortællinger i organisationer* (2004), og Michala Schnoors *Narrativ organisationsudvikling* (2009). I forskningsmæssig sammenhæng udfærdigede Nicolai Kure desuden i 2008 en PhD-afhandling om emnet ved Århus Universitet (Kure, 2008). De narrative metoder præsenteres endvidere som en oplagt del af proceskonsulenters repertoire (Dahl & Juhl, 2009) og anvendes i konsulenthuse som Inpraxis, Attractor, Haslebo & Partnere, Villa Venire, Narrative Perspektiver og DISPUK. White og hans inspira-

i værdimæssige intentioner. Ikke desto mindre er der en forskel i forhold til, hvad de to perspektiver hovedsageligt fokuserer på.

tion fra Foucault og Jerome Bruner synes i denne sammenhæng at være den store fællesnævner foruden inspiration fra bl.a. socialkonstruktionisme, post-strukturalisme, systemisk tænkning, appreciative inquiry og CMM-teorien (Schnoor, 2009: 57-69). De narrative metoder bliver således i stigende omfang på linje med andre anerkendte perspektiver⁶ anvendt til organisationsudvikling og procesfacilitering. Det er imidlertid stadig et relativt nyt fænomen, og det betyder også, at udviklingsarbejdet med og tilpasningen af metoderne i forhold til organisationsudvikling kun lige er begyndt (Schnoor, 2009: 17), lige såvel som at begrænsningerne for den narrative tilgang til organisationer endnu afventer udforskning (Barry, 1997: 44).

Denne undersøgelse bidrager til en sådan udforskning af begrænsninger og tilpasning af metoder i forhold til narrativ organisationsudvikling ved først at analysere og diskutere det teoretiske grundlag for narrativ teori, for dernæst at formulere et begreb om saglighed og tilbyde det som forudsætning for narrativ organisationsudvikling.

1.4. Afgrænsning og metode

Problemstillingen angår narrativ teori og praksis, sådan som den er udviklet på baggrund af særligt White. Da White typisk regnes som drivkraften bag teoriens udvikling og er den terapeut der overvejende forbindes med narrativ terapi (Payne, 2011: 15), mener jeg, at undersøgelsen af det teoretiske grundlag for narrativ te-

⁶ Ved siden af den narrative findes en række andre anerkendte tilgange til organisationsudvikling og konsultation såsom systemiske, anerkendende og løsningsfokuserede etc. (se fx Dahl & Juhl, 2009).

ori og praksis bedst tager sit udgangspunkt her, da det netop er her, at grundlaget, forstået som udgangspunkt for den videre teori- og praksisudvikling, findes. White er i formuleringen af narrativ teori i høj grad inspireret af den amerikanske psykolog Jerome Bruner og hans udvikling af en kulturel psykologi inspireret af litterær teori. Bruner regnes desuden i egen ret som ophavsmand til narrativ teori, som den har udviklet sig indenfor psykologien (Aukrust, 1999: 7). Nærværende undersøgelse vil derfor angå narrativ teori, sådan som den formuleres af White og Bruner. Når jeg i undersøgelsen refererer til fortællinger, arbejdet med fortællinger og det narrative arbejde med fortællinger i organisationer skal det således forstås på baggrund af dette udgangspunkt, det vil sige, at undersøgelsen omhandler 'arbejdet med fortællinger', der er inspireret af de metoder, som White og Bruner har været ophavsmænd til.⁷ Dette, mener jeg, vil give det bedste udgangspunkt for at besvare problemstillingen.

En grundantagelse for undersøgelsen er, og her følger jeg præmisserne i det meste af litteraturen omkring storytelling og narrativ organisationsudvikling, at organisationer er fulde af fortællinger, og udfordringen er derfor ikke er at påpege, at det er tilfældet (Czarniawska-Joerges, 2004: 40-41). En anden grundantagelse er,

⁷ Det er på sin plads at pointere i denne sammenhæng, at White ikke oprindeligt brugte begrebet *narrativ* om sin måde at arbejde på (Payne, 2011: 15). Martin Payne pointerer endvidere at narrative begreber indgår i andre terapiformer, og at alle terapiformer sådan set kan siges at være narrative, eftersom personer faktisk fortæller historier, hvad enten de taler med terapeuter, der kalder deres arbejde for gestaltterapi, personcentreret terapi, psykodynamisk terapi, kognitiv adfærdsterapi osv. (2011: 15-16). Det er imidlertid kun White og Epston, der har benyttet betegnelsen narrativ for deres terapiform og ydermere er det narrative begreber inspireret af litteraturteori, der eksplicit danner grundlag og inspirationskilde for udviklingen af *deres* narrative teori og praksis.

at narrativ teori og praksis, som afgrænset ovenfor, bliver anvendt til organisationsudviklings-formål, og udfordringen er derfor heller ikke, at undersøge om det er muligt, som Kure satte sig for (Kure, 2008: 10). Ambitionen er i stedet, at undersøge hvilke teoretiske antagelser man højst sandsynligt får i medgift, når man giver sig af med narrativ organisationsudvikling, hvilke problematikker dette indebærer og hvilke forudsætninger, der på baggrund heraf, må gælde for det narrative arbejde med fortællinger i organisationer.

1.4.1. Imellem filosofi, organisationsteori og praksis

Fortællinger som eksplicit tema for organisationsteori og organisatorisk praksis kan groft skematiseret forefindes på fire niveauer: Henholdsvis filosofisk, videnskabsteoretisk, forskningsmæssigt og praktisk. Filosofisk tænkes fortællinger i relation til og forlængelse af filosofiske grundproblemer omkring væren, og hvordan vi som mennesker er, bliver, erkender, agerer og organiserer os. Refleksioner på dette niveau kan have alt fra grundlæggende ontologisk og epistemologisk karakter til kulturkritisk, samtidsdiagnostisk, etisk og politisk karakter. Videnskabsteoretisk diskuteres fortællinger i forhold til postmoderne, konstruktivistiske og poststrukturalistiske erkendelsesteoretiske tilgange til studiet af organisationer, identitet og kultur. Forskningsmæssigt udgør fortællinger det metodiske afsæt for diverse empiriske analyser af organisationer; og begrebsligt udgangspunkt for analyse af meningsskabelse i organisationer som et postmoderne fænomen. Praktisk anvendes fortællinger som forståelsesramme og metodegrundlag i konsulent- og kursusvirksomheder; og fortællinger anvendes som forståelses-

Del 1

ramme og værktøj blandt ledere, medarbejdere og afdelinger i organisationer.

Erkendelsesinteressen i denne undersøgelse går på tværs af det videnskabsteoretiske, filosofiske og praktiske niveau, da den indeholder henholdsvis en teoretisk analyse af grundlaget for narrativ teori, en filosofisk diskussion omkring sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og praksis og en formulering af forudsætninger for det praktiske arbejde med narrativ organisationsudvikling. Dette betyder, at undersøgelsens erkendelsesinteresse placerer sig et sted mellem organisationsteori, filosofi og organisatorisk praksis. Det er væsentligt at pointere, at erkendelsesinteressen ligger i et krydsfelt, da det centrale anliggende er at vise, hvordan det umiddelbart abstrakte (filosofiske) spørgsmål om sandhed i narrativ teori ikke bare er et abstrakt filosofisk eller videnskabsteoretisk spørgsmål, men også i høj grad er et spørgsmål, der har virksomme og praktiske konsekvenser for organisationsteori og organisatorisk praksis. Som jeg formulerer det i min behandling af vilkårlighedsproblematikken (del 3) er spørgsmålet om sandhed problematisk i både epistemologisk, etisk og social forstand.

Min reaktualisering af sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori har visse lighedstræk med eksisterende teoretiske argumenter for ikke at opgive sandhedsbegrebet i en samfundsvidenskabelig (se særligt: Bredsdorff, 2002, 2008) og organisationsteoretisk sammenhæng (Czarniawska-Joerges, 2004b; M. Parker, 1995; Martin Parker, 1993; Reed, 2004; Thompson, 1993). Sandhedsspørgsmålet kan også findes i teorier, som ikke gør det til en eksplicit tematik, men som blot forudsætter det i diskussioner af fx, hvilken form for sandhed som fortællinger formidler eller inde-

holder (Gabriel, 2000: 4, 135; Polkinghorne, 1988: 64, 183). Ligeledes har min formulering af sandhedsspørgsmålet for narrativ teori og praksis åbenlyse lighedstræk med Gadammers ambition om at legitimere et særegent sandhedsbegreb for åndsvidenskaberne (Gadamer, 2004), John McDowells rehabilitering af objektivitet som et vigtigt filosofisk begreb (McDowell, 2000), Martin Heideggers insisteren på at gentænke sandhedsbegrebet og fastholde nødvendigheden af, at kunne stille spørgsmål til det (Heidegger, 1961: 559-60; Heidegger & Krell, 1991: 126-27, 157) og Barbara S. Helds argument for at objektiv viden er mulig og nødvendig indenfor psykologien i forhold til at begribe 'rational agency' (Held, 2007: 17). Af disse inddrager jeg i undersøgelsen McDowell, Heidegger og særligt Gadamer, hvilket jeg uddyber nedenfor i afsnittet Tilvejebringelsen af begreber og etablering af problemstillinger. Inden jeg kommer dertil vil jeg i det følgende først kort redegøre for undersøgelsens problematiseringsanalytiske metodologi i forhold til analysen af grundlaget for narrativ teori (del 2).

1.4.2. Problematiseringsanalyse

Et opgør med sandheden synes at være et vigtigt udgangspunkt for narrativ teori. Jeg mener derfor, det har været nødvendigt ligeledes at gøre dette udgangspunkt til centrum for min analyse af det teoretiske grundlag. Til dette formål har jeg ladet mig inspirere af Michel Foucaults såkaldte problematiseringsanalyse⁸ for at analy-

⁸ Nok er jeg inspireret af Foucaults problematiseringsanalyse, men jeg anvender den selvfølgelig som metodologisk tilgang i en helt anden sammenhæng end han gør. Det er således udelukkende den analytiske tilgang jeg er inspireret af her og ikke genstanden for hans analyser, eller de begreber han udvikler i dem.

sere, hvordan sandhed problematiseres i narrativ teori. Foucault beskriver problematiseringsanalysen som følger:

[T]o analyze the process of “problematization”(…) means: how and why certain things (behaviour, phenomena, processes) became a problem. Why, for example, certain forms of behaviour were characterized and classified as “madness” while other similar forms were completely neglected at a given historical moment(…) How and why were very different things in the world gathered together, characterized, analyzed, and treated as, for example, “mental illness”? What are the elements which are relevant for a given “problematization”? And even though if I won’t say that what is characterized as “schizophrenia” corresponds to something real in the world, this has nothing to do with idealism. For I think there is a relation between the thing which is problematized and the process of problematization. The problematization is an “answer” to a concrete situation which is real (Foucault, 2001: 171-72)

Som det antydes her, angår problematiseringsanalysen, hvordan særlige fænomener bliver problemer i en historisk epoke. Denne undersøgelse er imidlertid ikke historisk, da det ikke er ambitionen, at foretage en systematisk analyse af problematiseringsprocessen og de historiske konstellationer for problematiseringen af sandhed – hverken generelt eller specifikt i forhold til narrativ teori. Ambitionen er i stedet at analysere problematiseringen af sandhed indenfor for den afgrænsede ramme – narrativ teori og praksis for efterfølgende at diskutere og udfordre den kritisk i lyset af andre teoretiske perspektiver, og jeg har fundet Foucaults problematiseringsanalytiske spørgsmål produktive som analytisk tilgang i denne sammenhæng.

I forhold til genstandsfeltet for denne undersøgelse kan de problematiseringsanalytiske spørgsmål formuleres som følger: Hvor-

dan og hvorfor præsenteres sandhed i narrativ teori på gentagende og insisterende vis på en særlig måde og med en vis selvfølghed? I hvilken forstand og hvorfor er sandhed et problem for narrativ teori? Hvilke begreber, forestillinger og idealer er relevante for problematiseringen af sandhed i narrativ teori? Hvordan og hvorfor bliver 'noget', som f.eks. objektiv virkelighed, metode og diagnoser associeret med sandhed. I hvilken forstand og hvorfor er et opgør med sandheden nødvendigt ifølge denne problematisering? Hvordan har denne problematisering af sandhed betydning for den generelle formulering af narrativ teori?

At spørge på denne måde og at anskue sandhed som problem indebærer ikke en antagelse fra min side om, at sandhed i forhold til narrativ teori er ingenting eller konstruktivistisk set er uden bindende mening. Det betyder nærmere, at sandhed melder sig som problem på en ikke nødvendig men dog konkret måde i den særlige sammenhæng, som narrativ teori og praksis udgør. Som sådan udgør problematiseringen af sandhed en bindende erfaring, der fører muligheder og begrænsninger med sig for, hvordan og i hvilket omfang man kan agere og forholde sig i forhold til narrativ organisationsudvikling.

Narrativ teori, som den er formuleret af Bruner og White får i problematiseringsanalysen dermed status af 'empiri' i den forstand, at det ikke er narrativ teori, jeg går til analysen med, men som analysen angår. Analysen har således denne 'teoretiske empiri', som sin genstand og de problematiseringsanalytiske spørgsmål som tilgang.

Problematiseringen af sandhed i narrativ teori vil jeg fremover i undersøgelsen referere til som det narrative opgør med sandhed,

som den begrebslige syntese af problematiseringsanalysen og de ovenfor skitserede spørgsmål.

Det narrative opgør med sandheden, og diskussionen af den vilkårlighedsproblematik, opgøret indebærer, begrundes og muliggør etableringen af den problemstilling, som motiverer resten af undersøgelsen. Det er således i kraft af problematiseringsanalysen, at erkendelsesinteressen i undersøgelsen kan udlægges, og at det bliver klart, hvad det er nødvendigt, at jeg beskæftiger mig med i den, og hvad der kan og må stilles spørgsmål til.

1.4.3. Etableringen af problemstillinger

Etableringen af problemstillinger og vurderingen af, hvad der er muligt og nødvendigt at stille spørgsmål til, ser jeg som en væsentlig filosofisk opgave i enhver sammenhæng, men her angår det specifikt narrativ teori og organisationsudvikling. Dette understreges dog særligt som en filosofisk opgave i den fænomenologisk-hermeneutiske tradition, der ligger i forlængelse af Martin Heidegger og Hans-Georg Gadamer⁹, som jeg støtter mig op af i undersøgelsens overordnede sigte, hvilket jeg vil redegøre for i det følgende med udgangspunkt i Heidegger.

Det selvfølgelige er ofte genstand for kritisk filosofisk analyse. Heidegger påpeger, at det indenfor de filosofiske grundbegrebsers omkreds er særligt problematisk at påberåbe sig selvfølgelighed (Heidegger, 2007: 24).¹⁰ Derfor er det en metodisk ambition for

⁹ Jeg har særligt hovedværkerne *Væren og tid* og *Sandhed og metode* i tankerne her. Udgangspunktet for forklaringen af, hvordan jeg går til undersøgelsen er her Heideggers metodiske overvejelser i *Væren og tid* (2007: 35-60)

¹⁰ Jeg mener at ambition om at forholde sig (filosofisk) kritisk overfor selvfølgeligheder også er en grundindstilling i Foucaults problematiseringsanalyse. Foucault insisterer på metodisk i sin analyse af det græske begreb *parrësia*, at fast-

mig at forholde mig kritisk undrende overfor det teoretiske grundlag i narrativ teori. Dette vil i særdeleshed angå selvfølgeligheden i det narrative opgør med sandheden, da jeg vil vise, hvordan at spørgsmålet om sandhed er gjort irrelevant som tematisk spørgsmål i teorien.

Problemstillingen i denne undersøgelse udarbejdes gennem 1) den foucaultsk-inspirerede problematiseringsanalyse af det narrative opgør med sandheden, hvor jeg peger på at opgøret synes at angå et scientistisk sandhedsbegreb; i 2) diskussionen af vilkårlighedsproblematikken og i 3) reaktualiseringen af sandhedsspørgsmålet. Dette udgør, hvad jeg kalder en etablering af problemstillingen¹¹ for undersøgelsen, som mere specifikt etablerer sandhed som et begreb, det er muligt og nødvendigt at spørge til i narrativ teori. Denne problemstilling muliggør det eksplicite spørgsmål, som orienterer undersøgelsen (se afsnit 1.1.). I lyset heraf bliver mit forehavende at argumentere for, at indsigten i det narrative opgør med et scientistisk sandhedsbegreb kan opretholdes uden at gøre op med sandhed som sådan ved – inspireret af Gadamer – at fastholde sandhedsspørgsmålet som et spørgsmål om saglighed.

At jeg støtter mig op af en fænomenologisk-hermeneutisk tradition, siger ikke noget om, hvad undersøgelsen indholdsmæssigt

holde det som politisk *problem* frem for at acceptere den selvfølgelige mening, det har fået som *hverdagsudtryk* (Andersen & Kromann, 2011: 226; Foucault, 2010: 188). Jeg forklarer imidlertid denne filosofisk-metodiske grundindstilling her med udgangspunkt i Heidegger, fordi den samlede og overordnede erkendelsesinteresse i undersøgelsen bedst beskrives med hans begreber og de problematiseringsanalytiske spørgsmål kun knytter sig til undersøgelsens 2. del, der dog, som nævnt, er en væsentlig del af selve etableringen af problemstillingen.

¹¹ At udarbejde en problemstilling hænger ifølge Heidegger sammen med at stille et spørgsmål eksplicit og gøre det gennemsigtigt for sig selv i forhold til, hvordan det stilles, og hvad det angår (Heidegger, 2007: 24-25).

handler om. Som Heidegger pointerer taler termen fænomenologi ikke for en bestemt filosofisk disciplin, da det metodiske princip for fænomenologien er, at gå til sagen selv. Dette princip udgør den videnskabelige formaning til forskeren om ikke at overtage kun tilsyneladende legitimerede begreber og spørgsmål. Det er i stedet opgaven at tilvejebringe disse i konfrontationen med sagen selv (Heidegger, 2007: 47-48). Et vilkår i denne sammenhæng er, at princippet om at gå til sagen selv indebærer, at den metodiske tilgang til genstanden for undersøgelsen ikke kan diskuteres udtømmende indledningsvist, som man har for vane i videnskabelig sammenhæng. Dette skyldes, at det fænomenologiske princip er, at det i højere grad bør være sagen selv, der stiller krav til metoden. De metodiske valg hvad angår inddragelsen af teori og præcisering af spørgsmål for undersøgelsen foretages derfor løbende i takt med, at problemstillingen etableres.

Undersøgelsen er dog ikke fænomenologisk i den forstand, at det er ambitionen særligt at blotlægge det som først og fremmest og for det meste ikke viser sig (Heidegger, 2007: 56), da opgøret med sandhed er et eksplicit tema for narrativ teori. Men dog i den forstand at jeg vil påpege, at der i dette opgør er fare og risiko for at noget ikke bliver taget højde for i tilstrækkelig grad (se del 3), og at der er nogle væsentlige forudsætninger, der gør sig gældende for det narrative arbejde, som ikke nødvendigvis medreflekteres tilstrækkeligt begrebsligt (se del 6).

Problemstillingen, sådan som jeg etablerer den i undersøgelsen, findes ikke i narrativ teori selv, da teorien netop forsøger at undgå spørgsmålet om sandhed. I diskussionen af vilkårlighedsproblematikken og med reaktualiseringen af sandhedsspørgsmålet går jeg

derfor også udover de Foucault-inspirerede problematiseringsanalytiske spørgsmål og etablerer i højere grad undersøgelsens egen begrebslighed og argumenterer for at etablere en selvstændig problemstilling, som ikke gør sig gældende i narrativ teori selv. Til dette formål inddrager jeg relevante tekster af Jürgen Habermas, John McDowell, Heidegger og Gadamer. Jeg gør brug af deres argumenter og begreber analytisk i den forstand, at de bidrager til og informerer min kritiske diskussion og vurdering af det narrative opgør med sandheden. Jeg gør dermed ikke brug af dem analytisk i den forstand, at deres begrebsapparat udgør en analytisk værktøjskasse, eller analytiske briller, som jeg har kunnet analysere en problemstilling med, da de netop inddrages for at etablere selve problemstillingen. Specifikt betyder det, at McDowell og Heidegger inddrages for på baggrund af vilkårlighedsproblematikken, som det narrative opgør med sandheden indebærer, at reaktualisere sandhedsspørgsmålet ved at etablere sandhed som et problem, det er muligt og nødvendigt at tage stilling til. Habermas og Gadamer inddrages efterfølgende til at diskutere, hvilke begreber det vil være relevant at stille sandhedsspørgsmålet omkring. Afslutningsvist formuleres –med en inddragelse af Gadamer – et begreb om sagslighed, der kan i mødekomme dette sandhedsspørgsmål inden for den narrative ramme. Det er således Gadamer, jeg støtter mig op af i formuleringen af forudsætningerne for narrativ organisationsudvikling.

2. Det narrative opgør med sandheden

2.1. Opgøret med sandheden som ideal og forestilling

Jeg vil i den følgende analyse vise, hvordan og hvorfor sandhed er et problem for narrativ teori. Deriblandt hvordan nogle særlige forestillinger, begreber, idealer og praksisser som eksempelvis objektivitet, virkelighed, videnskabelig ekspertviden og metode bliver associeret med sandhed og hvilke begreber såsom magt, viden, fortælling, historie, kultur, identitet og indeterminans, der bliver relevante for narrativ teori i lyset af dette. Det vil således ikke være en analyse af de narrative teknikker og metoder men i stedet en analyse af det mulighedsbetingende teoretiske grundlag for dem og i den forstand de teoretiske forudsætninger for at anvende dem i forhold til organisationsudvikling. Vi skal se, at disse groft skematiseret udgøres af henholdsvis; et opgør med sandheden, antagelsen om at livet er kendetegnet ved samme ubestemthed som litterære tekster og at meningsskabelse må orientere sig efter subjektive pragmatiske kriterier.

Psykoterapiens kultur er de professionelle diskursers kultur. Disse professionelle diskurser er karakteriseret ved kategorier af viden, som rummer "sandhedspåstande" om sider af menneskelivet – påstande, der tilskrives status som objektiv virkelighed og opfattes som universelle udsigelser om karakteren af et liv, der kan iagttages hos alle mennesker, uanset kultur, omstændigheder, sted, tid osv. (White, 2006b: 133).

Som White udtrykker det ovenfor er psykoterapien som del af de professionelle diskursers kultur optaget af sandhedspåstande, objektiv virkelighed og universelle udsigelser. Tidligere er Bruner

kommet med lignende udsagn omkring psykologien og videnskaberne generelt i sin argumentation for en kulturel psykologi, der må vove sig ud over de målsætninger, der konventionelt har været den positivistiske videnskabs med dens idealer om reduktionisme, årsagsforklaring og forudsigelse (Bruner, 1999a: 16). Bruner slår dermed til lyd for en psykologi, der ikke er optaget af stimuli og responser, observerbar adfærd, biologiske drifter og data-reduktionisme, og som skal over en lang kold vinter af objektivisme (1999a: 19-23).¹²

Begge vil de altså et opgør med denne optagethed af sandheden indenfor terapien og psykologien. Dette opgør er helt centralt for narrativ teori, som jeg vil uddybe i det følgende i en analyse af 1) modstillingen mellem historie (*history*) og virkelighed og 2) mulighederne der viser sig lyset af opgøret med sandheden i narrativ teori.

2.1.1. Modstillingen mellem historie og virkelighed

For at forstå hvad dette opgør går ud på, er det nødvendigt i første omgang at kigge nærmere på, hvad denne 'sandhed' antages at være og på hvilken vis, den kan siges at være problematisk og som sådan nødvendig at beskæftige sig med for White og Bruner.

Bruner antyder, at "(...) argumenter ud fra essens og "urvirkelighed" ved at formumme traditionen i "virkelighedens" kappe er

¹² Bruner og White er ikke mere specifikke end dette omkring, hvilke former for psykologi og psykoterapi, de gør op med i denne sammenhæng. Det er dog heller ikke mit ærinde her at undersøge hvilke former for psykologi og psykoterapi, de retter kritikken imod for at vurdere, om de har ret i deres fortolkning og kritik af denne eller hin teori. Det ville være en anden undersøgelse. Hvad der er interessant i forhold til denne undersøgelse er, at kritikken og opgøret er betydende for deres projekt.

midler til at skabe kulturel stagnation og fremmedgørelse.” (1999a: 40). Ideen om virkeligheden og det dertil hørende sandhedsideal gør os blinde for, hvordan vores viden er et produkt af tradition og historie. Disse forblindende idealer stivner vores kulturelle udvikling og fremmedgør os fra vores eget ophav: historien. Derfor mener Bruner, at vi må udvikle en kulturpsykologi, der kan rette op på denne fejltagelse. Jeg skal vende tilbage til, hvad en sådan mere specifikt indeholder i afsnittet fra sandhed til mening. For indeværende vil jeg kigge nærmere på denne modstilling af virkelighed og historie, som er helt afgørende for narrativ teori.

White gør meget ud af denne forglemmelse og tildækning af historien i videnskabens sandhedshedsideal. Dette kommer eksemplarisk til udtryk i hans kritiske udlægning af den såkaldte repressionshypotese, når han gør rede for den narrative teoris poststrukturalistiske arv.

White argumenterer for med reference til Foucault, hvordan spørgsmålet om sandhed, repressionshypotesen og teorien om den personlige emancipation er koblet sammen i den nutidige vestlige kultur (White, 2006b: 117-127). Ideen om en menneskets natur og idealet om at kunne udsige sandheden om denne har ifølge White været et altoverskyggende anliggende for både professionel og populær kultur (2006b: 117). Dette kalder White, igen med reference til Foucault, for viljen til sandhed (se særligt: Foucault, 1994), og påstanden lyder, at denne i de senere år er blevet koblet til repressionshypotesen. Hypotesen går på, at sandheden om menneskets natur historisk og kulturelt er blevet fordunklet og skjult for os i en grad, så vi ikke kan udleve denne natur og realisere os selv (White, 2006b: 118). Det er således en hypotese om undertrykkelsen af

vores væsens essens. Dette har afgørende konsekvenser for, hvordan historien anskues i samtiden, da repressionen, som White beskriver det, er et resultat af historien:

Repressionen er de historiske kræfters grundstof. Hvis mennesket skulle blive frie til at være dem, de virkelig er, måtte historien ophæves, opløses. Og fordi denne opløsning af historiens kræfter udgår fra [et eller andet idealstadiet]¹³ – et liv, der er udtryk for "sandheder" om menneskenaturen – bliver historien således ikke blot noget, der skal afklares, men noget der skal opløses (Foucault 1984). Når "originalen" generobres i kraft af historiens afklaring, ophører historien med at have nogen relevans. Når vi er nået frem til originalen gennem historiens afklaring, bliver målet historiens opløsning, således at fremtiden kan blive ligesom nutiden – en nutid, der er upåvirkelig for tidens nedbrydende indflydelse. Det er en nutid, der skal vare evigt, og i hvilken tiden vil ophøre med at have nogen indflydelse på, hvordan livet leves. Denne ideelle tilværelsesform er derfor afhængig af historiens afslutning. (1997: 229-30, 2006b: 127)

Det er meget tydeligt her, hvordan White i sin kritiske udlægning af repressionshypotesen modstiller historie og virkelighed. I lyset af repressionshypotesens oplysningsideal er historien en fortabelseshistorie. med repressionshypotesens abonnement på 'virkeligheden' bliver historien dermed en uvelkommen gæst. Omvendt bliver 'virkeligheden' i den narrative historiebevidsthed til en undertrykkende illusion. Med denne modstilling med historien overfor virkeligheden og sandheden om denne, bliver sandheden historicitetens og den narrative teoris værste fjende, da den ikke er at

¹³ I den danske oversættelse, jeg citerer her, står der "en eller anden idealstat". I den oprindelige engelske tekst (White, 1997: 229) står der "some ideal state", og det er klart ud fra sammenhængen, at der menes 'et idealstadiet' og ikke 'en idealstat'.

betragte som andet end en illusion som fremmedgør os overfor vores væsentlige historiske og kulturelle tilegnelser. Der er en dobbelt bevægelse her, som er væsentlig at være opmærksom på. Dels handler det for White om at fremføre en kritik af oplysningsideallets forglemmelse af historien i dets forblændede optagethed af sandhed og virkelighed, dels at konsekvensen af denne kritik, ifølge White, må være et generelt opgør med sandhed og virkelighed som ideal og forestilling for narrativ teori. Jeg vil vende tilbage til denne dobbelthed i afsnit 5.2.1..

Terapi der er informeret af repressionshypotesen fører ifølge White til reproduktion af sandheder, således at vi bliver strammere og strammere lænket til de livs- og tankemåder, der bygger på disse sandhedsdiskurser (2006b: 124). Således vil ideen om, at man er på en særlig måde, reproducere denne 'sandhed' om ens identitet, således at man bliver strammere lænket til den, og kontingente historisk bestemte normer får status af naturlighed og endegyldig sandhed (2006b: 126). Denne selvdisciplinerende tilpasning til kulturelle normer, der i kraft af forestillingen om en objektiv virkelighed fremstår som sandheder, er hvad White inspireret af Foucault kalder moderne magt (2006b: 82-83) I denne forstand fordunkler sandhed ifølge White magtens realitet. White slår dette karakteristika ved sandheden fast med følgende ontologiske udsagn: "Verdens åbne, ubestemte, midlertidige og foranderlige karakter gøres af disse sandhedsdiskurser lukket, bestemt, fastlagt og permanent." (2006b: 88).

Sandhed fungerer således ifølge narrativ teori som en undertrykkende illusion, da ideen om den stivner vores kulturelle udvikling, fremmedgør os overfor historien og lænker os til kulturelle

Del 2

normer. Derfor forekommer det nødvendigt for narrativ teori at gøre op med sandheden.

2.1.2. Mulighederne i opgøret med sandheden

Sandheden som ideal og forestilling er for Bruner og White årsagen til, at psykoterapien, psykologien og videnskaben generelt har glemt historien. Derfor forhindrer sandheden os i at se, at selvet og menneskenaturen er opfindelser og historiske produkter. I stedet tilskyndes folk til at reproducere en subjektivitet, der specificeres af "sandheden" (2006b: 122). Således reducerer og begrænser sandheden vores mulighed for at få øje for de dele af vores liv, der ikke indeholdes i denne forestilling om, hvem vi 'er'. I terapeutisk sammenhæng frarøver det os muligheden for, at hjælpe folk med at opbygge et selv, som ikke er en ren afspejling af den dominerende kultur og det sandhedsbillede, der hersker der (2006b: 122-23). Idealet og forestillingen om sandheden begår på denne vis vold mod den åbenhed og foranderlighed, der hører verden til, og som er os tilgængelig, hvis vi løfter sløret for sandhedens forførende illusion.

Ved at få os til at ignorere, i hvor høj grad mennesker er aktive deltagere i udformningen af deres liv, mens det leves, udelukker repressionshypotesen og narrativet om emancipation muligheden for, at vi sammen med andre mennesker [kan] komme til at forstå, i hvor høj grad vi selv spiller en aktiv rolle i forhandlingen af mening, i hvor høj grad vi er deltagere i produktionen af vore egne beretninger om vores livserfaringer, og i hvor høj grad dette er en aktivitet, der former vores liv. Samtidig udelukkes vores mulighed for sammen med andre mennesker at udforske alternative meninger, der strider mod dem, vi rutinemæssigt reproducerer i vores liv – døren smækkes i for nysgerrighed og fascination omkring alternative meninger. (White, 2006b: 124)

I forlængelse heraf, argumenterer Bruner og White for, at idealet om sandheden fører til kulturel stagnation og fremmedgørelse ved at foranledige en reproduktion af sandheder om menneskenaturen, som pacificerer vores livs- og tankemåder. Dette sker, når man arbejder med fastlagte begivenhedskategorier, klassifikationssystemer og diagnoser, som tænkes at være sande og uforanderlige (White & Epston, 1990: 77-83). Ifølge White skaber dette en enstemmig identitetsopfattelse, hvilket er tilfældet under påvirkning af visse former for moderne psykologiske metoder (White & Morgan, 2007: 96). Det kunne eksempelvis være forestillingen om, at ADHD, post-traumatisk stress eller depression etc. er klassifikationer, der stemmer overens med noget der 'er' i verden med dertil knyttede kategorier af symptomer og behandlingsformer. En sådan tilgang vil ifølge White anspore et internaliserende sprogbrug, der siger noget om indre tilstande og identificerer personen hårdt med problemet: "Du *er* deprimeret", "*dit* dårlige selvværd". Den internaliserende tilskrivning af sådanne indre tilstande har ifølge White tendens til at mindske oplevelsen af personlig handlekraft hos den enkelte og dermed virke isolerende (White, 2009: 119), da man; "bare er sådan".

I modsætning hertil vil en narrativ terapeut være interesseret i den subjektive erfaring og spørge, hvad personen selv vil kalde 'det' han eller hun er ramt af og dermed tage udgangspunkt i sprogbrugen hos de mennesker, der søger terapi (2009: 58). Ydermere vil den narrative terapeut anvende et eksternaliserende sprogbrug, som ikke identificerer personen med problemet: "Hvornår griber det dårlige selvværd ind i dit liv?", "Hvordan på-

virker det dig, når du bliver ramt af 'den sorte tåge' (som kunne være den subjektive beskrivelse af 'depressionen')?"

De subjektive beskrivelser og det eksternaliserende sprogbrug er metoder til at modvirke henholdsvis klassificerende diagnose-systemer og det internaliserende sprogbrug. sidstnævnte kendetegner, hvad White og Bruner kalder den logico-scientistiske tankeform (Bruner, 1986: 11-43; White & Epston, 1990: 77-83) og det internaliserende sprogbrug er ifølge White en selvfølgelig og ofte uanfægtet del af den vestlige kulturs humanistiske idealer (White, 2009: 116-17) (jf. repressionshypotesen og den tilknyttede idé om en menneskelig indre kerne).

Jeg vil ikke uddybe de narrative metoder nærmere her, da det er anliggendet for undersøgelsen at afdække det teoretiske grundlag for dem. Eksemplerne her tjener udelukkende til at illustrere de praktiske konsekvenser, der ifølge White og Bruner er ved henholdsvis at abonnere på idealet om sandhed eller gøre op med dette ideal.

Løftes sløret for sandhedens illusion, kan vi ifølge narrativ teori få blik for de dele af vores liv, som denne illusion ekskluderer og aktivt udforske alternative meninger, der kan udfordre dem som vanemæssigt reproduceres i sandhedens billede. Derfor er et opgør med sandheden for Bruner og White bydende nødvendigt. Hvad der er vigtigt, at holde sig for øje i denne sammenhæng, hvilket bliver betydende i min senere diskussion er, at kritikken synes at angå sandheden i repressionshypotesens billede – dvs. et scientistisk sandhedsbegreb, hvor sandhed associeres med ideen om en for os adskilt virkelighed og idealet om at kunne udsige objektive universelle sandheder om denne. På trods af at opgøret specifikt

vedrører de angivne karakteristika ved sandheden, synes opgøret at angå sandhed som sådan. Dette er væsentligt, og jeg vil senere vende tilbage til hvorfor. Men inden jeg når så langt i undersøgelsen, vil jeg dog i det følgende med udgangspunkt i Bruner kigge nærmere på, hvordan mening i narrativ teori træder i stedet for sandheden.

2.2. Fra sandhed til mening

Ærindet i Bruners *Mening i handling* er, at undersøge meningsproduktionens natur og den centrale rolle, den spiller for menneskers handlinger (Bruner, 1999a: 15). Bogen er således en undersøgelse af, hvordan psykologi ser ud, når den sætter mening i centrum for sine betragtninger. I sådan et ærinde, skriver Bruner, bliver den uundgåeligt en kulturel psykologi, og må som sådan vove sig ud over de målsætninger, der konventionelt har været den positivistiske videnskabs (1999a: 16), da den måde, hvorpå almindelige mennesker bærer sig ad med at få mening ud af deres erfaringer, ikke kan beskrives gennem den naturvidenskabelige metode (1999b: 205). Analysen af meningsproduktionens natur indskriver sig på denne vis i det ovenfor skitserede opgør med sandheden. Dette er særligt tydeligt, når Bruner argumenterer for et opgør med, hvad han kalder et traditionelt referentielt meningsbegreb, der knytter sig til idealet om sandhed.

2.2.1. Fra referentiel mening til kulturel mening

Bruner beskriver, hvordan mening i den angelsaksiske filosofiske tradition skulle fastlås med reference og betydning (1999a: 67). Mening betragtedes som udtryk for den i-objektet-hvilende-

betydning og som sådan stod meningen i et referentielt forhold til dette objekt og dets egen-betydning. Andetsteds kalder Bruner denne 'meningsteori' for den almindelige verifikationistiske meningsteori (*verificationist theory of meaning*), som sætter mening lig med det sæt af verificerbare propositioner, som et udsagn genererer (1986: 23). Denne teori abonnerer på ideen om en objektiv sandhed, og ifølge den er sætninger sande eller falske, hvad enten vi nu selv erkender dem som sådan eller ej (1999a: 67). Den teori om mening, som Bruner mener er nødvendig at udvikle i udarbejdelsen af kulturpsykologien, adskiller sig fundamentalt fra denne verifikationistiske meningsteori. Bruners teori er inspireret af John Langshaw Austin og Wittgenstein og tager udgangspunkt i den omstændighed, at ytringer er udtryk for mange flere hensigter end blot at referere.

Mening er ifølge både White og Bruner, hvad der gør os i stand til at forstå livet, og verden og mening er hverken objektivt refererende eller privat og autistisk, men nærmere i sit væsen kulturel (White, 2006: 123; Bruner, 1999a: 44). Derfor må en psykologi, der vil have mening i centrum for sine betragtninger i stedet for sandhed, være en kulturel psykologi. Mening har som kulturel mening karakter af, at træde frem 'på baggrund af noget'. Mening skabes ifølge Bruner i menneskers søgen efter en helhedsstruktur, som "danner en fornemmelse for det kanoniske og almindelige som en baggrund, mod hvilken de kan fortolke brud på og afvigelser fra den menneskelige situations "normale" tilstande og give dem narrativ mening." (1999a: 70). Mening træder således frem på baggrund af noget. Denne 'træden-frem-på-baggrund-af' synes lige frem at være meningens væsentlige karaktertræk. Her fremstår

denne baggrund som en helhedsstruktur eller en kanonisk kulturel kulisse. En begivenhed eller en handling kan således siges at blive meningsfuld i kraft af det, den træder frem på baggrund af, hvilket i bred forstand siges at være kulturen og de helhedsstrukturer, som denne tilbyder os.

Bruner beskriver, hvordan uoverensstemmelser i mening kan løses ved påberåbelse af modererende omstændigheder, der forklarer divergerende fortolkning af "virkeligheden" (1999a: 70). De modererende omstændigheder bliver den baggrund, som handling bliver meningsfuld i kraft af. Mening tilskrives af Bruner sådanne modererende kvaliteter og siges i kraft heraf at være både konfliktløsende og fredsbevarende (1999a: 92-93). Udsagn har således primært ifølge Bruner frem for en refererende funktion en modererende fortolkende funktion i kraft af deres meningskabelse (1999a: 57). I denne forstand udgør kulturel meningskabelse betingelsen for menneskers fredsfule sameksistens, og derfor mener Bruner, at vi i kulturel sammenhæng må snakke om lykkebetingelser for udsagn frem for sandhedsbetingelser (1999a: 67).

2.2.2. Mening og handling

Ved tilegnelse af en tekst hører et væsentligt fortolkningselement, hvorigennem teksten kan aktualiseres og tilskrives mening på forskellige måder. Det samme gør sig ifølge Bruner og White gældende i livet i vores forståelsesmæssige tilegnelse af begivenheder og handlinger.¹⁴ Meningskabelse er således i sig selv en handling, da et væsenstræk ved meningstilegnelsen, er, at man selv er fortolk-

¹⁴ Denne analogi mellem tekst og liv tager jeg op som selvstændig tematik nedenfor i afsnit 2.3.1.

ningsmæssigt medskabende af denne mening. Derudover gør mening handlinger forståelige, da den tilskriver handlinger grunde i form af såkaldte intentionelle tilstande¹⁵ som eksempelvis behov, teorier og værdier (Bruner, 1999b: 213). Eksempelvis vil en mors 'snagen' i sin datters gøren og laden kunne gøres forståelig i lyset af 'hendes kærlighed overfor og ønske om at hjælpe hende' som den intentionelle tilstand, der fortolkes som liggende til grund for hendes handlen. Denne egenskab ved meningsskabelsen, at tilskrive intentionelle tilstande, er også hvad der i teorien antages at motivere handling, og derfor må kulturpsykologien gå meningsvejen i det omfang den vil influere menneskers handlen. Således kan udlægningen af behovet for og ønsket om at hjælpe sin datter, ansøre moren til at handle på baggrund heraf. Derfor kan Bruner sige, at den egentlige årsag til menneskelige handlinger er kultur og søgen efter mening indenfor kulturen.

Den helhedsstruktur, som meningen træder frem på baggrund af, er i narrativ teori uløseligt knyttet til narrativitet, da den har fortællingens form. Det er i kraft af denne antagelse, at 'narrativ teori' bliver narrativ. Hvad, jeg har gennemgået ovenfor, kan således siges at være grundlaget, der anskueliggør nødvendigheden af, for teorien, at beskæftige sig med fortællinger.

Den [fortællingen] beskæftiger sig med det stof menneskelig handling og menneskelig intentionalitet er gjort af. Den står som formidler mellem kulturens kanoniske verden og trosforstillingerernes, ønskernes og forhåbningernes mere idiosynkratiske verden. (Bruner, 1999a: 59)

¹⁵ Det er væsentligt at være opmærksom på i denne sammenhæng, at man i narrativ sprogbrug skelner skarpt mellem *indre tilstande* (se afsnit 2.1.2.) og *intentionelle tilstande*.

Fortællingen knytter ifølge Bruner kultur, intentionalitet og handling sammen, og det er i kraft af denne, at noget bliver meningsfuldt for os. I denne bevægelse, hvor mening antages at tage fortællingens form, bliver mening lig narrativ mening. For at forstå, i hvilken forstand og hvorfor fortællingen antages at udgøre meningens struktur i narrativ teori, er det nødvendigt at kigge nærmere på selve fortællingen, og hvordan der i narrativ teori drages analogi til litteraturen og antages en identitet mellem tekst og liv.

2.3. Erfaringens fortællingsstruktur

Nu er vi nået til, hvor den narrative teori bliver narrativ – nemlig i dens optagethed af fortællinger. I det følgende vil jeg kigge nærmere på, i hvilken forstand fortællingen i narrativ teori menes at være det skema, mening organiseres i i forhold til den menneskelige erfaring. Jeg vil derefter kigge på, hvordan der antages at være en identitet mellem tekst og liv således at tekst og liv begribes som havende samme ubestemte karakter. Det vil således være en analyse af antagelserne omkring erfaringsdannelse, som narrativ teori er funderet på.

White skriver i *Narrativ teori*, at den narrative metafor antyder, at mennesker lever deres liv efter fortællinger, at disse former eller "skaber" livet, at de har reelle og ikke bare fantaserede virkninger, og at fortællinger udgør livets struktur (White, 2006b: 66).

På trods af beskedenheden i denne 'antydning', er dette antagelsen som hele teorien bygger på. Fortællingen udgør livets struktur og er dermed konstituerende for, hvordan vores liv former sig. White skriver da også flere steder, at menneskets erfaring *er* struk-

tureret i fortællinger (eks. 2009: 93-94). Bruner konstaterer, at mennesker har en trang til at organisere erfaringen narrativt (Bruner, 1999a: 77) og præciserer, at denne trang er en "medfødt" omend primitiv prædisposition, mennesker har for narrativ organisation, som kulturen udbygger for os (1999a: 80). Der er et træk ved den sproglige evne, som Bruner kalder en slags menneskeligt "beredskab" til fortælling (1999a: 53-54). Det bliver ikke yderligere specificeret i hvilket omfang denne skematisering af erfaringen i fortællingens form foregår, men det står dog klart, at det er den typiske og dominerende struktur for erfaringen (1999a: 62).

2.3.1. Den litterære analogi og fortællingens indeterminans

Erfaringens fortællingsstruktur er det helt centrale udgangspunkt for den narrative teori, og her, argumenteres der for, at erfaringen kan anskues i tekstens billede. White antyder, at der er en vis identitet mellem strukturen i teksten og strukturen i de historier eller fortællinger, som mennesker lever efter (White, 2006b: 67). Han udtrykker yderligere, at han har en stærk præference for teksten som en analogi til livet, da den ikke antyder objektive realiteter (White & Epston, 1990: 9). Dette udsagn forekommer umiddelbart lige til, da objektive realiteter jo blev koblet til idealet om sandhed, som narrativ teori gør op med. Det er imidlertid væsentligt at være opmærksom på, at dette udsagn antyder en dobbelt bevægelse. At teksten har en identitet med livet antyder, at visse former for viden om et andet menneske kun kan nås gennem forståelse af dets fortællinger og dermed ikke gennem scientistiske metoder. At teksten som analogi ikke abonnerer på ideen om objektive realiteter antyder, at et objektivitets- og sandhedsbegreb – og dermed et skel mellem fortælling og virkelighed – er irrelevant i forhold til at for-

stå betydningen af fortællinger for menneskers liv (Jeg vil diskutere dette kritisk senere særligt i afsnit 4.1. og 5.1.)

I socialvidenskaben generelt går der ifølge White en direkte linje fra studiet af menings-skabelse til anvendelsen af tekst-analogien:

This [tekst-analogien] enabled the interaction of persons to be considered as the interaction of readers around particular texts. This analogy also made it possible to conceive of the evolution of lives and relationships in terms of the reading and writing of texts, insofar as every new reading of a text is a new interpretation of it, and thus a different writing of it. (White & Epston, 1990: 9)

Livet forstås således analogt til teksten. I lyset af opgøret med sandheden, kan man sige at 'teksten' i overtager pladsen for 'menneskets natur' eller 'den objektive virkelighed', således at fortolkning gives prægnans over repræsentation og sandhed.

Fortællingen som erfaringsstruktur og identiteten mellem tekst og liv betyder, at den litterære analogi bliver udgangspunktet for, hvordan narrativ teori afdækker denne erfaringsstruktur nærmere. Jeg vil i det følgende som led i afdækningen af de grundlæggende antagelser om erfaringsdannelse, som narrative teori er fundet på, kigge nærmere på Bruners analyse af, hvordan fortællingen organiserer erfaringen. Dette giver mig mulighed for at kigge på mulighedsbetingelserne for, hvordan teorien mener at kunne arbejde med menneskelig erfaring i terapeutisk kontekst.

Bruner angiver i *Mening i handling* generiske karakteristika for fortællingen som form for at forklare, hvordan den organiserer erfaringen. Disse karakteristika består af, hvad han kalder sekventia-

litet, faktisk indifferens og håndtering af afvigelser fra det almindelige. Sekventialitet refererer til, at fortællinger er sammensat af en unik sekvens af begivenheder, sindstilstande og hændelser, hvori mennesker agerer. Disse begivenheders mening er givet ved deres plads i den samlede gestaltning af sekvensen som helhed (1999a: 52). Faktuel indifferens betyder, at fortællingen kan være virkelig eller opdigtet uden at miste sin kraft som historie. Bruner skriver, at fortællingens indifferens over for en ikke-lingvistisk (*extra linguistic*) virkelighed understreger den kendsgerning, at fortællingen har en indre struktur, som hører den sproglige meddelelsesform til. Det er således sekvensen eller rækkefølgen af dens sætninger og ikke de enkelte sætningers sandhed eller falskhed, der bestemmer dens samlede gestalt (1999a: 53). Håndtering af afvigelser fra det almindelige udgør fortællingers fortolkningsprocedurer til at gøre afvigelser fra disse normer meningsfyldte i henseende til etablerede trosmønstre (1999a: 55).

Disse generiske karakteristika for fortællingen kan siges at udgøre fortællingens dramatiske skema. Bruner uddyber yderligere dette skema med henvisning til Kenneth Burke, hvor en velformuleret fortælling inddrager: En handlende person, en foretaget handling, en hensigt, en skueplads, et redskab og vanskeligheder (1999a: 57). Jeg vil ikke gå nærmere ind i disse elementer og inddrager dem blot for at anskueliggøre, i hvor høj grad analysen af erfaringens struktur trækker på den litterære analogi. Hvad der er mere væsentligt for teorien og denne undersøgelses formål, er fortællingens 'indeterminans'. Dette får i særlig grad betydning som mulighedsbetingelse for den terapeutiske praksis.

Bruner udvikler, som White gør opmærksom på, den narrative metafor i sin analyse af litterære tekster (White, 2009: 89). Ifølge denne indeholder enhver tekst huller, der udgør, hvad Bruner kalder tekstens relative indeterminans, og som skal udfyldes af læseren. Tekstens relative indeterminans tillader et bredt spektrum af aktualiseringer og teksten befordrer derfor meningsskabelse, snarere end at den selv formulerer mening (Bruner, 1986: 25; White, 2009: 92-93).

Præcis som tekster er de fortællinger, folk lever efter, fulde af huller og manglende sammenhæng i deres henvisninger til det levede liv, og samtidig løber de hele tiden ind i selvmodsigelser. Det er afklaringen af disse huller, denne manglende sammenhæng og disse selvmodsigelser, der bidrager til en vis indeterminans i livet. Det er disse huller, denne manglende sammenhæng og disse selvmodsigelser, der får folk til at engagere sig i frembringelse af unik mening, eller som Bruner [1999a] ville kalde det, i "meningsskabelse". (White, 2006b: 68)

Denne identitet mellem liv og tekst betyder, at den litterære teksts relative indeterminans også gør sig gældende for fortællinger i livet. Disse er derfor indeterminante i den forstand, at de kunne have været anderledes. De kunne have inkluderet andre begivenheder, kædet dem sammen på en anden måde og tilskrevet dem en anden mening, hvorfor der er mulighed for et bredt spektrum af aktualiseringer.

Denne relative indeterminans, som kendetegner teksten og som fungerer som analogi til at forstå liv og identitet i narrativ teori, er hvad der udgør mulighedsbetingelsen for det narrative arbejde med omskabelse af livsfortællinger (hvilket i narrativ teori kaldes

genforfatning), samt udvikling i terapi. Det er indsigten i og arbejdet med denne relative indeterminans, der giver adgang til verdens åbne og foranderlige karakter, hvis vi tager White på ordet, velvidende at Bruner ikke er så 'ontologiserende' i sine udsagn.

The evolution of lives and relationships through the performance of stories relates to the "relative indeterminacy" of all texts (...). (White & Epston, 1990: 12-13)

Nok betragtes fortællingen som metafor, og teksten anvendes som analogi i narrativ teori, men ikke desto mindre synes analogien at blive tildelt identitetskarakter i relation til livet, som det anes i Whites to udsagn ovenfor. I forlængelse heraf bliver den litterære tekst retningsgivende for udviklingen af de narrative metoder i praksis, som eksempelvis genforfatning – der antyder at livet er forfattet som tekst og kan genforfattes givet dets indeterminante karakter. Således fuldendes den litterære analogi som (for)billede på livet i kraft af antagelsen om identiteten mellem tekst og liv. Det foregående har i denne sammenhæng tjent til at vise, i hvilken grad den litterære analogi som greb i forståelsen af meningsskabelsen i livet bliver til en antaget identitet mellem tekst og liv. I det følgende vil jeg kigge nærmere på, hvad der viser sig i lyset af denne sammenkobling for narrativ teori.

2.3.2. En verden af muligheder

Indsigten i identiteten mellem tekst og liv gør det nødvendigt for White at bryde med viljen til sandhed, for derigennem at kunne udforske sandhedsværdien af de sandhedspåstande, som hviler på denne vilje og som har effekt på livets konstituering. Således kan vi gøre op med idealet om sandheden og den tilhørende opgave: At

udforske en "given" natur (2006b: 120-21). Det er således i antagelsen af identiteten mellem tekst og liv, at roden findes til det narrative opgør med sandheden.

Med fortællingen byder der sig en verden af muligheder (Bruner, 2004: 30), da fortællinger med Bruners ord gør "virkeligheden" til en mildnet virkelighed (Bruner, 1999a: 93) i den forstand, at virkeligheden i den narrative optik ikke udgør en sidste reference eller en given natur men kan varieres gennem fortællinger. Dette hænger sammen med fortællingens brug af troper (metaforer o.l.), foruden hvilke den ville miste sin evne til at udvide mulighedernes horisont. Ifølge Bruner er en altoverskyggende egenskab ved disse, at deres betydning aldrig kan afdækkes af logikken i forsøget på at nå frem til deres sandhedsbetingelser – de må i stedet fortolkes (1999a: 65). Disse udsagn synes at pege i retning af, at metaforer blandt andre troper tilvejebringer mening, der kun kan fortolkes og som sådan er hinsides sandhed, således at fortolkning og sandhedsbetingelser er gensidigt udelukkende. Jeg vil stille spørgsmål til nødvendigheden af denne følgeslutning senere (se afsnit 5.2.1.).

Indsigten i fortællingens evne til at udvide mulighedernes horisont i kraft af antagelsen om identiteten mellem tekst og liv og det dertil hørende opgør med sandheden muliggør for narrativ teori at arbejde med eksternalisering, dekonstruktion, udforskning af alternative foretrukne fortællinger og genforfatning af eksisterende fortællinger. Gennem eksternalisering i samtaler holder folks private fortællinger op med at sige dem noget om deres sande identitet og deres sande forhold til andre. Disse private fortællinger har ikke længere en lammende indflydelse på folks liv, da de gennem

eksternaliseringen oplever en distancering til dem (White, 2006b: 70). Eksternaliseringen bidrager til dekonstruktionen af de dominerende fortællinger (2006b: 85). Med denne distancering til og dekonstruktion af de "totaliserende" fortællinger, som konstituerer deres liv, bliver det muligt for folk at tage stilling til dem og imødegå deres indflydelse på liv og relationer. Dette muliggør i anden omgang en orientering for folk efter aspekter af deres erfaringsverden, der modsiger disse fortællinger (2006b: 70, 85), hvorigennem de kan udforske alternative fortrukne historier, som de kan genforfatte de eksisterende omkring (jeg vender tilbage til begrebet om det foretrukne i afsnit 2.4.2.).

Det er interessant, at White her skriver om en erfaringsverden, der modsiger de dominerende fortællinger, da det kan give indtryk af, at der er erfaring, der unddrager sig fortællingen. Der er tilsyneladende også i teorien en erfaringsform, der grænser op til fortællingen. Denne omtales som levet erfaring (2006b: 54-55; White & Epston, 1990: 9, 80). Dette begreb om levet erfaring er centralt, men distinktionen mellem levet erfaring og narrativ erfaring, eller bare erfaring, er ikke så klar igen. Læses teorien i forlængelse af min analyse af erfaringens fortællingsstruktur, forstås distinktionen bedst ved at oversætte det flertydige engelske *experience* således, at distinktionen bliver levede oplevelser overfor narrativ erfaring. Således undgår vi en forvikling mellem udsagnet om, at vores erfaring er struktureret i fortællinger, og udsagnet om at skabelsen af alternative fortællinger trækker på vores levede oplevelser, som er meget rigere på betydning end den mening, der er struktureret i

fortællingen.¹⁶ De levede oplevelser må derfor forstås som en slags før-sproglig eller før-narrativ oplevelses-reservoir, der ikke er erfarings- og meningsgjort endnu, men som alligevel ligger latent og kan forsyne genforfatningen og en ny meningsskabelse af de begivenheder, oplevelser og personer, som endnu ikke er størknet i den dominerende fortælling. Opgøret med sandheden er helt centralt for narrativ teori i denne sammenhæng, da denne merbetydning, som de levede oplevelser udgør, ekskluderes af forestillingen om virkeligheden og idealet om én tilsvarende sandhed, da den herskende fortælling fremstår som faktum og objektiv gengivelse og ikke som kontingent fortælling i narrativ forstand. De levede oplevelser er derfor for narrativ teori det væsentlige udgangspunktet for den verden af muligheder, som opgøret med sandheden tilvejebringer.

Den verden af muligheder for meningsskabelse, der viser sig i lyset af antagelsen om identiteten mellem tekst og liv er således tæt koblet til opgøret med sandheden i narrativ teori. To oplagte spørgsmål melder sig i denne sammenhæng: 1) Fører det narrative opgør med sandheden, og den verden af muligheder det indebærer til en radikal relativisme? 2) Indebærer det narrative opgør med sandheden selv en form for sandhedskrav? Det første spørgsmål vil jeg forfølge nedenfor inden for narrativ teoris egne rammer. Det andet vender jeg tilbage til i afsnit 4.3..

¹⁶ Med denne sproglige distinktion undgår vi forvikling, men distinktionen forklarer hverken, hvad relationen er mellem levede oplevelser og narrativ erfaring eller hvordan de levede oplevelser er tilgængelige for os, når de ikke kan siges at være en del af den narrative erfaring.

2.4. Imellem sandhedsdogmatik og relativisme

I opgøret med sandheden mener White og Bruner at have gjort sig fri af illusionen om en objektiv virkelighed, og de farer som en sådan sandhedsdogmatik fører med sig. Spørgsmålet bliver nu, hvad den narrative teori så mener at orientere sig efter og forpligte sig på, når der gives afkald på den objektive virkeligheds universelle målestok? Bruner og White adresserer selv spørgsmålet for at imødekomme kritikken om, at man i opgøret med sandhed vil have i en "alt-er-tilladt"-relativisme (Bruner, 1999a: 37-38), hvor enhver tro er lige så god som enhver anden (White, 2006b: 28). Jeg vil i det følgende kort gennemgå deres argumenter.

2.4.1. Perspektiv- og resultatforpligtelse

Bruner går til problemet med et argument om perspektivforpligtelse. Bruner regner sin egen kulturpsykologi som en del af konstruktivismen, hvis grundlæggende påstand er, som han beskriver det, at viden er "rigtig" eller "forkert" i lyset af det perspektiv, man har valgt at anlægge. Denne påstand tager udgangspunkt i den omstændighed, at "virkeligheder" normalt er resultatet af langvarige og indviklede konstruktions- og forhandlingsprocesser dybt indlejret i kulturen (1999a: 37).

Der er her tale om en overgang fra sandhedens absolutte sandt eller falsk til perspektivets lokale rigtig eller forkert. Således er viden perspektivisk og hænger sammen med præference og værdi, men det er dog ikke "kun" et spørgsmål om præference ifølge Bruner.

Argumentet går her på, at værdier hører uløseligt sammen med "livsstile", som er fællesskabsorienterede og betingede af vort for-

hold til et kulturelt fællesskab, hvor de på en og samme tid er en del af ens identitet og placerer én i en kultur. Dette må forstås sådan, at vi er betingede af det kulturelle fællesskab og derfor ikke bare vælger perspektiv. Perspektivet er derfor ifølge Bruner ikke bare et spørgsmål om præference. Man må yderligere forstå Bruner sådan, at det er dette af kulturen betingede perspektiv, som vi kan forpligte os på. Givet denne betingethed af og forpligtelse på perspektivet undgår den konstruktivistiske kulturpsykologi ifølge Bruner en radikal relativisme.

White skriver, at en moralsk relativisme udelukket, hvis vi godtager den narrative teoris tese om, at vores liv formes i kraft af fortællinger. White er ikke så klar i sin begrundelse for denne påstand, men han siger i samme ombæring, at vi må gøre det til vores anliggende at forholde os til de reelle resultater af de fortællinger, der former menneskers liv (2006b: 28). Ræsonnementet må være, at en fortælling må vurderes i forhold til dens effekter og reelle resultater for den enkelte. Moralsk relativisme kan således siges at være udelukket i den forstand, at vi er forpligtet på de fortællinger, vi skaber, og de effekter de har på vores liv. Forstået sådan er der tale om en pragmatisk og konsekvensetisk dagsorden i narrativ teori.

Whites udsagn her giver et præg i retning af, hvad der er idealet for den narrative teori, nu hvor sandheden og den adækvate repræsentation af den objektive virkelighed ikke kan være det. Dette vil jeg kigge nærmere på i det følgende.

2.4.2. Fra verifikation til det pragmatiske spørgsmål om nytte

Det står klart, at narrativ teori hverken ifølge White eller Bruner er fuldstændig uforpligtet og prisdrevet til ren relativisme. Spørgsmå-

lene i forlængelse heraf er; hvilken form for forpligtelse, er der tale om i teorien? Hvad er det vi forpligter os på? Og hvilken form for erfaring skabes i det narrative arbejde med fortællinger?

Bruner mener, at man i stedet for at stille spørgsmålet: Er den påstand nu rigtig? Burde stille det pragmatiske spørgsmål: Hvordan ville det være at tro på det? Eller hvad ville jeg forpligte mig til, hvis jeg troede på det? Sådanne spørgsmål styrker ifølge Bruner perspektiv-forpligtelsen, da man herigennem får blotlagt sine forudsætninger og dermed får større klarhed over sine forpligtelser (1999a: 38). Idealet for Bruner er således at arbejde med et pragmatisk succeskriterium. Spørgsmålene, som Bruner stiller, synes nok pragmatisk formuleret med sit "hvordan ville det være hvis...", men han giver ikke umiddelbart et svar på hvad, dette "hvordan" og "hvis", skal måles i forhold til. Her er White noget mere direkte i sine udmeldinger, når han overvejer den narrative teoris implikationer for terapi:

What are the implications of these assumptions for that activity we call therapy? (...) an acceptable outcome would be the identifications or generation of alternative stories that enable them to perform new meanings, bringing with them desired possibilities – new meanings that persons will experience as more helpful, satisfying, and open-ended. (White & Epston, 1990: 15)

Her er det pragmatiske kriterium blotlagt, nemlig som skabelsen af den form for mening, der opleves som hjælpsom, tilfredsstillende og åbnende. Dette underbygger White, da han på spørgsmålet om, hvad kriterierne er for vellykket terapi svarer, at han er interesseret i, hvad folk anser for foretrukne måder at leve og interagere

med sig selv og andre på (2006b: 32). Det foretrukne – kendetegnet ved det hjælpsomme, tilfredsstillende og åbnende i forhold til den enkeltes liv og relation til andre, bliver således målet for terapien at underbygge. I lyset af opgøret med sandheden, får terapeuten ikke rollen som ekspert med en privilegeret adgang til sandheden. Det bliver i stedet et mål i sig selv at underminere denne forestilling i selve terapien, og dette gøres ved at spørge folk selv om, hvad de finder særligt nyttigt ved bestemte perspektiver, opfattelser, konklusioner osv. (2006b: 89). Det er den personlige indsigt i nytten i et givent perspektiv, der skal begrunde og foranledige forpligtelsen på perspektivet. Således kan Bruners perspektivforpligtelse og Whites resultat-forpligtelse siges at udgøre den narrative teoris pragmatiske succes-kriterier.

Dét, teorien orienterer sig imod, er på det subjektive niveau forstået som det foretrukne og nyttige i den enkeltes liv. Det gode og det sande, i det omfang man vil tage sådanne begreber i sin mund, nivelleres til dette subjektive niveau. I den forstand kan man sige at idealet i narrativ teori, er, at fortælling og erfaring skabes i overensstemmelse med vores egne behov og interesser. Det er dermed også klart, at narrativ teori faktisk er forpligtet, og at den højeste kontekst, der motiverer og forpligter udgøres af det foretrukne og nyttige.

2.5. Opsamling

Jeg har i den foregående analyse vist, hvordan forestillingen om virkeligheden og idealet om at kunne udsige en objektiv sandhed om den er forestillinger, der ifølge White og Bruner er uadskilleligt knyttet til sandhedsbegrebet og årsagen til, at psykoterapien, psy-

kologien og videnskaben generelt har glemt historien. Ifølge narrativ teori forhindrer sandheden os i at se, at "selvet" og "menneskenaturen" som værende et historisk produkt, og den begår således vold mod den åbenhed og foranderlighed, der hører verden til. Som sådan fører sandheden til kulturel stagnation og fremmedgørelse ved at foranledige en reproduktion af sandheder om menneskenaturen, hvilket reducerer og begrænser vores mulighed for at få øje på de dele af vores liv, der ikke indeholdes i disse forestillinger. Derfor betragtes sandhed i narrativ teori som en forførende illusion, som der må gøres op med. Det synes imidlertid at være en særlig form for sandhed, der gøres op med, nemlig et scientistisk sandhedsbegreb.

Jeg har vist, hvordan idealet i teorien er menings-skabelse frem for sandhed. Den helhedsstruktur og baggrund, som meningen træder frem på baggrund af, har fortællingens form. Fortællingen knytter kultur, intentionalitet og handling sammen. I denne bevægelse, hvor mening antages at tage fortællingens form, bliver mening lig narrativ mening. Fortællingen er ydermere den dominerende struktur for erfaringen, og livet forstås analogt til teksten. I lyset af opgøret med sandheden overtager teksten pladsen for "menneskets natur" og "den objektive virkelighed" således at fortolkning gives prægnans over repræsentation og sandhed. Erfaringen antages at være skematiserende frem for repræsenterende og det i form af fortællingens dramatiske skema. 'Det', der skematiseres dramatisk i fortællingen, er det levede liv eller som White antyder; den åbne og foranderlige verden.

Antagelsen af identiteten mellem liv og tekst betyder, at den litterære teksts relative indeterminans også gør sig gældende for for-

tællinger i livet. Med begrebet om fortællingens indeterminans betones det i narrativ teori, at sammenhængen mellem fortællingen og det levede livs oplevelses-reservoir er kontingent og dermed omskiftelig. Det er denne kontingens og omskiftelighed, der tilbyder den verden af muligheder, som fortællinger kan genforfattes omkring. Det teoretiske grundlag for det genforfattende arbejde i narrativ teori, er således den indeterminans, der antages at kendetegne det levede liv, som det forklares med den litterære analogi og teksten som forbillede for livet.

Den fortællingsmæssige skematisering, som er udgangspunktet for narrativ teoris begreb om genforfatning og den verden af muligheder, som en sådan tilbyder, er orienteret omkring det foretrukne og nyttige i den enkeltes liv. Således bliver den enkeltes subjektive behov og interesser –og ikke repræsentation af en objektiv virkelighed – den afgørende pragmatiske målestok i forhold til hvilken erfaringen skabes og vurderes.

3. En vilkårlighedsproblematik

Den foregående teoretiske analyse af, hvordan og hvorfor et opgør med sandhed kan siges at udgøre det teoretiske grundlag for narrativ teori og praksis udgør en delvis besvarelse af mit første forskningsspørgsmål (se afsnit 1.1.) angående 1) i hvilken forstand et opgør med sandheden udgør grundlaget for narrativ teori, og hvilke problematikker dette indebærer. Diskussionen, af hvad jeg kalder en vilkårlighedsproblematik i den kommende del af undersøgelsen, udgør anden del af besvarelsen på dette forskningsspørgsmål i form af en kritisk diskussion af, hvilke problematikker det narrative opgør med sandhed indebærer.

I det følgende vil jeg kaste et kritisk blik på grundlaget i narrativ teori, med henblik på at anskueliggøre, hvilke teoretiske problematikker det kan tænkes at medføre i sin praktiske anvendelse i en organisatorisk kontekst. Dette kun er et skridt på vejen til at besvare mit andet og tredje forskningsspørgsmål angående henholdsvis 2) muligheden for at fastholde sandhed som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis, og 3) i hvilken forstand sandhedsspørgsmålet kan fastholdes, og hvilke forudsætninger der kan formuleres for narrativ organisationsudvikling på baggrund deraf. Derfor vil den kritiske diskussion i det følgende ikke være en systematisk redegørelse for alle problematikker, der lader sig tænke i lyset af ovenstående analyse. Det er i stedet en aftegning af nogle af umiddelbart mest presserende og betydende, som kan sætte dagsordenen og markere nødvendigheden af den videre analyse.

3.1. Kritisk sammendrag af det narrative opgør med sandheden

En grov analytisk syntese af det grundlæggende udgangspunkt for narrative teori og praksis kan lyde således: Fordi livet teoretisk tilskrives samme ubestemthed som litterære tekster, gør teorien radikalt op med sandhed, og man må derfor i praksis i stedet beskæftige sig med meningskabelse, der orienterer sig efter subjektive pragmatiske kriterier i form af det foretrukne og nyttige for den enkelte. Anlægges et kritisk blik på denne syntetisering af det grundlæggende udgangspunkt for narrativ teori, kan det anskues som 1) en urimelig kortslutning mellem tekst og liv, 2) et forhastet opgør med enhver form for sandhed på trods af at kritikken specifikt synes at angå et scientistisk sandhedsbegreb, 3) en uheldig ukritisk legitimering af alle subjektive interesser og formål. Disse tre kritiske anskuelser vil jeg i det følgende referere til som henholdsvis 1) narrativ reduktion, 2) et radikalt sandhedsopgør og 3) pragmatisk legitimering. Dette er et foreløbigt kritisk sammendrag af foregående analyse, der som kritik samlet set peger videre og motiverer diskussionen omkring en reaktualisering af sandhedsspørgsmålet i 4. del af undersøgelsen. Det har således en dobbelt funktion som henholdsvis opsamlende kritik og ansporende motivation. At kritikken er foreløbig betyder, at den for indeværende delvist er et kritisk postulat, da den kun delvist finder sin legitimitet og berettigelse i den foregående analyse af det narrative opgør med sandheden. Resten af undersøgelsen vil løbende tilvejebringe grunde for rimeligheden og relevansen af disse kritiske indvendinger, således at de ikke bliver stående som kun delvist begrundede påstande.

Med det kritiske blik for øje, er det argumentet i det følgende, at dette grundlæggende udgangspunkt for narrativ teori indebærer en risiko og fare for vilkårlighed. Jeg vil derfor vise, hvordan vilkårlighed i det narrative arbejde med fortællinger er problematisk i henholdsvis epistemologisk, etisk og social forstand.

Vilkårlighedsbegrebet, som jeg anvender det i denne sammenhæng, minder om den vilkårlighed, som Durkheim mener karakteriserer pragmatismens sandhedsbegreb: "Pragmatism can call anything it pleases 'ideal truth'. Therefore, its method is arbitrary and leads to a purely verbal definition with no objective validity." (Durkheim, 1983: 72). Holdningen at man kan sige og gøre, som man vil, kan medføre vilkårlighed, da man ikke føler sig begrænset eller forpligtet i sine udsagn og handlinger. Således forstået kan vilkårlighed i forhold til det narrative arbejde med fortællinger betyde:

- Den epistemologiske vilkårlighed: At der ikke er grænser for, hvad man kan fortælle, da man ikke mener sig epistemologisk forpligtet på den sagssammenhæng fortællingen angår.
- Den etiske vilkårlighed: At der ikke er grænser for, hvordan man kan handle på baggrund af fortællinger, da man ikke mener sig etisk forpligtet på fortællingen eller den sagssammenhæng, den angår.
- Den sociale problematik: At der ikke er grænser for, hvilke relationer man kan indgå i med andre gennem fortællinger, da man ikke mener sig socialt forpligtet på den

sociale sammenhæng, som fortællingen indgår i og refererer til.

Disse tre aspekter af vilkårlighedsproblematikken vil jeg behandle nedenfor i nævnte rækkefølge som henholdsvis epistemologisk og etisk vilkårlighed og den sociale problematik. At vilkårligheden siges at være problematisk i henholdsvis epistemologisk, etisk og social forstand, og som sådan samlet set udgør en vilkårlighedsproblematik, trækker på dobbelttydigheden i adjektivet problematisk. Vilcårligheden er henholdsvis problematisk, da det er uvist i hvilket omfang den gør sig gældende, og den er et problem i den forstand, at den vedvarende vil udgøre en opgave, der skal tages hånd om og løses. Dette er ret beset et normativt udsagn i den forstand, at mit argument er, at man i det narrative arbejde med fortællinger bør forholde sig til denne vilkårlighedsproblematik.

At vilkårlighed siges at være en grundproblematik for narrativ teori og praksis, betyder ikke at narrativ teori og praksis er vilkårlig, men nærmere at vilkårlighed som problematik *taler igennem* denne og indebærer mulige risici, som narrativ teori og praksis må forholde sig til. Vilcårlighedsproblematikken vil derfor sjældent forekomme i den fulde form, som jeg beskriver den her.

3.1.1. Epistemologisk vilkårlighed

En grundlæggende problematik der knytter sig til narrativ reduktion, et radikalt sandhedsopgør og pragmatisk legitimering er, hvad jeg i det følgende vil kalde epistemologisk vilkårlighed.¹⁷

¹⁷ Med epistemologisk mener jeg erkendelsesmæssig. Med betoningen af sagsforhold og sagssammenhænge i min diskussion af epistemologisk vilkårlighed og de andre vilkårlighedsproblematikker er jeg farvet af et hermeneutisk erkendel-

Epistemologisk vilkårlighed betegner holdninger og handlinger, der orienterer sig efter opfattelsen af, at alle fortællingsmæssige fremstillinger er lige gode og altid blot forskellige perspektiver i den forstand, at de ikke er epistemologisk forpligtet på det sagsforhold de angår.¹⁸

Bruner adresserer forbigående problematikken angående den epistemologiske vilkårlighed, når han nævner faren ved, hvad han kalder fortællekunstens retoriske overspecialisering, som kan anvendes strategisk af totalitære styrer eller moderne bureaukratier. Den retoriske overspecialisering kan betyde, at fortællinger kan være motiverede af ideologi eller personlige interesser i en grad, så fortolkningen må vige for mistro, og "hvad der skete" afvises som løgn og opspind (Bruner, 1999a: 93). Mit argument i denne sammenhæng er, at dette ikke kun er en risiko i totalitære styrer og moderne demokratier, men at denne epistemologiske vilkårlighed er en grundlæggende problematik og som sådan en latent principiel risiko for ethvert narrativt arbejde med fortællinger. Faren for en sådan epistemologisk vilkårlighed i arbejdet med fortællinger i organisationer bliver kun tildelt forbigående opmærksomhed i litteraturen herhjemme. Kit Sanne Nielsen adresserer emnet, når hun skriver, at spørgsmålet om hvorvidt, at alle fortællinger kan accepteres er et kritikpunkt af den narrative tilgang, som er værd at beskæftige sig med. Som hun gør opmærksom på, betyder

sesbegreb med klangbund hos Gadamer, hvor sags-begrebet er centralt, hvilket jeg gør nærmere rede for i del 6.

¹⁸ Klaus Rasborg adresserer dette i videnskabsteoretisk sammenhæng, hvor han skriver at det grundlæggende erkendelsesteoretiske problem, der knytter sig til den radikale konstruktivisme er relativismen, som udtrykker at "sandheden" altid blot er et perspektiv (Rasborg, 2004: 378-79).

den narrative ambition om at koble sig på og udvikle fortællinger, der er hensigtsmæssige for den enkelte, at konsulenten ikke tager stilling til fortællingerne, da de alle tilsyneladende er lige gode. Dog er det ifølge hende hverken etisk forsvarligt eller muligt at koble sig på fortællinger, der er direkte modstridende eller usande i forhold til konsulentens og kollegaernes (Nielsen, 2004: 74). Det er interessant, at sandhed bliver hevet ind som reference i denne sammenhæng i lyset af det narrative opgør med sandheden. Det bliver dog ikke uddybet videre, hvad der skal forstås ved denne sandhedskvalitet eller konsulentens 'etiske' ansvar i denne sammenhæng, lige så vel som det står hen i det uvisse, hvornår Bruner mener, at man kan tillade sig at snakke om løgn og opspind frem for at acceptere den totalitære meningsskabelse som legitimt perspektiv.

Spørgsmålet om i hvilket omfang man er epistemologisk forpligtet i fremstillingen af fortællinger, således at de enten kan godtages eller afvises (som usande) på baggrund af 'det', de udsiger noget om, markeres (om end forbigående) af diskussionerne ovenfor som en relevant problematik. Jeg vil mene, at dette spørgsmål kan anskues som en grundlæggende problematik for narrativ teori, da det indebærer vigtige overvejelser i forhold til; om det er op til den enkeltes forgodtbefindende at afgøre, hvilke fortællinger der forpligter, eller om der er sagsforhold i og udenfor sproget, der konfronterer den enkelte med forpligtelser i forhold til fremstillingen af fortællinger.¹⁹ Reflekterer man sig ud af denne grundlæggende problematik angående epistemologisk vilkårlighed og de spørgs-

¹⁹ Se Hedes (2011: 63) diskussion af disse spørgsmål i forhold til coaching, hvor han udlægger samtalen som sandhedshændelse.

mål, den konfronterer en med, kan det medføre problemer for det narrative arbejde med fortællinger, som jeg vil redegøre for i det følgende.

Epistemologisk vilkårlighed kan medføre en ansvarsfritagelse, hvad angår fortællingens sagsforhold, hvilket betyder, at man selv kan vælge, hvad man vil gøre til genstand for fortællingen. Dette indebærer, at alt bliver fortolkning – alle fortællinger er lige interessante og har lige stor udsigelseskraft.²⁰ En legitimering af enhver fortælling som subjektiv fortolkning, der principielt er lige så god som enhver anden, betyder at alt kan siges med samme ret og dermed bliver al kritik også lige gyldig,²¹ ligegyldig eller ligefrem uønsket.

Den epistemologiske problematik kommer til udtryk i en narrativ sammenhæng f.eks., når en førende narrativ konsulent mener, at det ikke giver mening at diskutere, da man altid taler fra hvert sit sted (Holmgren, 2011), og at diskussion ligefrem er kendetegnet ved kamp og ressentiment (Holmgren, 2009: 12).²² Hvis der

²⁰ Denne tendens kalder Bredsdorff i videnskabelig sammenhæng for det post-moderne beskyttede værksted (2008: 16), som har promoveret akademisk laissez faire (2008: 33).

²¹ Bredsdorff har argumenteret for dette i videnskabelig sammenhæng, hvor han beskriver, hvordan den faglige kritik systematisk lægges død, som resultat af at konstruktivisme og diskursteorier har indtaget dominerende positioner i mange fag (2008: 8).

²² Allan Holmgren refererer i denne sammenhæng til den franske filosof Deleuze – formentligt mere specifikt til en 'diskussion' af diskussionsbegrebet i Deleuze og Guattaris værk *Hvad er filosofi?* – som udgør en del af den post-strukturalistiske inspiration i DISPUK. Jeg mener, det er forsvarligt at inddrage som eksempel i denne sammenhæng, da narrativ teori ofte beskrives som en post-strukturalistisk teori omend hovedsageligt som følge af dens arv fra Foucault. Holmgren skriver: "Deleuze was never interested in arguing – we are always speaking from different places, he said. I find this very liberating and in full consistency with both Nietzsche and Foucault. Arguing is like fighting. You al-

ikke er plads til eller mulighed for kritik, er der en risiko for, at vi altid vil lede efter og finde, hvad vi ønsker og det, der bekræfter dette – og i samme ombæring overse hvad der taler imod.²³ Epistemologisk vilkårlighed betegner således et uforpligtende forhold til det sagsforhold, der udgør fortællingens reference, således at der ikke er nogen grænser for, hvad der kan fortælles og enhver kritik af det fortalte udelukkes. I lyset af denne vilkårlighedsproblematik bliver spørgsmålet, omkring i hvilket omfang der er grænser for, hvad der lader sig fortælle, et relevant og vigtigt spørgsmål for narrativ teori og praksis.

At den epistemologiske vilkårlighed udgør en grundproblematik for ethvert narrativt arbejde med fortællinger betyder, at man må besinde sig på spørgsmålet omkring, fortællingens grænser og af-søgningen af 'det' udenfor sproget, som udgør dens sagsforhold. Og ydermere, spørgsmålet omkring, hvorvidt at der er noget i sproget selv, som overskrider vores intentionelle brug af det (dette spørgsmål vil jeg vænne tilbage til i afsnit 6.1.3.).

3.1.2. *Etisk vilkårlighed*

Hvor den epistemologiske vilkårlighed betegner faldgruber for den måde, hvorpå fortællingen gør sagsforhold meningsfulde, betegner den etiske vilkårlighed faldgruber ved den måde, hvorpå fortællin-

ways argue from feelings of resentment, if you take a Nietzschean perspective. You can exercise the discipline of arguing in the academic world, if you like this practice. But I certainly cannot recommend it. I will in Nietzsches spirit invite you to play and to dance and to experiment both at this conference and in life in general and not to be directed by feelings of resentment, seriousness and worries." (Holmgren 2009: 12).

²³Se Bredsdorffs diskussion af dette i forhold til den manglende vilje til og mulighed for kritik i konstruktivistisk inspireret samfundsvidenskab (2008: 42)

ger motiverer handling. Fortællinger former nemlig ikke bare den måde, hvorpå vi ser os selv, andre og verden omkring os, som Schnoor skriver, men de skaber i kraft heraf også fundamentet for vores handlinger (2009: 22).

Den etiske problematik kan kun abstrakt analytisk adskilles fra den epistemologiske problematik. Men distinktionen er nødvendig for at kunne tale om henholdsvis vilkårlig forståelse og vilkårlig handling, som kan følge af den narrative pointering af, at vi kan vælge, henholdsvis hvordan vi vil forstå andres handlinger, og hvordan vi vil respondere på dem, som Schnoor antyder i sin diskussion af hverdagens kommunikation i organisationer (2009: 110).

Den epistemologiske vilkårlighed kan medføre, at man ikke føler sig handlingsmæssigt (etisk) forpligtet på fortællingen. Etisk vilkårlighed betegner således den indstilling, at man kan handle for godt befindende, måske ligefrem bør gøre det eller helt kan lade være, da man ikke er mener sig (etisk) forpligtet til at handle i overensstemmelse med en specifik fortælling (dette er fx tilfældet med kynisme (Contu, 2008)). Den etiske vilkårlighed viser sig som problematik, når narrative konsulenter understreger, at man altid kan handle anderledes, som det er tilfældet i Schnoors bog om narrativ organisationsudvikling (2009: 104).

Den etiske vilkårlighed som grundproblematik for det narrative arbejde med fortællinger kommer endvidere til udtryk ved den omstændighed, at målestokken for det narrative arbejde – det foretrukne og nyttige – er formuleret i moralske kategorier, som rigtigt/forkert og godt/dårligt, hvilket betoner valg, frihed og muligheder. Jeg vil her kort vise et eksempel på, hvordan dette forhold

går igen i litteraturen omkring narrativ organisationsudvikling, for at anskueliggøre, hvordan den etiske vilkårlighed udgør en grundproblematik for narrativ teori og praksis.

Nielsen adresserer i bogen *Fortællinger i organisationer* det relevante kvalitative spørgsmål omkring, hvad der i narrative interventioner kendetegner godt arbejde, en god konsulent og gode tiltag og handlinger (Nielsen, 2004: 72). Dette er ifølge Nielsen et spørgsmål om etik, som omhandler standarder eller principper for moralsk og professionel adfærd (2004: 73). Der synes at være to kriterier for dette kvalitative etiske spørgsmål: 1) at konsulentens handlinger/beslutninger er i overensstemmelse med dennes egen overbevisning om, hvad konsulentpositionen indebærer, og 2) at konsulentens handlinger/beslutninger kan accepteres af og opstår i samtale mellem de personer, som påvirker og påvirkes af beslutningerne, således at der bliver aftalt spilleregler for, hvad konsulent vil og ikke vil gøre (2004: 73-75).

Det er tydeligt her, hvordan moral betones i forhold til det kvalitative spørgsmål om, hvad der kendetegner god narrativ praksis. Der skal træffes moralske valg og dette på baggrund af personlig overbevisning og de involveredes accept. Det kan i modsætning hertil tænkes, at det narrative arbejde med fortællinger i mange sammenhænge sætter rammer og spilleregler, som i princippet ikke er til forhandling – hverken i forhold til personlige overbevisninger eller involveredes interesser. Derfor vil jeg argumentere for, at det narrative arbejde med fortællinger har en særegen karakter, som stiller principielle krav til den narrative konsulent og dennes arbejde, som man ikke kan vælge, om man vil forholde sig til eller ej – som fx at man må forholde sig åben overfor andres fortællin-

ger. I den forstand kan det narrative arbejde med fortællinger som sagsforhold siges at udgøre en epistemologisk forpligtelse – det kan ikke bare være hvad som helst. På samme vis kan den konkrete situation²⁴ sætte krav på en måde, som indebærer, at man ikke blot frit kan vælge, i hvilket omfang og hvordan man vil handle i forhold til den – fx kan det vise sig nødvendigt i nogle situationer at fastlægge rammer for tavshedspligt. En konkret situation kan i denne forstand sætte krav til, hvordan den narrative konsulent skal handle, som kan udfordre eller lige frem være i modstrid med dennes personlige overbevisning – eller de involveredes interesser. I den forstand kan der siges, at være en etisk forpligtelse i det narrative arbejde med fortællinger.

Hvordan den narrative konsulent kan siges at være både epistemologisk og etisk forpligtet, er her kun antydnet for at markere vilkårligheden som grundproblematik for det narrative arbejde. Jeg vil diskutere dette mere detaljeret i 6. del af undersøgelsen.

3.1.3. Den sociale problematik

Et tredje aspekt ved vilkårlighedsproblematikken betegner jeg den sociale problematik. Organisationer er kendetegnet ved den selvfulgelige omstændighed, at organisations-medlemmerne indgår i en social sammenhæng og er yderligere typisk kendetegnet ved social asymmetri. Den sociale problematik betegner faldgruber ved den måde, som fortællinger menes at muliggøre sociale positioner. Den sociale problematik kan betyde dels, at man ikke mener sig forpligtet på den sociale sammenhæng, som fortællingen indgår

²⁴ Argumentet jeg fremfører her gives tyngde i min udlægning af Gadammers begreb om den øjeblikkelige situation i afsnit 6.1.2..

i og refererer til, men ligeledes at den sociale sammenhæng – i organisatorisk kontekst som hierarki – kan blive sløret. I denne anden betydning bliver magt et vigtigt begreb at diskutere.

I en organisatorisk kontekst tilbyder arbejdet med fortællinger muligheden for at skabe nye ønskværdige og foretrukne positioner (Schnoor, 2009: 108, 223) og yderligere muligheden for, at de involverede aktører kan genforhandle positioner og magtrelationer, som Schnoor skriver (2009: 238). Ledere og medarbejdere kan tilmed til enhver tid medvirke til at forme ligeværdige positioner gennem deres talehandlinger, da en position er kendetegnet ved at være dynamisk og flygtig og til enhver tid står til forhandling (2009: 84-85). Fortællinger antages således at kunne re-definere sociale roller i organisationer og muliggøre et væld af sociale positioner og relationer og dermed muligheden for at vælge disse. Der synes ikke at være grænser for, hvilke positioner man kan indtage udover dem, der skabes i fortællinger og diskurser, som man selv og andre har indflydelse på. Den frihed og de rige muligheder, der er for at definere og redefinere positioner gennem fortællinger, er i fare for at glemme de institutionelle hierarkiske begrænsninger, der eksempelvis kan være i en ansættelseskontrakt eller den formelle leder-medarbejder relation. Den narrative reduktion spiller på denne måde en rolle for den sociale problematik.

Som mange forskere har gjort opmærksom på, gør fortællingers plasticitet og fortolkningsmæssige fleksibilitet dem særligt velegnede til brug i politisk spil i organisationer (Rhodes & Brown, 2005: 173-174).²⁵ Med dette for øje, kan det tænkes, at det radika-

²⁵ Dette ligger i tråd med Habermas' samtidskritiske argument om, at en radikal fornuftskritik åbner mere op for uprøvede ideologiers fremmarch, end den dæmper op for dem (Habermas, 1986: 25)

le sandhedsopgør og den epistemologiske vilkårlighed som det indebærer, åbner op for politisk og ideologisk spil. Dette kombineret med den pragmatiske legitimering af forskellige aktørers egne kriterier for vurdering af udsagn og handlinger, indebærer risikoen for, at det bliver et politisk spil, hvor den 'stærkeste' får definitionsretten. I organisatorisk sammenhæng kan dette betyde, at ledelsen har eneret på at definere, hvad der kendetegner 'den gode organisation og arbejdsplads', hvad det vil sige at være 'en god medarbejder' og ser indvendinger mod disse idealer fra fagforeninger, medarbejdere og uvildige instanser som ligegyldig kritik. I denne sammenhæng kan den umyndiggørelse af kritik, som den epistemologiske vilkårlighed indebærer være med til at sikre magt-positioner, indflydelse og institutionelt hierarki.²⁶

Den narrative samtale kan også anskues som værende en del af et større problemfelt, som angår den samtidige tendens til at betragte subjektivitet som genstand for organisering og ledelse, hvor intimteknologier²⁷ og selvledelse (Lopdrup-Hjorth, Gudmand-Høyer, Bramming, & Pedersen, 2011) bliver centrale begreber. Medarbejdernes subjektivitet gøres i denne kontekst til problem for ledelsen. Som strategisk instrument til fremme af politiske interesser for ledelsen i en organisatorisk kontekst, kan det narrative arbejde med fortællinger anskues som en intim magtteknologi, der netop kan forme denne subjektivitet. Dette i den forstand, at den narrative personlige samtale kan udgøre et belejligt organisatorisk redskab, da den kan formidle mellem den enkelte medarbej-

²⁶Se Bredsdorffs redegørelse for dette i videnskabelig sammenhæng (2008: 8)

²⁷Jeg tænker her inspireret af Hermann og Kristensen på omsorg, vejledning, coaching, supervision medarbejderudviklingssamtaler osv. (Hermann & Kristensen, 2004: 511).

ders intentionalitet i form af håb, drømme og værdier og organisationens behov. Fortællinger er i anden forskningsmæssig sammenhæng ligefrem blevet analyseret som en art social kontrol, der kan forberede og forstærke ledelsesmæssig foretrukken opførsel og værdier (Rhodes & Brown, 2005: 173).

Meget moderne forskning, der behandler disse nye former for subjektivitetsledelse, er tematiseret indenfor magtens dikotome logik (Lopdrup-Hjort et al. 2011). Dette således at spørgsmålet bliver om hvorvidt, at disse nye ledelsesformer udgør en intensiveret udbytning eller en begyndende frigørelse af subjektet. Dette kommer bl.a. til udtryk i behandlingen af produktionen af det passende individ (Alvesson & Willmott, 2001), normativ kontrol (Kunda, 1992), neo-normativ kontrol (Fleming & Sturdy, 2009), kynisme (Fleming & Spicer, 2008) og 'decaf resistance' (Contu, 2008).

Det er relevant at påpege i denne sammenhæng, da anvendelsen af narrative samtaler som organiserings teknologi af ledere og narrative konsulenter indebærer en reel risiko for magtmisbrug. Derfor er der selvfølgelig grund til at råbe vagt i gevær, når den narrative personlige samtale bliver udgangspunkt for organisationsudvikling. Men det er samtidig vigtigt at være opmærksom på, at dette også i samtidens ledelsesforskning efterhånden er en lidt forudsigelig diskussion. Lige så vigtigt det er at tage højde for magt-aspektet i denne sammenhæng, lige så vigtigt er det, at være påpasselig med ikke per automatik at komme til at se magtens skygge snige sig ind over alt i stadig mere subtile former. Nok er der grund til at anlægge sig et magtkritisk blik på det narrative arbejde med fortællinger i organisationer, men et sådant blik må ikke blive nok i sig selv. Jeg mener, at en væsentlig del af kritikens berettigelse er,

at gøre det muligt at formulere tilpasninger af eller alternativer til de utilstrækkeligheder, der påpeges. Dette vil derfor også være ambitionen i den næste del af undersøgelsen.

Tages vilkårlighedsproblematikken i sin helhed alvorligt, er der grund til at tage nødvendigheden af det narrative opgør med sandheden op til revision. Dette vil jeg gøre i den næste del af undersøgelsen, som motiveret af vilkårlighedsproblematikken vil have til hensigt at reaktualisere sandhedsspørgsmålet som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis. Denne del vil således være en besvarelse af mit andet forskningsspørgsmål. På baggrund heraf vil det vise sig at være opgaven i den sidste del af undersøgelsen at formulere sandhedsspørgsmålet på en måde, som kan opretholde de berettigede indsigter i narrativ teori men imødekomme de epistemologiske, etiske og sociale problemer, som vilkårlighedsproblematikken indebærer.

4. Reaktualisering af sandhedsspørgsmålet

Udgangspunktet for reaktualiseringen af sandhedsspørgsmålet, som er målet for denne del af undersøgelsen, er inspireret af et væsentligt og berettiget spørgsmål, som Bruner selv stiller i kapitlet 'den narrative konstruktion af virkeligheden' i *Uddannelseskulturen*. Bruner konstaterer her, at diskussioner omkring narrativ virkelighed normalt ikke fører til refleksioner over forhandlinger af betydninger men i stedet til indigneret forkastelse af "historier" som værende kilder til menneskelige illusioner. Hertil stiller han spørgsmålet:

Men behøver den engang så fremherskende videnskabelige "anti-illusionisme" stadig plage os, stadig føre os til at forkaste alle former for narrativ virkelighed som "bare historier"? (1999b: 228)

Dette er et såre relevant spørgsmål, som kalder til begrebslig betænksomhed og nuancering. Det er et spørgsmål, som ikke vil lade sig forføre af en tænkning, der fornægter enhver erkendelsesmulighed i såkaldte ikke-videnskabelige udtryksformer og over en bred kam reducerer dem til kilder til menneskelige illusioner. I kraft af dette spørgsmål, er det narrative opgør med sandheden berettiget, forstået som et opgør med et naturvidenskabeligt sandhedsmonopol. Men som jeg har vist i den foregående diskussion, kan denne tiltrængte betænksomhed anspore et radikalt opgør med sandhed, en narrativ reduktion og en pragmatisk legitimering, som indebærer farer og risici for vilkårlighed. Bruners kald til be-

tænksomhed og begrebslig nuancering kan derfor med lige så stor rimelighed og relevans reformuleres i lyset af sandhedsopgøret. Således bliver spørgsmålet: Behøver den perspektivisme, konstruktivisme og anti-objektivisme, som det narrative opgør med sandheden indebærer nødvendigvis medføre, at vi må forkaste ethvert begreb om sandhed og objektivitet som naiv realisme eller rigid objektiverende scientisme?

Da vejen indenfor rammerne af narrativ teori synes lukket må undersøgelsen forfølge dette spørgsmål og ambitionen om at reaktualisere sandhedsspørgsmålet af anden vej. Til dette formål vil jeg i det følgende inddrage to udvalgte tekster af McDowell og Heidegger. Inddragelsen af McDowell og Heidegger markerer henholdsvis muligheden for og nødvendigheden af at fastholde sandhedsspørgsmålet. Jeg vil afslutningsvist med udgangspunkt i Heideggers læsning Nietzsche argumentere for, at der er en flertydighed i det narrative opgør med sandheden, da det består af en berettiget kritik af en dominerende form for sandhed, men samtidig selv indeholder et implicit sandhedskrav. Således viser det sig muligt og nødvendigt at fastholde sandhedsspørgsmålet selv inden for narrativ teori selv.

4.1. Muligheden for at fastholde sandhedsspørgsmålet

Den narrative dom over sandheden som undertrykkende illusion har en slående lighed med den amerikanske filosof Richard Rortys kritik af sandhed og objektivitet, som den udlægges af McDowell i hans artikel *Towards rehabilitating objectivity* (2000). Jeg vil i det følgende kigge nærmere på McDowells udlægning, da den tilbyder en mulighed og begrundelse for at fastholde sandhedsspørgsmålet

ved at stille spørgsmålstejn ved nødvendigheden af Rortys opgør med objektivitetsbegrebet.

Rorty mener ifølge McDowell, at et objektivitets-vokabular medfører en optimistisk og blåøjet benægtelse af kontingens. Den videnskabelige idé om objektivitet, som indebærer forestillingen om, at vi kan lade virkeligheden selv tale, eller at vi kan komme til fuldstændig indsigt i, hvordan virkeligheden er beskaffen er en sekulær analogi til religioners sætten-sig-på-halen overfor en ikke-menneskelig transcendent og metafysisk standard såsom Gud. Med den videnskabelige idé om objektivitet indtager 'virkeligheden' Guds plads i et nyt underdanigt verdensbillede (2000: 109). Abonnerer man på et sådant verdensbillede vil filosofi, som McDowell skriver, tage form af at være en slags præsteintrige (*priestcraft*), der har en formidlende funktion i forhold til en transcendent orden.

Det videnskabelige objektivitets-vokabular er på samme måde som tidligere metafysisk dogmatik, ifølge Rorty, kendetegnet ved kulturel og intellektuel infantilisme (2000: 110). Kun ved at forkaste denne idé om objektivitet vil det være muligt for os at opnå, hvad Rorty kalder fuld menneskelig modenhed (2000: 110). Den eneste standard, vi kan støtte os til, som ikke falder i den metafysiske infantilismes fælde, er ifølge Rorty menneskelig konsensus. Med dette begreb om menneskelig konsensus mener Rorty, at vi ikke kan være forpligtet på –eller have ansvar (*answerability*) i forhold til andet end os selv. Der kan kun være tale om menneskeligt ansvar og forpligtelse i form af konsensus, da vi ifølge Rorty må opgive ideen om at kunne svare an for andet end os selv (2000: 110). Sammenlignes dette med min tidligere analyse, kan dette si-

ges at være Rortys version af narrativ teoris pragmatiske forpligtelse på det foretrukne og nyttige.

Det er ikke mit ærinde her at gå nærmere ind i Rortys begreb om menneskelig konsensus, men i stedet tage udgangspunkt i McDowells stillen-spørgsmålstegn ved nødvendigheden af at skulle acceptere menneskelig konsensus som den eneste standard og udvej for tanken, hvilket indebærer afvisningen af enhver snak om objektivitet. McDowells pointe er, at vi ikke nødvendigvis må slutte fra ideen om at være forpligtet på verden til at filosofi må være en præsteintrige, der formidler en transcendent orden. Han skriver:

The idea that inquiry is answerable to the world does not by itself commit us to believing that there is a need for philosophy as priestcraft. (...) [W]e can follow Dewey in rejecting philosophy as priestcraft, without needing to abandon the very vocabulary of objectivity. What we need to dislodge is the idea of the world as withdrawn into inaccessibility, and that is quite another matter. (2000: 110-11)

Følgeslutningen om at enhver snak om objektivitet må være spekulativ metafysik, er ifølge McDowell en kortslutning. Opgøret med ideen om filosofien som præstegerning og transcendent formidling er berettiget og nødvendigt. Men vi kan ifølge McDowell sagtens fastholde dette berettigede opgør uden i samme ombæring at forkaste ethvert begreb om objektivitet. McDowell slår således til kamp for en tænkning, der anerkender kontingens men samtidig gør brug af et objektivitets-vokabular (2000: 113-114). Hans kritiske ærinde i forhold til Rorty er således at nuancere begrebet om objektivitet, således at man ikke per automatik må forkaste det, så snart man anerkender kontingens. McDowell efterstræber en be-

grebslig nuancering, der afkræver en eftertænksomhed hvad angår objektivitetsbegrebet, således at man må kigge sig selv efter i udsagnene, når man udtaler sig om objektivitet.

Det er denne dagsorden, som McDowell skitserer på fornem vis, og som jeg vil holde fast i indenfor rammerne af denne undersøgelse. Det er således ikke hans løsning på problemet og hans bud på en rehabilitering af objektivitetsbegrebet, jeg vil trække på, da jeg mener den er problematisk.²⁸ Det er derimod hans spørgsmål og

²⁸ Jeg vil ikke bruge mere plads på at redegøre nærmere for McDowells løsning her, da det bliver for omstændigt. Den hænger sammen med hans læsning af Kant, som dog fortjener en kommentar. McDowell mener, at man kan være '*answerable to facts themselves*' (2000: 119). Med *facts* mener han fænomener (*appearances*), hvormed han bekender sig til Kants absolutte skel mellem erkendelse og virkelighed i absolut forstand. Jeg mener, at dette er en pseudoløsning på problemet, da den kun reder vores mulighed for at svare an for vores fænomener og ikke virkeligheden som sådan. Dermed synes jeg ikke, at han på overbevisende vis gør sig fri af Rortys *human answerability*.

Grundproblematikken som er på spil i denne sammenhæng formuleres af Kant i fornuftskritikken (Kant, 2002), hvor han formulerer en radikal filosofisk erkendelsesgrænse med sit begreb om *Ding an sich*. At dette er et relevant og nødvendigt begreb at arbejde med i radikal erkendelsesteoretisk sammenhæng kan der ikke herske meget tvivl om. Problemerne opstår, når de erkendelsesteoretiske konsekvenser af denne radikale teoretiske filosofi bringes ind i socialvidenskabelig og praktisk filosofisk sammenhæng, hvor denne undersøgelse befinder sig. Insisterer man på at tage konsekvenserne af kritikken, må videnskaben tage en sproglig vending og fornuften holde sig indenfor egne grænser så at sige. Men dette udelukker ikke at en sådan videnskab ryger ind i det samme grundproblem, som Kant skitserer. For den må, som ham, formulere betingelserne for fornufts-erkendelsen i fornufterkendelsens egne kategorier og er således fanget i en uoverskridelig begrundelsesmæssig cirkularitet. Det forekommer for mig mere fornuftigt, at anerkende denne problematik og velvidende at denne ikke lader sig løse, acceptere en vis grad af spekulation, hvilket enhver videnskab må indeholde, og begrunde sine spekulationer, så godt det lader sig gøre i denne sammenhæng. Tankens relation til virkeligheden i denne sammenhæng er referentiel, da den peger på noget udenfor sig selv. Jeg vil mene, at dette sådan set kompatibelt med Kants kritik, da den 'bare' angiver grænserne for menneskelig spekulation, som man må besinde sig på i sine nødvendige og ønskværdige spekulative bedrifter. Spekulative bedrifter som vel at mærke om noget er filosofiens fornemste

dagsorden, der er interessant i denne sammenhæng, da det skaber en åbning for en reaktualisering af sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og praksis.

Sammenholdes McDowells dagsorden med ærindet for denne undersøgelse bliver det muligt at stille spørgsmål til sandhed i stedet for i udgangspunktet at affærdige den som undertrykkende illusion eller universalistisk scientistisk ideal. Denne ambition ligger i forlængelse af det Bruner-inspirerede spørgsmål, jeg stillede indledningsvist (afsnit 4.). Dette giver mulighed for en begrebslig nuancering i stil med den McDowell foretager i forhold til objektivitetsbegrebet, således at opgøret med sandhed som scientistisk ideal i narrativ sammenhæng kan anerkendes som berettiget og nødvendigt uden i sammen ombæring at forkaste ethvert begreb om sandhed.

I dette ærinde erklærer jeg mig enig i det agenda, som som McDowell skitserer i sin artikel:

The way to cure ourselves of unwarranted expectations for philosophy is not to drop the vocabulary of objectivity, but to work at understanding the sources of the deformations to which the vocabulary of objectivity has historically been prone. (2000: 121)

opgave. Det samme angår for så vidt videnskaben i Kants optik, hvilket han redegør for i den transcendentale deduktion af den objektive gyldighed af fornuftens ideer og dennes pragmatisk hypotese (Kant, 2002: 454-55). Den spekulation der kendetegner fornuftens transcendentale idéer er ifølge Kant både formålstjenlig og nødvendig for mennesket (Kant, 2002: 471) og har objektiv gyldighed, så længe man sikrer sig dens regulative brug.

Måden at imødegå filosofiske og videnskabelige vildfarelser hvad angår sandhed og objektivitet, er ikke at forkaste begreberne per se, men i stedet at forstå hvordan begreberne historisk set er blevet ledt på afveje, således at de kan gentænkes indenfor en ramme, der afværger de vildfarelser, der har nødvendiggjort en berettiget kritik. Således er McDowell med til at markere muligheden for at fastholde sandhedsspørgsmålet, hvilket markerer opgaven for den 6. del af undersøgelsen, som vil være, at vise i hvilken forstand sandhed kan fastholdes som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis. Men endnu inden jeg går ind i denne, vil jeg i lyset af denne tilvejebragte mulighed diskutere nødvendigheden af at fastholde sandhedsspørgsmålet ved at konsultere Heideggers læsning af Nietzsche og i forlængelse deraf vise, hvordan der kan siges at være et sandhedskrav i det narrative opgør med sandheden.

4.2. Nødvendigheden af at fastholde sandhedsspørgsmålet

Nietzsche betragtes populært om nogen, som repræsentant for et radikalt opgør med modernitetens sandhedsideal og dogmatisk metafysik med sin annoncering af Guds død. I Heideggers Nietzsche-forelæsninger læser han Nietzsche i dobbelt forstand. Dels læser han ham som kulturkritiker i tråd med den netop nævnte populære betragtning, som udsigende en dom over samtiden og dennes sandhedsideal. Dels er Heidegger selv kulturkritisk i den forstand, at han adresserer, den betydning Nietzsches tænkning har haft for eftertiden, og advokerer for, at det er i forhold hertil, at man må læse Nietzsche som et udsagn om, hvad der hænder i moderniteten (Heidegger, 1961: 431; Heidegger & Krell, 1991: 8). I

begge læsninger tilvejebringer Heidegger argumenter for nødvendigheden af at fastholde sandhedsbegrebet og muligheden for at spørge ind til det. Jeg vil kort gennemgå dem i det følgende med henblik på at præcisere målsætningen for den kommende del af undersøgelsen.

I sin kritik af modernitetens sandhedsideal, orienterer Nietzsche sig ifølge Heidegger selv efter sandhed. Selvfølgelig ikke sandhed i den forstand som sandhed typisk er forstået i moderniteten. Dette sandhedsideal fortolker Nietzsche netop som en fejltagelse: "Truth is the kind of error without which a certain kind of living being could not live" (Nietzsche citeret i Heidegger, 1961: 558; 1991: 125). Men Nietzsche orienterer sig dog efter sandhed i den betydning, at noget er mere rigtigt end andet. Dette kommer til udtryk i følgende centrale uddrag:

Error is dependent on the true and truth; how could error be a mistake, how could it miss the truth, pass it by and go past it if it did not exist? All error thrives primarily – namely, in its essence – on truth. Thus when Nietzsche says unequivocally that truth is a kind of error, he must also think in this concept "error": missing truth, straying away from truth. (...) In the unequivocal essential definition of truth as error, truth is necessarily thought twice, and each time differently, hence **ambiguously**: once as fixation of the constant, and then as harmony with the actual. (...) When Nietzsche rejects the concept of truth in the sense of copying adequation, and rightly so, he need not thus already reject truth in the sense of harmony with the actual. In no way does he reject this traditional and, as it might seem, most natural essential determination of truth. Rather, it is the guideline for positing the essence of truth as fixation, in contradistinction to art, which as transfiguration is a harmony with what becomes and its possibilities. (1961: 559-60; 1991: 126-27, min fremhævelse)

Sandhed tænkes af Nietzsche ifølge Heidegger med en nødvendig flertydighed. Den kritiseres forstået som det fastgjorte bestandige men antages samtidig implicit som overensstemmelse med det egentlig virkelige.²⁹ Det vil her være for omstændigt at forklare Nietzsches begreber nærmere, hvilket heller ikke er nødvendigt for undersøgelsens anliggende. Det er derimod vigtigt at holde fast i Heideggers analytiske pointe: At Nietzsche kritiserer og afviser sandheden i én forstand men ikke dermed behøver at benægte sandheden i enhver forstand. Tværtimod kan man snakke om, at der hører et væsentligt sandhedskrav til Nietzsches sandhedskritik af sandheden som fejltagelse. Det sandhedsbegreb, som denne sandhedskritik indebærer er dog væsentlig anderledes end det som Nietzsche eksplicit kritiserer.

Heideggers læsning af Nietzsches tænkning som hændelse kommer til udtryk i hans kommentar til Nietzsches udsagn om, at det for mennesket er nødvendigt at holde noget for at være sandt, ikke at noget er sandt. Om dette udsagn siger Heidegger:

(...) in it [Nietzsches udsagn] speaks the depths of the abyss of the modern essence of Being. The above statement names what is happening in such a way that actual historical situations and conditions are seen as merely the consequences of this hidden history; as consequences, they have no control over their ground.

If this is so, then not only is a boundless disturbance of all trust and trustworthiness sweeping across the globe – on the very basis of "trust in reason" – but we must also think to

²⁹ Denne egentlige virkelighed hos Nietzsche er ifølge Heidegger kaos. "At virkeligheden er kaos", er et (sandheds)udsagn, som Nietzsche ifølge Heidegger forpligter sin egen tænkning på. I forhold til denne kaotiske virkelighed er kunsten for Nietzsche en foretrukken erkendelsesform, da den kan lade det virkelige i dets kaotiske til-bliven komme til syne (1961: 560; 1991: 127).

the dimension of things that are concealed. Not merely some specific truth has been shattered, but the very essence of truth. And man must undertake to bring about a more primordial grounding of that essence. (1961: 484; 1991: 56)

Nietzsche læses som én, der udsiger en dom over den vestlige metafysik, og dernæst i kraft af netop denne dom som grundlæggeren af den postmoderne metafysik-kritiske indstilling, som kendetegnes ved "the boundless disturbance of all trust and trustworthiness" i sit opgør med tilliden til fornuften. Dette betyder ikke så lidt, for med denne omfattende mistillid til fornuften er det, som Heidegger pointerer, ikke bare et specifikt sandhedsideal, der er blevet smadret men sandhedens væsen som sådan. Spørgsmålet om sandhed gøres tilsyneladende med Nietzsches tænkning fuldstændig irrelevant. Dette, medgiver Heidegger, er grunden til, at Nietzsches tænkning som udtryk for, hvad der hænder i moderniteten, kan anskues som metafysikkens endeligt. Det er her, hvor Heidegger slutter og indikerer, at det er op til os, at afgøre, om vi oplever nødvendigheden af denne metafysikkens endeligt. Hvis ikke må vi igen spørge til sandheden om væren og gøre dette sandhedsspørgsmål relevant igen (1991: 157).

Hændelsen i moderniteten forstået som metafysikkens endeligt glemmer dermed både 1) den nødvendige flertydighed, der ifølge Heidegger hører til kritikken af sandheden som fejltagelse og 2) det sandhedskrav, der hører denne kritik til og oplever overhovedet spørgsmålet om sandhed som fuldstændig irrelevant. Heidegger mener i forhold hertil, at man må holde fast i sandhedens væsen men vel at mærke re-artikulere spørgsmålet omkring det i lyset af den sønderrivende kritik mod sandheden, som Nietzsche sætter for dagen. For Heidegger er konsekvensen af vildfarelserne

hvad angår sandheden i moderniteten, som Nietzsche skarpt udpeger, ikke at sandhedsbegrebet må forkastes. I stedet markerer det nødvendigheden af at gentænke sandhedsbegrebet og med denne ambition fastholde nødvendigheden af at kunne stille spørgsmål til det. På denne vis lader Heidegger Nietzsche anspore sin egen tænkning, på samme måde som Heideggers ambition kan anspore anliggendet i nærværende undersøgelse. Udover den foregående mulighed for at fastholde sandhedsspørgsmålet tilvejebragt af udlægningen af McDowells kritik af Rorty, kan jeg i denne sammenhæng på baggrund af Heideggers Nietzschelæsning præcisere målsætningen for den kommende del af undersøgelsen. At sandhed betragtes som illusion i narrativ teori betyder, at man ikke kan stille spørgsmål til sandhed indenfor teorien selv. Enhver stillen-spørgsmål til sandhedsbegrebet er irrelevant, da narrativ teori lægger afstand til ethvert sandhedsvokabular og i stedet vil etablere en teori og praksis centreret omkring mening. Imidlertid er det blevet klart, at det sandhedsbegreb der gøres op med har karakter af at være et scientistisk sandhedsbegreb. I relation hertil er det narrative opgør med sandheden et berettiget opgør. Men informeret af Heideggers Nietzschelæsning markerer denne berettigede kritik måske nærmere nødvendigheden af at gentænke sandhedsbegrebet end nødvendigheden af et fuldstændigt opgør med det. En sådan gentænkning vil samtidig være en fastholdelse af nødvendigheden af at kunne stille spørgsmål til det.

Nødvendigheden af at kunne stille spørgsmål til sandhedsbegrebet er således markeret med Heidegger og muligheden for en gentænkning er angivet med McDowell, hvilket begrundes en reaktualisering af sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori. I det

følgende vil jeg informeret af Heideggers Nietzschelæsning kort vende tilbage til det narrative opgør med sandheden, for at vise hvordan denne reaktualisering ikke er så fjern fra teoriens eget grundlag.

4.3. Sandhedskravet i det narrative opgør med sandheden

Tænkes Heideggers Nietzschelæsning i relation til det narrative opgør med sandheden, hvor sandheden kritiseredes som en undertrykkende illusion, anskueliggøres den nødvendige flertydighed, der ligger i dette sandhedsopgør. Som Heidegger gør opmærksom på i forhold til Nietzsches diagnose af sandhed som fejltagelse, indebærer det at tale om noget som fejl en væsentlig relation til sandhed. At anskueliggøre noget som illusion har samme tilknytning til sandhedsbegrebet og ideen om det sande, som fejltagelsen har. Jeg vil gøre rede for hvordan i det følgende.

Det ligger i illusionsbegrebet, at det illusoriske er noget, der slet ikke eksisterer og er derfor en fejlslagen anskuelse. Sandheden er ifølge narrativ teori ikke, hvad den giver sig ud for at være – universel og uforanderlig – og er derfor en illusion. Den narrative teori er konsistent nok til i sit opgør med sandheden til at vedstå, at der ikke er 'noget mere rigtigt' at se bag illusionen. Alt har så at sige illusorisk karakter, hvilket ligger i udsagnet om, at alt er fortællinger. Pointen, som Heidegger hjælper os med at blive opmærksom på er, at dette udsagn netop i sig selv udgør et sandhedskrav.³⁰

³⁰ Det er væsentligt i forhold til undersøgelsens problematiseringsanalytiske agenda her at påpege, at Foucaults udsagn om, at man analytisk må forstå ontologi som fiktion (Foucault, 2010: 310) ikke gør ideen om sandhed irrelevant, men derimod at sandhed i kraft heraf bliver interessant i en anden forstand, som rej-

I opgøret med sandheden kan man således sige i tråd med Heideggers Nietzschelæsning, at sandheden tænkes dobbelt, hver gang på forskellig vis og dermed flertydigt. Først som undertrykkende illusion og dernæst som overensstemmelse med hvad, der gøres gældende i teorien som følge af opgøret med denne illusoriske sandhed. Dette er bl.a.: At identitet og handlinger formes gennem kulturel meningsskabelse, at erfaringen har fortællingsstruktur, at fortællinger er karakteriseret ved indeterminans, og at identitet derfor kan skabes og omskabet gennem fortællinger. Dette kan siges, at være den sag narrativ teori forpligter sig på og det sandhedskrav, der hører teorien til: Sandheden om identiteten er, at den er narrativt struktureret.

Den narrative teoris metoder stemmer således bedre overens med erfaringens og identitetens beskaffenhed, end de naturvidenskabeligt inspirerede terapiformer, informations-orienterede kommunikationsmodeller og rationalistiske beslutningsmodeller etc. Indsigten i dette er, at afvisningen af ét sandhedsideal ikke behøver medføre benægtelsen af sandheden i enhver forstand. Endvidere vil en afvisning af sandhedsbegrebet højst sandsynligt indebære et implicit sandhedskrav og derfor være karakteriseret ved en nødvendig flertydighed. Den nødvendige flertydighed i det nar-

ser spørgsmålet om, hvilke *sandhedskrav* en særlig erfaring (som eksempelvis galskab og seksualitet) indebærer (Andersen & Kromann, 2011: 229). I forhold hertil er argumentet i denne sammenhæng: at der knytter sig særlige *sandhedskrav* til det narrative opgør med sandhed. Man kan så at sige spørge: Hvad er *sandheden* om sandheden i narrativ teori?

Dette minder endvidere om den klassiske indvending mod og afvisning af den absolutte skepticisme, da man i udsagnet om at der ikke eksisterer sandhed må undergrave sit eget udsagn, i den forstand at det må være absurd at hævde, hvis heller ikke dét kan hævde at have krav på at være sandt.

rative opgør med sandheden består i 1) den berettigede kritik af det dominerende scientistiske sandhedsbegreb og 2) det implicitte sandhedskrav, der ligger i denne kritik af sandheden som undertrykkende illusion. Den narrative teoris benægtelse af naturvidenskabens ideal om sandheden som grundlag medfører således ikke en tænkning, hvor alt er tilladt. Dette implicitte sandhedskrav til-dækkes, når sandhedsbegrebet gøres irrelevant indenfor teoriens egne grænser. Inspireret af Heidegger markerer anskueliggørelsen af dette den opgave for os, der er i at afgøre, om vi oplever nødvendigheden af dette opgør. Men afgørelsen er på sin vis allerede truffet, da blotlæggelsen af det implicitte sandhedskrav umiddelbart reaktualiserer sandhedsspørgsmålet i denne sammenhæng.

Således er sandhedsspørgsmålet anskueliggjort som relevant at stille, selv indenfor narrativ teoris egne rammer. Opgaven vi i det følgende være – med udgangspunkt i Habermas og Gadamer – at diskutere hvilke begreber og distinktioner, der er relevante for at formulere sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og organisationsudvikling, således at vilkårlighedsproblematikken imødekomes.

5. Relevante distinktioner og litterære abstraktioner

I det følgende vil jeg vende tilbage til en diskussion af litteratur og fortælling med henblik på at undersøge, hvilke begreber og distinktioner det vil være relevant at formulere sandhedsspørgsmålet omkring i forhold til narrativ teori. Dette vil jeg gøre ved at inddrage et essay af Habermas,³¹ som åbner for en formulering af sandhedsspørgsmålet forankret omkring begreberne hverdagsliv, handlinglingskontekst og sag.

Endvidere vil jeg inddrage centrale problemstillinger fra Gadamer's *Sandhed og metode* for at diskutere faren for abstraktion og forglemmelse af forpligtelse i narrativ teori, som kan føre til vilkårlighed. Gadamer har gjort en stor indsats for at blotlægge det sandhedsspørgsmål, der knytter sig til åndsvidenskabernes. Opgaven i det følgende handler naturligvis ikke om legitimering af

³¹ Det kan virke selvmodsigende at jeg i denne sammenhæng inddrager Habermas, da jeg netop har lagt mig op af McDowells kritik af Rorty. Dette da Rorty mener at sandhed er et spørgsmål om konsensus, og hvad ens "peers" vil lade én slippe af med at sige (Hiley, Bohman, & Shusterman, 1991: 9) og Habermas netop er kendt for sit filosofiske ideal om konsensus i sin diskursetik. Jeg vil ikke redegøre for Habermas' begreb om konsensus og hans diskursetiske teori her, da det er anliggende at inddrage nogle helt andre begreber fra det omtalte essay. Men det er på sin plads at nævne, at jeg ikke mener at inddragelsen af Habermas i denne sammenhæng er selvmodsigende i forhold til kritikken af Rorty, da det er to helt forskellige konsensusbegreber de arbejder med. Rorty skriver om konsensus i erkendelsesteoretisk sammenhæng i forhold til sandhed. Habermas skriver overvejende om konsensus i etisk-politisk sammenhæng og opretholder i en skelnen mellem acceptabilitet (moralisk rigtighed) og sandhed, som indeholder ontologiske konnotationer (Habermas, 2005: 286). Det bliver endvidere klart i min analyse af det omtalte essay, at Habermas' betoning af filosofiens optagethed af sagsforhold udenfor sproget adskiller ham væsentligt fra Rortys diskursive pragmatisme.

åndsvidenskabelig erkendelse, men derimod om en formulering af sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og særligt i relation til organisationsudvikling. Disse to anliggender kan ikke desto mindre være beslægtede, hvilket jeg vil gøre rede for. Jeg vil vise, hvordan Gadamer særligt kan tilbyde en kritisk stillingtagen til det narrative opgør med sandheden og supplere reaktualiseringen af sandhedsspørgsmålet med en præcisering af, hvordan sandhedsspørgsmålet må stilles i forhold til narrativ teori.

5.1. Fortællinger i livet og fortællinger i litteraturen

Habermas gør i essayet 'Philosophy and Science as Literature?' fra det sene værk *Postmetaphysical Thinking* (1992) opmærksom på nødvendigheden for at medtænke distinktionerne mellem forskellige typer af fortællinger. Han introducerer i denne sammenhæng begreberne hverdagsliv, handlingskonstekst og sag, som er anvendelige for denne undersøgelse i forhold til at begribe, hvordan fortællinger i organisationer adskiller sig fra litterære fortællinger ved de grænser, der vedvarende sættes for dem.

Habermas diskuterer i essayet forholdet mellem filosofi, videnskab og litteratur. Han argumenterer for, at man bør holde fast i forskellen mellem fiktion og virkelighed, og at en klar distinktion mellem de to gør det tydeligt, hvilken funktion henholdsvis filosofi, videnskab og litteratur har, og hvordan disse forskellige sagområder forholder sig til hinanden. Habermas skriver:

Everyday life [*Alltag*] continues to place limits around literary texts, and neither they nor the aesthetic experiment that is made with them furnishes any corroboration for conceiving language as a universal textual occurrence that levels the dif-

Relevante distinktioner og litterære abstraktioner

ference between fiction and reality and overwhelms everything that is in the world. (1988: 260, 1992: 223)

Som det fremgår af citatet, sætter hverdagslivet grænser for den litterære tekst. Denne omstændighed umuliggør, at man inspireret af litterære tekster og det æstetiske arbejde med dem kan betragte sproget som en universel tekstuel begivenhed, der udligner forskellen mellem fiktion og virkelighed. Måden hvorpå hverdagslivet kan siges, at sætte grænser for den litterære tekst kommer til udtryk i følgende uddrag:

(...) In everyday communicative practice [*kommunikativen Alltagspraxis*] speech acts retain a force that they lose in literary texts. In the former setting they function in the contexts of action in which participants cope with situations and – let's say – have to solve problems. In the latter setting they are tailored to a reception that removes the burden of acting from the reader; the situations that he encounters, the problems that he faces, are not immediately his own. (1988: 261, 1992: 223)

Hvad der kendetegner hverdagslivet, ifølge dette udsagn, er den handlingskontekst, som det er situeret i. Denne handlingskontekst er ikke fraværende i den litterære tekst, men den angår hverken læseren eller forfatteren men derimod tekstens personer. Der er således ifølge Habermas både talehandlinger³² i hverdagslivet og i tekster, men i hverdagslivet har de en bindende kraft, som de ikke har i litterære tekster, da de fungerer indenfor en handlingskontekst, hvor de situationer og problemer som talehandlingerne angår er de involveredes egne. Denne bindende kraft som kendeteg-

³² Talehandlingsbegrebet blev udviklet af J. L. Austin (1980) og betegner det forhold, at man udfører en handling i og med talen.

ner hverdagslivets talehandlinger består endvidere ifølge Habermas i den sag, som talen eller fortællingen referer til og griber ud efter (1992: 224).³³

Habermas' argument er, at både den kommunikative interaktion i hverdagslivet og i litterære tekster er fanget i fortællinger, men vel at mærke på forskellige måder. (1992: 223). I hverdagslivets prosa angår udsagn omkring normers rigtighed, udsagns sandhed og præferencer for bestemte værdier både den talende og den, der tales til. Disse udsagn har ifølge Habermas væsentligt et krav på sandhed eller validitet.³⁴ Disse sandhedskrav der angår både den talende og den lyttende findes også i litterære tekster, men den bindende kraft, som disse udgør, angår kun de personer, der indgår i teksten og ikke forfatteren eller læseren. Derfor mener Habermas, at litterære talehandlinger er illokutionært³⁵ handicappede (1992: 223).

At talehandlinger har en bindende kraft, er sådan set ikke en indsigt, der er i konflikt med narrativ teori. Det er jo netop tanken,

³³ Habermas præciserer, at dette særligt gør sig gældende for måden hvorpå man forholder sig til videnskabelige og filosofiske tekster. Netop her går grænsen for min inddragelse af Habermas, da jeg mener at sags-begrebet dels ikke er tilstrækkeligt udbygget her til at danne grundlag for den videre del af undersøgelsen, og dels kan tænkes bredere end Habermas lægger op til her, hvor det synes at være særligt tiltænkt videnskab og filosofi. Dette vil jeg vende tilbage i del 6. Ikke desto mindre introducerer Habermas her sags-begrebet som i tillæg til begreberne hverdagsliv, handlingskontekst synes at anskueliggøre en mulig vej for at formulere forudsætninger for narrativ organisationsudvikling, der betoner det muligheds-*betingende* aspekt ved det narrative arbejde med fortællinger.

³⁴ Dette må man gå ud fra hænger sammen med Habermas' normative teoretiske kommunikationsbetingelse for praktiske diskurser: At de kræver oprigtighed (Habermas, 2005: 308).

³⁵ Illokutionaritetsbegrebet stammer fra Austins talehandlingsteori, hvor en illokutionær handling betegner den handlingen *i* det at sige noget, frem for den handling det er *at* sige noget (Austin, 1980: 99-100).

at hvad der siges (i fortællinger), er skabende – og i den forstand bindende for vores erfaring, identitet og handlinger. Men hvad der er interessant i Habermas' argument og hvilket ikke er afspejlet i samme grad i narrativ teori er, at den handlingskontekst, der er knyttet til hverdagslivet, sætter grænser for fortællingen og er som sådan ikke bare mulighed-skabende men ligeledes mulighedsbetingende for meningsdannelse. Handlingskonteksten som mulighedsbetingelse for fortællingen kan således siges at have om ikke en konstitutiv funktion så en regulativ funktion i forhold til fortællingen i og med, at den vedvarende sætter grænser for denne. Handlingskonteksten, der knytter sig til fortællinger i hverdagslivet, giver fortællingerne deres bindende kraft, og adskiller fortællinger i hverdagslivet fra den litterære fortælling. Jeg vender tilbage til denne pointe i afsnit 6.3..

Med disse begreber for hverdagsliv, handlingskontekst og sag gør Habermas opmærksom på nødvendigheden for at opretholde distinktionen mellem forskellige genrer. Habermas er imidlertid indforstået med, at litterære figurer såsom metaforer kan optræde i sammenhænge, der ikke kan betragtes som strengt litterære – f.eks. i videnskab og filosofi. Hvad der er centralt i Habermas' argument i relation hertil, er at disse litterære figurer har en helt anden karakter og funktion i videnskabelig og filosofisk sammenhæng. Som han skriver, betyder dét at filosofi gør brug af fortællinger ikke, at man må opgive distinktionen mellem genrer (1992: 225). At filosofi og videnskab gør brug af narrativer og litterære tankefigurer betyder ikke, at disse genrer ikke er andet end fortællinger, eller at det er den samme form for narrativitet, der gør sig gældende. Filosofi og videnskab opgiver ifølge Habermas ikke de-

res orientering imod sandhed, hvilket muliggør kritik og ikke bare henvisning og parodering, som i højere grad kendetegner litterære tekster (1992: 225). Det er denne pointe, jeg ønsker at holde fast i og overføre til diskussionen af det narrative arbejde med organisatoriske fortællinger.

Følger man Habermas' argumentation i denne sammenhæng, synes det nødvendigt i det narrative arbejde med fortællinger at medtænke distinktionerne mellem forskellige typer af fortællinger, da den strengt litterære fortælling må have en anden karakter end den filosofiske fortælling, den videnskabelige fortælling, den organisatoriske fortælling etc. Lad os som udgangspunkt derfor insistere på at opretholde en distinktion mellem den litterære fortælling og den organisatoriske fortælling, da fortællingen må have en anden karakter, når den bliver genstand for konkret organisatorisk arbejde. I denne sammenhæng kan den ikke kun anskues i abstrakt litterær forstand. Man kan da ikke snakke om en identitet mellem tekst og liv, som narrativ teori lægger op til med den litterære analogi. Kun for så vidt at den organisatoriske fortælling låner strukturer fra den litterære fortælling, kan man snakke om, at et sammenfald mellem litteratur og (organisatorisk) hverdagsliv finder sted.

Habermas' essay tilbyder dermed en åbning for at begribe, hvad der kendetegner fortællinger i organisationer, som betoner forudsætningerne for det narrative arbejde med dem. Hverdagslivet, handlingskonteksten og sagen kan i denne sammenhæng forstås som (1) mulighedsramme for skabelsen af alternative fortællinger men ligeledes som (2) grænse for fortælling og genforfatning, da de umuliggør begrebsligt, at man inspireret af litterære tekster kan

udligne forskellen mellem fiktion og virkelighed. Disse begreber betoner på denne måde en distinktion og forskel mellem tekst og liv, da talehandlinger i hverdagslivets handlingskontekst har en bindende kraft, som de ikke har i litterære fortællinger.

Inden jeg forfølger disse begreber nærmere, vil jeg inddrage Gadamer's begreb om æstetisk abstraktion med henblik på at påpege den fare for abstraktion og forglemmelse af forpligtelse, der kan være i narrativ teori, og som kan føre til vilkårlighed.³⁶ Diskussionen af abstraktion begrundes en kritisk stillingtagen til det narrative opgør med sandheden, som sætter retningen for resten af undersøgelsen.

5.2. Æstetisk abstraktion

I sin behandling af det problematiske ved den æstetiske dannelse i *Sandhed og metode* argumenterer Gadamer for, hvordan Kant i sin æstetik betoner erkendelsesevnernes frie spil i relation til kunsten,

³⁶ Jeg sammentænker i de kommende afsnit Gadamer's begreb om æstetisk abstraktion med narrativ teori. Det kan forekomme problematisk at jeg her sammenstiller fortolkning af kunstværker med fortolkning af fortællinger. Jeg mener dog både, at det er forsvarligt og formålstjenligt i forhold til undersøgelsen. Gadamer belyser i *Sandhed og metode* tre områder, hvor vi har mulighed for at gøre hermeneutiske erfaringer: Kunsten, traditionen og sproget (samtalet). Han disponerer behandlingen af disse tre områder, således at de falder i forskellige dele af værket. Alle tre dele omhandler dog mulighederne og betingelserne for at gøre sig hermeneutiske erfaringer, og som Arne Jørgensen gør opmærksom på i sin indledning til den danske oversættelse, er det karakteristisk for Gadamer at belyse de samme fænomener fra forskellige synsvinkler, og tilmed bliver de fleste ting allerede præsenteret i den første del, som omhandler kunsterfaringen (2004: ix-x). Gadamer præsenterer i denne første del begrebet om æstetisk abstraktion, som jeg finder relevant i forhold til at belyse den fare for abstraktion, der kan være i det narrative arbejde med fortællinger. På trods af, at det bliver behandlet specifikt i forhold til kunsterfaringen, mener jeg, at abstraktionsbegrebet er relevant for alle de tre erfaringsområder – kunst, tradition og samtale – og dermed også narrative samtaler.

og at kunsten med Kant – som det skønne skins kunst – bliver sat i modsætning til den praktiske virkelighed. Kunsten bliver i denne modsætning ifølge Gadamer betragtet som værende abstraheret fra den natur og det samfund, hvoraf den udsprang, og dermed forglemmes den sande moralske og politiske frihed, som kunsten skulle forberede til (Gadamer, 2004: 82-83). Det vi i dag forstår som kunstværk og æstetisk oplevelse er ifølge Gadamer et resultat af denne abstraktion, da man ser bort fra kunstværkets oprindelige livssammenhænge og ser det som det 'rene kunstværk'. Dette kalder Gadamer den æstetiske adskillelse. I denne abstraheres der fra de ikke-æstetiske elementer, der er knyttet til værket, såsom formål, funktion og indholdets betydning. Disse elementer er ifølge Gadamer betydningsfulde, da de integrerer værket i dets verden, og derfor er bestemmende for hele den betydningsrigdom, der oprindeligt var særegent for det (2004: 85).

Den radikale konsekvens af denne æstetiske abstraktion bliver, at den æstetiske oplevelse er indifferent med hensyn til, om dens genstand er virkelig eller ej, om scenen er teatret eller livet, således at den selv besidder uindskrænket suverænitæt over alt (2004: 89). Dette betyder, at den æstetiske oplevelse ikke indeholder nogen form for forpligtelse. I forhold til denne mangel på forpligtelsen skriver Gadamer:

Heraf følger at det må være overladt til modtageren at få noget ud af det, der foreligger. I så tilfælde kan den ene måde at forstå et værk på være lige så gyldig som enhver anden. Der findes ikke noget kriterium for, hvad der er adækvat. (...) Således har ethvert møde med værket status af og retten til at være en ny produktion. Dette opfatter jeg som en uholdbar, hermeneutisk nihilisme. (Gadamer, 2004: 94)

Den hermeneutiske nihilisme, som Gadamer her erklærer som uholdbar, er en konsekvens af den radikale subjektivering af det æstetiske, som Kant førte med sig. Opgaven er heroverfor for Gadamer at legitimere kunsterfaringen som erfaring og erkendelse med et krav på sandhed for dermed at undgå den æstetiske abstraktions neutralisering af sandhedsspørgsmålet (2004: 98).

En konsekvens af den æstetiske abstraktion er forglemmelsen af den forpligtelse, der hører et kunstværk til, og som er givet af kunstværkets oprindelige livssammenhæng, der motiverer til indholdsmæssig, moralsk og religiøs stillingtagen. En livssammenhæng der udgøres af den verden, natur og samfund, som værket har et væsenmæssigt tilhørsforhold til.

Denne diskussion af den æstetiske abstraktion tilbyder en relevant begrebslighed, når den sammentænkes med konteksten for denne undersøgelse, hvilket jeg vil gøre i det følgende i en diskussion af, hvordan en abstraktion fra liv til tekst kan medføre, at det særlige sandhedskrav, der knytter sig til fortællinger i organisationer forlemmes.

5.2.1. Faren for abstraktion og forglemmelse i narrativ teori

Som vi så i analysen af det narrative opgør med sandheden, havde White en præference for teksten som analogi for livet og erfaringen, da den ikke antyder objektive realiteter (se afsnit 2.3.1.). Jeg gjorde her opmærksom på, at teksten i narrativ teori overtager pladsen for den objektive virkelighed, således at fortolkning fremhæves frem for repræsentation og sandhed. I lyset af sandhedsopgøret, kan man mere præcist sige, at fortolkning er den eneste an-

svarlige mulighed ifølge narrative teori, da repræsentation og sandhed betragtes som værende illusorisk og undertrykkende.

Denne brug af litteraturen og teksten som analogi har således to konsekvenser. Den første er som nævnt, at fortolkning i form af genfortælling og genfortælling bliver det metodiske greb for narrativ teori. Den anden mindst lige så centrale konsekvens er, at et objektivitets- og sandhedsbegreb overhovedet er irrelevant i forhold til at forstå betydningen af fortællinger. Den form for fortolkning, der i narrativ teori trækker på den litterære analogi og knytter sig til arbejdet med fortællinger har ikke noget med sandhed at gøre, men løsriver os tværtimod fra dennes undertrykkende illusioner.

Sammenholdes den specifikke karakter af det narrative opgør med sandheden og den vilkårlighedsproblematik det indebærer, med Gadamer's ambition om at udvikle en fortolkningsteori for åndsvidenskaberne og hans analyse af den æstetiske abstraktion, kan der stilles spørgsmålstegn ved nødvendigheden af denne dobbelte konsekvensdragning, som der foretages i narrativ teori. Gadamer argumenterer i sit udestående med det naturvidenskabelige sandheds- og metodeideal for, at det er nødvendigt med en fortolkningsteori for åndsvidenskaberne. Gadamer deler her på sin vis ærinde med Bruner og White i deres opgør med det naturvidenskabelige sandhedsideal og lægger som dem vægt på betydningen af historie og sprog. Men det interessante i denne sammenhæng er, at Gadamer ikke vil et radikalt opgør med sandhed, som det er tilfældet hos White og Bruner.

Der gør sig ifølge Gadamer en sandhedserfaring gældende i erfaringsformer som filosofi, kunst og historie, hvori der meddeles en sandhed, som unddrager sig videnskabens metodiske verificere-

ring (2004: 1). Disse erfaringsformer kendetegner den åndsvidenskabelige erkendelse, for hvilken det gælder, at den har en helt anden form for 'objektivitet' og opnås på en helt anden måde end erkendelse i de induktive videnskaber. Formålet er derfor for Gadamer at give en mere adækvat beskrivelse af den åndsvidenskabelige erfaring og hvilken form for objektivitet, der kan opnås her (2004: 230-231). Det er opgaven i *Sandhed og metode*, og det er dette ærinde, jeg vil hente inspiration fra til den kommende del af undersøgelsen.

I forlængelse af diskussionen af muligheden for og nødvendigheden af at fastholde sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori, bliver spørgsmålet nu inspireret af Gadamer; hvilken betydning sandhedsspørgsmålet må have, og i hvilken forstand der kan spørges ind til sandhed i narrativ teori?

Lader vi dette være udgangspunktet, kan vi yderligere rejse spørgsmålet; om der finder en abstraktion og forglemmelse sted i den litterære analogi, som informerer narrativ teori. En abstraktion i den forstand, at når der i den litterære analogi antages en identitet mellem tekst og liv, er der en fare for at (livs)fortællingen tænkes mere ud af sin oprindelige livssammenhæng og ind i tekstens litterære verden, end den kan og bør. På denne vis antages den relative indeterminans, der kendetegner teksten, ligeledes at kendetegne livet, og dette bliver det teoretiske udgangspunkt for den narrative teoris metoder for genforfatning og genfortælling. I denne abstraktion fra liv til tekst kan det særlige sandhedskrav, der knytter sig til fortællinger i organisationer forglemmes. Dette er, hvad jeg omtalte som den narrative reduktion indledningsvist i diskussionen af vilkårlighedsproblematikken (se afsnit 3.1.).

For at undgå en sådan abstraktion og forglemmelse giver den ovenstående udlægning af Gadamer os mulighed for at anskue fortællingen i den narrative samtale som en særegen erkendelsesform (frem for blot en erfaringsform). Dette betyder at der i fortællingen formidles en sandhed, som ikke kan erhverves på anden måde. Det gælder for fortællingen som erfaringen af den historiske overleveling, som Gadamer beskriver det, at den ikke er sand eller falsk i videnskabelig absolut forstand, men den formidler ikke desto mindre en sandhed, som det gælder om at få del i. Som sådan udgør den erfaring, man gør sig gennem fortællingen en formaning til den naturvidenskabelige bevidsthed om at erkende sine grænser, på samme måde som kunsterfaringen gør ifølge Gadamer (2004: 2-3).

En sådan anskuelse af fortællingen nødvendiggør en revidering af den dobbelte konsekvens, som narrativ teori drog på baggrund af den litterære analogi. Konklusionerne som kan drages af ovenstående lyder: 1) Da fortællingen er en særegen erkendelsesform, kan den erkendelse, den formidler, ikke vurderes i forhold til et scientistisk sandhedsideal. 2) At fortællingen anskues som erkendelsesform betyder, at der formidles en sandhed i den. 3) Opgaven består således i at legitimere denne sandhed i sin egen ret, således at den ikke forveksles med sandhedsidealet i naturvidenskaben eller forglemmes og skaber grobund for henholdsvis en radikal erkendelsesmæssig skepticisme eller naiv erkendelsesmæssig optimisme med de dertil hørende vilkårlighedsproblematikker, som jeg har diskuteret (se afsnit 3.). At der formidles en sandhed i fortællingen er i forlængelse heraf også en formaning til den narrative praksis selv om at erkende sine grænser og besinde sig i udsagnet om, at der altid kan fortælles andre historier. Dette da sandheds-

formidlingen indebærer et krav og forpligtelse, som forsømmes, hvis fortællingen negligeres som "blot en mening" eller "bare endnu et perspektiv".

Den netop formulerede advarsel mod faren for abstraktion og forglemmelse i narrativ teori forbliver tom, så længe den bliver stående i sin negative formulering: Der er 'noget' der er i fare for ikke at blive tilgodeset, der er 'noget' teorien ikke ser! Dette 'noget' er selvsagt i denne sammenhæng det sandhedskrav, der hører fortællingen til og dens deraf kommende forpligtende karakter. Det vil derfor være nødvendigt i det følgende at indgå i en positivt formuleret diskussion af sandhed.

6. Sandhed i betydningen saglighed

Med inddragelsen af Habermas og diskussionen af forskellene mellem filosofi, videnskab og litteratur viste der sig grund til at formulere distinktioner, der er relevante at opretholde, når det organisatoriske hverdagsliv bearbejdes narrativt gennem fortællinger.

Med inddragelsen af Gadammers begreb om æstetisk abstraktion diskuterede jeg faren for abstraktion og forglemmelse af forpligtelse, der kan være i narrativ teori. Denne diskussion gav grund til at anskue fortællingen i den narrative samtale som en særegen erkendelsesform, som medfører, at der i fortællingen formidles en sandhed, som ikke kan erhverves på anden måde. Denne sandhed kan ikke vurderes i forhold til et scientistisk sandhedsideal og opgaven består derfor i at legitimere denne sandhed i sin egen ret, således at den ikke forveksles med et scientistisk sandhedsideal eller forglemmes med vilkårlighedsproblematikken til følge. I forlængelse af markeringen af muligheden for og nødvendigheden af at fastholde sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori er opgaven i det følgende derfor at afgøre, hvordan dette sandhedsspørgsmål skal formuleres.

Habermas åbnede i det foregående for en formulering af sandhedsspørgsmålet forankret omkring begreberne hverdagsliv, handlinglingskontekst og sag. At dette kun udgjorde en åbning, skyldes at begreberne ikke er tilstrækkeligt udbyggede i Habermas' essay til at danne grundlag for den videre del af undersøgelsen, og særligt sags-begrebet mener jeg kan tænkes bredere, end Habermas lægger op til. Gadammers legitimering af et sandhedsbegreb udenfor naturvidenskabelig indflydelse tilbyder imidlertid en

frugtbar vej for en formulering af sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori. I denne sidste del af undersøgelsen vil jeg med udgangspunkt i Gadamer redegøre for, hvordan at sandhedsspørgsmålet kan fastholdes i forhold til narrativ teori og praksis som et spørgsmål om saglighed. Jeg vil tage udgangspunkt i centrale begreber fra *Sandhed og metode*, der i udvidet form betoner de samme væsentlige distinktioner, som Habermas' begreber åbnede for. Dette vil være en besvarelse af mit tredje forskningsspørgsmål angående; i hvilken forstand sandhed kan fastholdes som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis, hvilket afslutningsvis vil muliggøre en formulering af forudsætninger for narrativ organisationsudvikling.

6.1. Sandhedsspørgsmålet formuleret omkring begrebet saglighed

I den følgende formulering af sandhedsspørgsmålet omkring begrebet saglighed, er argumentet, at sandhed må tænkes i forhold til en specifik saglig kontekst, og at det er denne specifikke sag-kontekst, der giver sagen sit sandhedskrav og forpligtende karakter.

Jeg vil i første omgang behandle begrebet saglighed, som det generelt knytter sig til det narrative arbejde med fortællinger og i nogen grad indenfor en organisatorisk kontekst, for derefter afslutningsvis at diskutere saglighed i relation til nogle organisationsudviklings-specifikke forhold.

Denne første generelle behandling angår saglighed i tre aspekter; henholdsvis 1) livssammenhæng, 2) handlingskontekst og 3) samhørighed. Disse tre betydninger af saglighed er, når konteksten

er narrativ organisationsudvikling, gensidigt betingende. Jeg mener imidlertid, at de afdækkes bedst analytisk adskilt. Tredelingen er derfor metodisk motiveret. Det vil være hensigten, at vise hvordan, sagligheden, som den udlægges her, udgør det sandhedskrav, som hører fortællingen til og giver den sin forpligtende karakter. Jeg vil derfor også snakke om sag-forpligtelse, som i henhold til de tre aspekter af sagligheden beskriver den henholdsvis epistemologiske, etiske og sociale forpligtelse, der kendetegner fortællingen. Disse forpligtende aspekter ved fortællingen imødekommer vilkårlighedsproblematikken som i udgangspunktet motiverede en reaktualisering af sandhedsspørgsmålet.

6.1.1. Saglighed i betydningen livssammenhæng

Når vi betragter det hermeneutiske fænomen ved hjælp af samtalen mellem to personer som model, så har disse to tilsyneladende forskellige situationer, tekstforståelsen og samtalsforståelsen, ét afgørende fællestræk: De har begge en sag, der er stillet foran dem, for øje. (Gadamer, 2004: 358)

Det spørgsmål der melder sig i dette afsnit er; hvori består den sandhedsformidling, som jeg her argumenterer for giver fortællingen sit sandhedskrav og forpligtende karakter? Den gives af den sag, som fortællingen angår. Jeg trækker her eksplicit på Gadamers fortolkningsteoretiske vokabular, hvor sagen er en formel betegnelse for 'det', som fortolkningen angår. I en udlægning, fremstilling og fortolkning af begrebet frihed, udgør frihed sagen for forehavendet. I terapeutisk sammenhæng kan sagen være stress eller depression. Indenfor konteksten af organisationsudvikling kan et typisk sagsforhold være en forretningsplan, kommunikationsstrategi eller samarbejdskonflikt etc. Det er imidlertid åbenlyst ikke

sagen i sig selv, der i denne sammenhæng kan udgøre den forpligtethed, som kendetegner sandhedsformidlingen. Dette er vel at mærke også én af de væsentlige pointer i fortolkningsteorien. Sagen kan aldrig betragtes og fortolkes abstrakt 'i sig selv', hvilket ifølge Gadamer jo netop er det uheldige tilfælde i den æstetiske abstraktion, hvor værket betragtes 'for sig' i sin rene fremstilling, som jeg gjorde rede for ovenfor.

Det viser sig nu nødvendigt at undersøge, hvori denne sandhedsformidling kan siges at bestå, og hvad der giver sagen sit sandhedskrav og forpligtende karakter. Dette kommer tydeligst til udtryk i Gadamer's essay *Det betænkelige ved den æstetiske bevidsthed*. Jeg vil derfor her kigge nærmere på denne tekst.

Det er Gadamer's anliggende i dette essay, at beskrive hvordan det forholder sig med den erfaring af mening, som et kunstværk formidler. Det handler særligt for Gadamer om i denne sammenhæng at bestemme det hermeneutisk forpligtende i kunstværket. Han betoner det utilfredsstillende ved en hermeneutisk nihilisme, som vil mene, at alle måder at forstå et værk på er lige legitime. Her gives der ifølge Gadamer ingen målestok for hvad, der er rimeligt og et hvert møde med værket indebærer en ny grundlæggende produktion. (Gadamer, 1984: 79). Gadamer siger følgende om erfaringen af kunstværket:

Hvad enten det betragtes af den producerende eller den nydende, er det under alle omstændigheder en erfaring af mening, hvori der ikke er lagt op til den enkeltes forgodtbefindende, heller ikke når ingen råder over nogen stabil målestok. Ja erfaringen af mening er måske netop udpræget og i særlig grad forpligtende, når den må give afkald på en sådan målestok. Vi vil således ikke tilstå den intepretation [fortolkning], der udøves i de reproduktive kunstarter, f.eks. i et musikstykk-

ke eller et drama, en frihed til at benytte den fikserede "tekst" som anledning til vilkårlige effekter. Og omvendt vil vi betragte det som en miskendelse af den egentlige interpretationsopgave at kanonisere en bestemt interpretation. (Gadamer, 1984: 79)

Det er ikke op til den enkeltes forgodtbefindende, at bestemme hvilken mening der er givet i et kunstværk. Fortolkningen er ikke fri på en måde, så værket kan være anledning til vilkårlige effekter. Vilcårlige effekter kan i denne undersøgelses sammenhæng forstås i lyset af vilkårlighedsproblematikken som henholdsvis vilkårlig forståelse, handling og social relationsskabelse. På den anden side vil en kanonisering – forstået som en fastfrysning af kunstværkets mening ved at privilegere én særlig fortolkning – ikke respektere dets egenart. Både den uforpligtende og kanoniserende omgang med værket gør uret mod, hvad Gadamer kalder værkets egen sande forbindtlighed. Denne forbindtlighed – forstået som værkets forbindelse med og tilknytning til en oprindelig livssammenhæng – binder med Gadamers ord, enhver given fortolker på en egen og umiddelbar måde og fratager ham den aflastning, som en ren efterligning af værket vil være. Fortolkningen er derfor både forpligtende og fri. Det afgørende spørgsmål, der melder sig angående den forstående fortolkning er således ifølge Gadamer: Hvori består dens forpligtende karakter, og hvori består dens frihed? Som Gadamer antyder afslutningsvist, er den meningskabende akt på samme tid bundet af værket og fri over for det, da den selv medbringer et meningsmoment, hvorigennem den potentielt uafslutte-

de mening kommer til en nærmere bestemmelse (1984: 80).³⁷ Det denne dobbelthed mellem forpligtende binding og frihed i meningsskabelsen, der er central. Denne diskussion omkring meningsskabelse, som Gadamer her lægger for dagen, taler meget direkte ind i emnet for denne undersøgelse. Jeg tænker her på analysen af den narrative teoris opgør med sandhed, herunder dens påstand om at gå fra sandhed til mening og dens kobling af menings-skabelsesprocessen til erfaringens fortællingsstruktur. Det er min overbevisning, at Gadammers betoning af dobbeltheden i meningsskabelsen kan hjælpe os til at begribe den forpligtende karakter ved erfaringen, der gives gennem fortællinger. Sagen som fortællingen angår har et krav på sandhed, som forpligter fortællingen på den oprindelige livssammenhæng, som sagen kommer af og indgår i.

6.1.2. Saglighed i betydningen handlingskontekst

Jeg befinder mig nu midt i undersøgelsen af, hvordan sandhedsspørgsmålet må formuleres, når vi har stillet spørgsmålstegn ved nødvendigheden af det narrative opgør med sandheden. I den følgende behandling af begrebet handlingskontekst, som udgør et aspekt af sagligheden, vil jeg gå vejen inden om Aristoteles og Gadammers aktualisering af ham i forhold til udviklingen af en hermeneutisk erfaringsteori. Aristoteles' etik viser på særegen vis en mulig vej for en formulering af sandhedsspørgsmålet, som kan respektere de berettigede indsigter i det narrative sandhedsopgør. Dette da Aristoteles i sin etik nuancerer begrebet viden, som sandhed og

³⁷ Meget af Gadammers fortolkningsteori er fortættet i dette udsagn, som skal ses i lyset af hans centrale diskussioner omkring forståelseshorisont, horisontsammensmeltning og forståelsens hermeneutiske cirkel.

objektivitet er væsentligt knyttet til. Således bliver det muligt at snakke om forskellige vidensformer med hver deres egen legitimitet, såsom praktisk visdom (*phronēsis*), faglig kunnen (*technē*) og videnskabelig indsigt (*epistēmē*). Det bliver på denne måde med inddragelsen af Aristoteles og Gadamers aktualisering af ham muligt at diskutere, hvilken form for viden (og dermed også hvilken form for sandhed), som fortællingen formidler.

Aristoteles beskæftiger sig i sin etik med hvilken rolle fornuften spiller i forhold til den moralske handlen. Det er interessant for Gadamer, da det som han skriver handler om en fornuft og en viden, som ikke er adskilt fra en tilblevet væren, men som tværtimod er bestemt af og er medbestemmende for denne væren (Gadamer, 2004: 297), hvilket netop kendetegner den viden, der er karakteristisk for den hermeneutiske erfaring. Denne viden er nemlig ifølge Gadamer knyttet til den menneskelige kultur, som adskiller sig fra naturen, da den ikke bare er et sted, hvor naturkræfter udfolder sig. I stedet er den menneskelige kultur kendetegnet ved, at mennesket bliver til det, det er i kraft af, hvad det gør og dets måde at forholde sig på. Aristoteles bibringer en vigtig distinktion i forhold hertil, som Gadamer gør opmærksom på, da han sætter *éthos* i modsætning til *physis* som det område, hvor der hverken hersker regelløshed eller naturens lovmæssighed (2004: 297).

Denne væsentlige distinktion og vidensform,³⁸ der knytter sig til *éthos*, synes at tale direkte ind i ambitionen om at formulere sandhedsspørgsmålet på en måde, som imødekommer vilkårligheds-

³⁸ Det kan forekomme pudefigt, at jeg snakker om vidensformer her i behandlingen af *handlingskontekst* som et saglighedsaspekt. Men der er netop tale om en *praktisk* vidensform, som har betydning for handling.

problematikken. Lad os derfor gå helt tæt på, hvad Gadamer skriver om denne særegne vidensform:

Den moralske viden er, sådan som Aristoteles beskriver den, tydeligvis ikke nogen objektiv viden. Den erkendende står ikke overfor et sagsforhold, som han blot konstaterer; tværtimod er han umiddelbart ramt af det, han erkender. Det drejer sig om noget han skal gøre. (2004: 299)

Det, der kendetegner, hvad Gadamer kalder den moralske viden (*phronēsis*), er, at man bliver *ramt* af sagen i den forstand, at man må *handle* i forhold til den. Det er denne vidensform der kendetegner åndsvidenskaberne til forskel fra eksempelvis den matematiske vidensform, da deres genstand er mennesket, og hvad det ved om sig selv. Gadamer skriver, at mennesket forstår sig selv som et handlende væsen. Han siger herom:

(...) den viden, som det [mennesket] på denne måde har om sig selv, søger ikke at konstatere, hvad det er. Den handlende person beskæftiger sig derimod med det, der ikke altid er det samme, og som også kan være anderledes. Heri finder han det punkt, hvor han handlende skal gribe ind. Hans viden skal lede hans handling. (2004: 299)

Det, der særligt kendetegner denne form for viden er altså, at den er uløseligt forbundet med en situation hvori, der skal *handles*. Dette er ifølge Gadamer den moralske videns egentlige problem. Man står ikke overfor den på en måde, så man kan vælge, om man vil tilegne sig den eller ej, hvilket gør sig gældende for den faglige kunnen. Dette betyder også, at de idealbilleder, der hos Aristoteles kan gælde for etikken og den moralske viden ifølge Gadamer, kun har gyldighed som skemaer, da de altid kun konkretiseres i den si-

tuation, hvori man skal handle (2004: 305). Det der fuldender den moralske viden, er altså en viden om det partikulære, der knytter sig til den konkrete situation, og at man kan se den som en situation, man må handle i forhold til. Gadamer præciserer i denne sammenhæng, at det at se, hvad en situation kræver af en, ikke er ensbetydende med, at man perciperer selve det, der er synligt i denne situation; det betyder derimod, at man lærer at se den som en handlingssituation, og dermed ser den i lyset af, hvad der er det rette (2004: 306). Den moralske viden er således et blik for, hvad der skal gøres. Den øjeblikkelige situation sætter krav. Krav som vel at mærke ikke kan perciperes, men som kan 'ses' i moralsk forstand. Således udgør den moralske viden en anden form for viden end henholdsvis teoretisk videnskabelig viden eller faglig kunnen. Men den fastholdes ikke desto mindre som en vidensform, der stiller krav og forpligter. Den konkrete situation man står i, kræver at man handler i forhold til den. Dette forhold er et væsentligt aspekt ved sagligheden, som jeg vil kalde saglighedens handlingskontekst.

6.1.3. Saglighed i betydningen samhörighed

Jeg vil i det følgende argumentere for, hvordan Gadammers begreb om samhörighed kan forklare, hvordan der kan siges at være en social forpligtelse på sagen. Dette vil jeg gøre ved at anskueliggøre, hvordan den narrative erfaring, man kan gøre sig gennem arbejdet med fortællinger, kan siges at have karakter af, hvad Gadamer kalder du-erfaring. Jeg vil redegøre for, at du-erfaringen kræver åbenhed. Videre at denne åbenhed kan sikres gennem spørgsmålet. Åbenheden er imidlertid begrænset, da spørgsmålet er rettet mod en afgørelse, og forudsætningerne for spørgsmålet må være markeret. Dertil kommer at sproget, som spørgsmålet nødvendig-

vis stilles i og med begrænser – eller bedre mulighedsbetingelser åbenheden, da det har hændelseskarakter og unddrager sig vores kontrol.

I Gadammers analyse af den hermeneutiske erfaring, som har med overleveringen at gøre, konstaterer han, at overleveringen er sprog, og at overleveringen som sprog taler til os ligesom et du. Et du er, som han siger, ikke nogen genstand men noget, der forholder sig til én, hvorfor du-erfaringen må være en særlig form for erfaring, som Gadamer sætter sig for at analysere. (2004: 339-340).

Denne analyse af du-erfaringen er særligt interessant i forhold til denne undersøgelse. Jeg behandler selvsagt ikke, ligesom Gadamer gør, den hermeneutiske erfaring, som har med overleveringen at gøre. Men den narrative samtale i en organisatorisk kontekst, som i denne undersøgelse er anliggende, kan siges at have karakter af du-erfaring. Dette af den simple grund at du-erfaringen udgør den umiddelbare mellem menneskelige forståelse (2004: 446) og arbejdet med fortællinger i organisationer er et mellem-menneskeligt anliggende.³⁹

En egentlig du-erfaring er ifølge Gadamer kendetegnet ved en væsentligt gensidighed (mellem du'et og den, der erfarer det), som markerer du-erfaringens moralske forpligtethed (2004: 342-43). I

³⁹ Da sagen indenfor rammerne af denne undersøgelse ikke er den hermeneutiske erfaring og dermed afdækningen af den virkningshistoriske bevidsthed, som det er tilfældet for Gadamer, kan sandhedsbegrebet ikke overtages direkte fra ham, men må reflekteres i forhold til den nærværende sags sær-egenhed – narrativ organisationsudvikling. Inddragelsen af Gadamer kan dog bidrage til at artikulere de formelle betingelser for sandhed som karakteriseres ved *sagforpligtetheden*, hvilket ikke er så lidt og hvilket er i direkte overensstemmelse med en væsentlig del af erkendelsesinteresse i undersøgelsen, nemlig at undersøge mulighederne for en fastholdelse af sandhedsspørgsmålet således, at det kan samtænkes med den narrative praksis i forhold til organisationsudvikling.

en sådan egentlig du-erfaring, erfarer man du'et som netop et 'du' og ikke et abstrakt 'det', hvilket betyder, at man ikke overhører dets krav, men lader det sige en noget. At lade sig blive tiltalt på denne måde kræver åbenhed, og en sådan åbenhed som det kræver for virkelig at kunne lytte til hinanden, kalder Gadamer samhørighed. (2004: 442-443). Mere præcist: Samhørighed betyder altid også at kunne lytte til hinanden i denne forstand. Gadamer præciserer i denne sammenhæng, at forståelse i forhold til denne samhørighed netop ikke betyder; at have overblik over den anden, at lytte til råd eller blot at gøre som den anden vil. Tværtimod imod kendetegner samhørigheden den mere moderate kvalitet ved åbenheden for den anden, som indebærer en accept af, at noget kan gøres gældende overfor mig, der er i modstrid med min egen mening (2004: 343). Åbenheden kendetegner som sådan en villighed til og ambition om at få indblik i sagen og ikke kun stræbe efter at få ret.

Hvad der særligt sikrer eller nærmere forudsætter denne åbenhed er spørgsmålet. Spørgsmålet har ifølge Gadamer prioritet, når det gælder erkendelse og samtale, hvorved der kan åbnes op for en sag. Hvis en samtale skal åbne en sag, er det ifølge Gadamer nødvendigt, at spørgsmålet i første omgang har brudt sagen op (2004: 344). Med dette menes, at spørgsmålet placerer sagen i det åbne, så det bliver muligt for samtalen netop at åbne sagen op.

Gadamer præciserer videre omstændighederne for denne åbenhed, som samhørigheden kræver, med at åbenheden ikke er grænseløs. Sagen, der spørges til, må, som han skriver, markeres i forhold til de forudsætninger der ligger fast (2004: 345), og der må træffes en afgørelse i forhold til den (2004: 346). Disse omstæn-

digheder hænger væsentligt sammen, da der ikke kan afgøres noget, hvis ikke forudsætningerne er markeret og sagen dermed bragt frem i det åbne.

At der må træffes en afgørelse i forhold til sagen, skyldes at spørgsmålet, såfremt det er stillet rigtigt, er rettet mod en dom. Dette markerer, som Gadamer pointerer, den essentielle forbindelse mellem spørgsmål og viden, hvorefter han skriver:

For videns væsen er, ikke blot at bedømme noget som rigtigt, men også, på samme tid og af samme grund, at udelukke det forkerte. (2004: 346)

For hvis man ønsker at erkende, kan man ikke blot lade det være et spørgsmål om meninger, dvs. man må ikke distancere sig fra de meninger, der står til diskussion. (2004: 349)

Samhørigheden kræver åbenhed, hvilket sikres gennem spørgsmålet. Men da spørgsmålet er rettet mod en dom, er åbenheden derfor ikke bare en pluralistisk fejring af tilvejebringelsen af mange lige gyldige perspektiver, hvilket ville være at betegne som epistemologisk vilkårlighed.

Åbenheden i du-erfaringen, som kræves i arbejdet med fortællinger gennem samtalen, er således ikke grænseløs, da spørgsmålet er rettet mod en afgørelse og forudsætningerne for det må afklares. En sidste væsentlig pointe, der også markerer åbenhedens grænser i denne sammenhæng, er også den selvfølgelig omstændighed, at samtale og forståelse, som Gadamer skriver, har sproglig form (2004: 358-59). Hvad der er afgørende for Gadamer i denne sammenhæng, er, at erfaringen, som har sprogets fuldbyrdelsesform har hændelseskarakter, dvs. at noget sker (2004: 434). Ga-

damer forklarer dette med begrebet tilhørsforhold, som beskriver det forhold, at sproget taler til os, frem for at vi taler det (2004: 436). Vi har så at sige et væsentligt tilhørsforhold til sproget, da det går forud for os og vores brug af det. Dette taler imod ideen om sproget som redskab vi blot benytter os af. Indsigten i og respekten for dette forhold markerer nødvendigheden af at placere noget i det åbne og altid også lytte til hinanden, da der kan være mere på spil, end vi nødvendigvis er klar over. Derfor skriver Gadamer, at begrebet tilhørsforhold er væsentligt knyttet til det, der ligger i at lytte. Udover dette primære tilshørsforhold til sproget markerer sproget også vores oprindelige samhørighed med verden, da sproget er den midte hvori vi forenes med denne (2004: 446).

Begrebet samhørighed betoner det forhold, at sagen taler til én på en måde som man ikke kan undslå sig og gør noget med én på en måde, som man ikke har kontrol over. Man har således ikke kontrol over sagen, da den kommer i spil og spilles ud i dens bestandigt nye muligheder (2004: 435). At noget spilles ud betoner i denne sammenhæng den omstændighed, at der er noget, der undtager sig vores kontrol, som gør noget med os, frem for at der er noget, vi kan lege med, og som vi gør noget med. Det er en betoning af hændelse frem for handling. I relation til samtalen, er det en betoning af dens karakter af talehændelse frem for talehandling.

6.2. Saglighedens forpligtende karakter

Det, der giver sagen sit sandhedskrav og forpligtende karakter, er i lyset af det foregående: 1) Den oprindelige livssammenhæng, som kræver at man forpligter sig fortolkningsmæssigt på sagen; 2) handlingskonteksten, som kræver, at man handler i forhold til sa-

gen; og 3) samhørigheden som kræver, at man holder sig åben overfor sagen. Man er således *epistemologisk bundet* af livssammenhængen, *etisk ramt* af handlingskonteksten og *socialt talt til* igennem samhørigheden. Disse tre saglighedsaspekter udgør på denne måde henholdsvis den epistemologiske, etiske og sociale forpligtelse på sagen og udgør dermed også et svar på vilkårlighedsproblematikken. Som sådan er argumentet endvidere, at disse saglighedsaspekter udgør saglige grundforudsætninger for det narrative arbejde med fortællinger i organisationer, og at det vil være en fejltagelse at reflektere sig ud af den forpligtende saglighed, som disse tre aspekter udgør. Jeg vil anskueliggøre dette nærmere i det følgende, hvor saglighedsaspekterne tænkes sammen med narrativ organisationsudvikling.

6.3. Saglighed og narrativ organisationsudvikling

Tænkes de tre saglighedsaspekter; *livssammenhæng*, *handlingskontekst* og *samhørighed* sammen med den organisatoriske kontekst i narrativ organisationsudvikling kan de skematiseres overordnet som følger:

- Livssammenhængen er den organisatoriske institutionelle ramme og historik, som man er epistemologisk bundet af.
- Handlingskonteksten er de konkrete konflikter og strategiske overvejelser, som man ikke kan vælge, om man vil forholde sig til eller ej, da man er etisk ramt af dem.

- Samhørigheden er det organisatoriske sociale fællesskab, som man må holde sig åbent overfor, da sagen taler til én igennem det.

Saglighedsaspekterne som beskrevet her stiller krav til og bør udgøre forudsætninger for det narrative arbejde med fortællinger, hvis dette arbejde ikke skal ende i vilkårlighed.

6.3.1. Sag-forpligtelse og betoning af grænser

Den saglige forpligtelse på livssammenhængen, handlingskonteksten og samhørigheden i narrativ organisationsudvikling skaber både muligheder og begrænsninger for meningsdannelsen. Som sådan udgør de mulighedsbetingelserne for, hvad der i arbejdet med narrativ organisationsudvikling kan fortælles, hvordan der kan handles på baggrund af fortællinger, og hvilke relationer man kan indgå i med andre gennem fortællinger. Sag-forpligtelsen betyder således at:

- Der er grænser for, hvad man kan fortælle, da man er *epistemologisk forpligtet* på livssammenhængen.
- Der er grænser for, hvordan man kan handle på baggrund af fortællinger, da man er *etisk forpligtet* på handlingskonteksten.
- Der er grænser for, hvilke relationer man kan indgå i med andre gennem fortællinger, da man er *socialt forpligtet* på samhørigheden.

Dette skal ikke forstås som om, at disse tre saglighedsdimensioner er fuldstændig determinerende for fortællingers indhold. Fortæl-

linger er i deres væsen, som narrativ teori gør opmærksom på, fortolkning og menings-skabelse. Pointen er, at der er en gensidighed mellem fortællingens fortolkende menings-skabelse, og den sag fortællingen angår:

- Der er en sag, der kommer til orde i fortællingen, som ikke er det talte ord selv, og fortællingen er kun i kraft af denne sag, der kommer til orde i den. Fortolkning, fremstilling og fortælling kan ikke ubegrænset være hvad som helst men er givet sagen forpligtet i sit tematiske omfang af det, der kommer til orde i den.
- Der er en sag i selve fortællingens fortolkende menings-skabelse, der giver den sag, der kommer til orde i fortællingen sin egen bestemmelse og udtryk.⁴⁰

Der er dermed en oprindelig sags-sammenhæng i form af de tre saglighedsaspekter, som man må forpligte sig epistemologisk, etisk og socialt på. Men det er samtidig først i fortællingens fremstilling, at den bindende mening og sandhedskravet i fortællingen kommer til udtryk.

Det, der er væsentligt at betone i denne sammenhæng er dels, at den oprindelige sags-sammenhæng ikke kan reduceres til fremstillingen i fortællingen, dels at fortællingen hvis den fremstilles uafhængigt af den oprindelige sags-sammenhæng risikerer at forfalde til vilkårlighed. Narrativ teori imødekommer denne første betoning med begrebet om den levede erfaring (se afsnit 2.3.2.), som

⁴⁰ Formuleringerne her er inspireret af Gadammers udlægning af den hermeneutiske fortolknings relation til sagen (2004: 447).

beskriver spændingen mellem fortællingen, og 'det udenfor' den, som er det reservoir af mer-betydning, der nærer den og muliggør genforfatning af den. Det der er væsentligt at fremhæve i denne sammenhæng, er betoningen af, hvad der gives forrang i dette spændingsforhold mellem fortællingen og 'det udenfor' den. Denne betoning afgør temperamentet både i teorien og anvendelsen af de dertil knyttede metoder og dermed villigheden til at forholde sig til vilkårlighedsproblematikken.

Saglighed som forudsætning for narrativ organisationsudvikling betoner, at saglighedsaspekterne udgør en grænse for fortællingers fortolkningsmæssige indhold og i hvilket omfang de kan være udgangspunkt for handling og social relationskabelse.

Der er således grænser for, hvad det narrative arbejde med fortællinger i organisationer kan tillade sig. Det kan kun tillade sig, hvad livssammenhængen, handlingskonteksten og samhørigheden i en konkret organisation meningsfuldt tillader. Før eller senere vil de muligheder, der åbner sig gennem det narrative arbejde i en konkret organisation, finde deres grænser. Jeg vil give et kort tænkt eksempel her, for at konkretisere betydningen af dette.

Man kan forestille sig en narrativ intervention i en afdeling så hårdt ramt af arbejdspresset, at medarbejdernes og ledernes fortællinger ikke meningsfuldt vil kunne handle om andet i denne konkrete kontekst. Nok vil fortællingerne kunne være forskellige, men de vil højst sandsynligt angå dette samme fælles tema: Arbejdspresset.⁴¹ De forskellige fortællinger vil nok kalde på forskellige handlemuligheder, men handlemulighederne vil højst sand-

⁴¹ Arbejdspresset vil naturligvis i de forskellige fortællinger kunne gå under forskellige navne.

synligt være motiveret af viljen til at gøre noget ved arbejdspresset. Arbejdspresset er i dette eksempel en sags-sammenhæng som fortællingerne nødvendigvis må og bør forholde sig til, og som problemerne i afdelingen ikke kan beskrives uafhængigt af uden risikere vilkårlighed og abstraktion.

Konsulenten og afdelingen vil i denne sammenhæng i saglighedens optik være: Bundet af arbejdspresset epistemologisk som livssammenhæng, ramt af arbejdspresset etisk som handlingskontekst og talt til af arbejdspresset gennem samhørigheden i det organisatoriske fællesskab. Det vil i denne optik være usagligt⁴² ukymret at skabe fortællinger, som ikke forpligter sig på denne sags-sammenhæng, da arbejdspresset her ikke er et fortællingsmæssigt tema, man bare kan vælge, om man vil forholde sig til eller ej.

Dette umuliggør imidlertid ikke udvikling af organisationer gennem narrativt arbejde med fortællinger. Den saglighed, som forpligter det narrative arbejde, er snarere en mulighedsbetingelse – forstået som et nødvendigt udgangspunkt og grundforudsætning for narrativ organisationsudvikling. Fortællingers temaer og indhold kan ikke udbredes grænseløst uden at tabe den vedkommene, der kendetegner dem i deres forbundethed til deres oprindelige livssammenhæng, handlingskontekst og samhørighed.

Den sags-sammenhæng, der knytter sig til fortællinger i organisationer, giver fortællingerne deres forpligtende karakter. Dette adskiller fortællinger i organisationer fra litterære fortællinger. Af denne grund kan man heller ikke snakke om, at fortællinger i or-

⁴² Denne usaglighed kan også betragtes som en uansvarlighed i den forstand, at konsulenten ikke vil kunne svare tilfredsstillende for, hvordan og hvorfor interventionen foretages i afdelingen.

ganisationer og fortællinger i litteraturen har samme ubestemte karakter, hvilket der antydes i narrativ teori med den litterære analogi og antagelsen af identiteten mellem tekst og liv (se afsnit 2.3.1.).

Den forpligtende karakter, som fortællinger i organisationer har – givet den livssammenhæng, handlingskontekst og samhørighed, der knytter sig til dem – må man som narrativ konsulent besinde sig på. Derfor er det vigtigt i arbejdet med narrativ organisationsudvikling at nuancere forholdet mellem tekst og liv, således at den mulighedsbetingende og forpligtende saglighed, der væsentligt knytter sig til organisatoriske fortællinger, kan begribes.

Det centrale i denne sammenhæng er, at sag-forpligtelsen i det narrative arbejde med fortællinger i organisationer ikke glemmes. Dette er vel at mærke heller ikke en nødvendig følge af narrativ teori som formuleret af Bruner og White. Men der er, som jeg har påpeget en væsentlig fare og risiko for vilkårlighed i det radikale sandhedsopgør, den narrative reduktion og den pragmatiske legitimering (se del 3), som er at finde i teorien. Pointen i denne sammenhæng er, at det forpligtende og mulighedsbetingende aspekt ved narrativ organisationsudvikling bedst betones som forudsætning ved at fastholde muligheden for at spørge ind til sandhed i betydningen saglighed. Dette er et argument for, at der er en epistemologisk, etisk og social nødvendighed i at fastholde sandhedsspørgsmålet, der i betydningen saglighed er nødvendigt at forholde sig til. Fastholdt i denne forstand er sandhedsspørgsmålet kompatibelt med indsigterne i narrativ teori og praksis.

6.3.2. Saglige forudsætninger for narrativ organisationsudvikling

Jeg pointerede allerede i behandlingen af den etiske vilkårlighed (afsnit 3.1.2.), at det narrative arbejde med fortællinger kunne tænkes at have en særegen karakter, som stiller principielle krav til den narrative konsulent og dennes arbejde, som man ikke kan vælge, om man vil forholde sig til eller ej. I saglighedens optik stilles disse principielle krav af livssammenhængen, handlingskonteksten og samhørigheden, som forpligter den narrative konsulent (og ledelsen) henholdsvis epistemologisk, etisk og socialt.

Denne sagforpligtelse stiller krav, som i princippet ikke er til forhandling, hverken i forhold til konsulentens personlige overbevisninger eller de involveredes interesser. Der er således ikke tale om etiske principper for, hvordan man som narrativ konsulent bør facilitere arbejdet med fortællinger i organisationer, i den forstand de bliver præsenteret af eksempelvis Nielsen og Schnoor (Nielsen, 2004: 71; Schnoor, 2009: 219, se også afsnit 3.1.2.), men derimod saglige forudsætninger, man må tage højde for, hvis det narrative arbejde overhovedet skal fungere. Som saglige forudsætninger bør man tage højde for forudsætningerne i en egentlig narrativ intervention i organisatorisk kontekst, og det er på baggrund af disse, at 'etiske principper' for arbejdet kan formuleres. Dette er ikke ensbetydende med, at der nødvendigvis bliver taget højde for dem i enhver intervention, der kalder sig narrativ. I saglighedens optik vil en narrativ intervention, der ikke tager højde for dem ikke være narrativ i egentlig forstand, eller i hvert fald vil det være at betegne som en dårlig en af slagsen, som højst sandsynligt vil være kendetegnet ved flere af de vilkårlighedsproblematikker, jeg diskuterede tidligere. Derfor har man i sagligt narrativt arbejde altid allerede

taget højde for saglighedsaspekterne dog ikke nødvendigvis med en klar begrebslig bevidsthed herom. For så vidt at man har taget højde for dem, minimerer man risikoen for vilkårlighed. Dette er grunden til, at saglighedsaspekterne både stiller krav til og udgør en forudsætning for narrativ organisationsudvikling. Saglighedsbegrebet indebærer et gensidigt forhold mellem fordring og forudsætning. Den tilgang, konsulenten har til organisationen, bør således ikke afhænge af den enkelte konsulents egen private overbevisning om, hvad den narrative konsulentrolle indebærer.

Hvad betyder dette for den narrative konsulent? Det betyder, at der er formelle betingelser, som den narrative praksis fordrer, og som det er den narrative konsulents saglige forpligtelse at imødekomme. Den narrative konsulent må derfor stille sig selv spørgsmål angående hvilke omstændigheder og betingelser, der må være på plads for at en given intervention kan kaldes saglig. Disse spørgsmål angår de tre saglighedsaspekter, men kan formuleres i forhold til både et metodisk og et organisatorisk niveau. Spørgsmålene på det metodiske niveau angår konsulentens tilgang til det konsultative arbejde i forhold til: 1) Den metodiske livssammenhæng som betegner den omstændighed, at det er en narrativ interventionsform, som der knytter sig nogle konkrete metoder og problematikker til, som man er metodisk forpligtet på, at forholde sig til; 2) den metodiske handlingskontekst som betegner den omstændighed, at det er en intervention i en organisatorisk kontekst og ikke individuel terapi, hvor man er ramt af nogle helt andre problemer, som man bør handle i forhold til på en helt anden måde og 3) den metodiske samhørighed som betegner den omstændighed, at der er et litterært eller kollegialt praksisfællesskab omkring

arbejdet med narrativ organisationsudvikling, som man bør forholde sig åbent overfor. Spørgsmålene på det organisatoriske niveau angår: 1) Den specifikke organisatoriske livssammenhæng interventionen angår; 2) den specifikke organisatoriske handlingskontekst som den narrative intervention indgår i og 3) den specifikke organisatoriske samhørighed, som interventionen skal foretages indenfor.

I en intervention, der angår konflikthåndtering, kan det f.eks. tænkes nødvendigt for den narrative konsulent at stille krav til: Tavshedspligt- eller tavshedsret i forhold til samtaler med individuelle medarbejdere, ledelsens rolle i forhold til at sætte dagsordenen, hvordan der lyttes og responderes på samtaler i plenum og ledelsens deltagelse eller fravær hvad angår samtaler i plenum. Særligt i samtaler i plenum bliver det åbenbart, at man ikke bare er overladt til sig selv og sin egen mening, hverken som konsulent, medarbejder eller leder. Her blotlægger og formidler sproget samhørigheden mellem den individuelle fortælling og det organisatoriske fællesskab. Her vil det være konsulentens opgave at facilitere en åbenhed overfor sagen og fællesskabet blandt de involverede, således at der kan gøres noget gældende overfor dem, som kan være i modstrid med deres egen mening. Nogle af disse krav vil måske være nødvendige at stille, for at undgå at medarbejdere ikke vil udtale sig af frygt for at blive irettesat, set ned på eller ligefrem fyret. En narrativ intervention med en anden handlingskontekst i form af strategi- eller kulturudvikling kan derimod tænkes at kræve helt andre måske mindre formaliserede betingelser for det narrative arbejde, lige så vel som den specifikke organisatoriske livssammenhæng kan stille særlige krav til arbejdet alt efter om det er

en offentlig styrelse, privat produktionsvirksomhed eller en interesseorganisation etc. Det kan også tænkes, at den konkrete opgave, organisation eller kollegiale fællesskab, som interventionen angår slet ikke vil kunne bære en narrativ proces, og de krav en sådan stiller, hvilket det er den narrative konsulents saglige forpligtelse af have blik for. Alle disse mangeartede spørgsmål angår teoretisk set den livssammenhæng, handlingskontekst og samhörighed, som stiller specifikke krav til det narrative arbejde.

At jeg ikke her præsenterer en mere specifik liste af saglige krav skyldes den omstændighed, at kravenes specificitet netop afhænger af den konkrete livssammenhæng, handlingskontekst og samhörighed, som det narrative arbejde indgår i. Kravene gør sig således gældende i forhold til den konkrete sag⁴³, hvilket kun markerer den forpligtende opgave, som den narrative konsulent står overfor. Det er klart, hvordan at saglighedsoptikken – på samme måde som narrativ teori – her giver afkald på en scientistisk drøm om en universalmetode men samtidig adskiller sig fra sandhedsopgøret i narrativ teori ved at insistere på fortællingens sandhedsformidlende karakter og det narrative arbejdes saglige forpligtethed. Dette er en teoretisk grundindstilling, som jeg mener er kompatibel med de narrative metoder men som tager vilkårlighedsproblema-

⁴³ Her er jeg enig med Barry i hans pointering af, at de konkrete spørgsmål bedst opstår i det konkrete arbejde med organisationer og over tid givet den kontekstuelle sensitivitet og hermeneutiske karakter af udviklingsarbejdet i organisationer. Spørgsmål der er relevante i nogle organisationer er måske fuldstændig irrelevante i andre eller lige frem stødende (Barry, 1997: 44). Også Boje har blik for dette I forhold til storytelling-praksis, om hvilken han skriver, at det vil være en fejl at arbejde med fortællinger adskilt fra den konkrete kontekst I hvilken de virker – en fejl som ifølge ham vil gøre denne praksis vilkårlig, arrogant og naiv (Boje, 2006: 222)

Del 6

tikken på sig i sin insisteren på at fastholde sandhedsspørgsmålet formuleret omkring saglighed.

7. Konklusion

Jeg satte mig for i indledningen at undersøge i hvilken forstand sandhed kan fastholdes som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis, når grundlaget for teorien synes at være et opgør med sandhed, og hvilke forudsætninger der kan formuleres for narrativ organisationsudvikling på baggrund deraf. Jeg foretog denne undersøgelse i forhold til tre forskningsspørgsmål. Først analyserede jeg det narrative opgør med sandhed og diskuterede vilkårlighedsproblematikken, som dette opgør indebærer i anden og tredje del af undersøgelsen. Her besvarede jeg mit spørgsmål angående, i hvilken forstand et opgør med sandhed udgør grundlaget for narrativ teori og hvilke problematikker dette indebærer. Dernæst reaktualiserede jeg sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og praksis i undersøgelsens fjerde del, hvilket besvarede mit spørgsmål angående muligheden for at fastholde sandhed som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis. Sidst i undersøgelsens femte og sjette del argumenterede jeg for, hvordan sandhedsspørgsmålet kan formuleres i forhold til narrativ teori og praksis, hvilket ledte til en diskussion af, hvilke forudsætninger der bør gøre sig gældende for narrativ organisationsudvikling. Denne sidste del af undersøgelsen besvarede mit spørgsmål angående, i hvilken forstand sandhed kan fastholdes som relevant spørgsmål for narrativ teori og praksis, og hvilke forudsætninger der kan formuleres for narrativ organisationsudvikling på baggrund deraf. I det følgende vil jeg redegøre for de konklusioner, som denne undersøgelse ledte til.

Det teoretiske grundlag for narrativ teori og praksis viste sig i analysen at være: a) Et opgør med sandheden, da idealet om sandhed i narrativ teori betragtes som en forførende illusion, som forhindrer psykoterapien, psykologien og videnskaben generelt i at se 'selvet' og 'menneskenaturen' som historiske produkter og dermed fører til kulturel stagnation og fremmedgørelse; b) at narrativ teori og praksis må orientere sig mod meningsskabelse frem for sandhed, da menneskelig erfaring og mening er struktureret i fortællinger; c) antagelsen om, at livet er kendetegnet ved den samme ubestemthed som karakteriserer litterære tekster, således at tekst og fortolkning gives prægning over virkelighed og sandhed, hvilket muliggør det narrative genforfattende arbejde og d) at det foretrukne og nyttige i den enkeltes liv udgør den pragmatiske målestok for det genforfattende arbejde i narrativ teori og praksis frem for repræsentation af en objektiv virkelighed.

I diskussionen af vilkårlighedsproblematikken anlagde jeg et kritisk blik på dette teoretiske grundlag for narrativ teori og de problematikker, som det kan indebære. Jeg argumenterede her for, at det grundlæggende udgangspunkt for narrativ teori indebærer en risiko og fare for vilkårlighed, og at vilkårlighed derfor kan siges at udgøre en grundproblematik for narrativ teori og praksis. Jeg argumenterede for, hvordan vilkårlighed i det narrative arbejde med fortællinger kan siges at være problematisk i epistemologisk, etisk og social forstand, således at der ikke er grænser for: 1) Hvad man kan fortælle, da man ikke mener sig epistemologisk forpligtet på den sagssammenhæng fortællingen angår; 2) hvordan man kan handle på baggrund af fortællinger, da man ikke mener sig etisk forpligtet på fortællingen eller den sagssammenhæng, den angår;

3) hvilke relationer man kan indgå i med andre gennem fortællinger, da man ikke mener sig socialt forpligtet på den sociale sammenhæng, som fortællingen indgår i og refererer til.

Diskussionen af vilkårlighedsproblematikken motiverede en reaktualisering af sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og praksis. Jeg gjorde her opmærksom på, at det sandhedsbegreb, der gøres op med i narrativ teori har karakter af at være et scientistisk sandhedsbegreb, som det synes berettiget at gøre op med i forhold til arbejdet med fortællinger, mening og erfaring, men at dette opgør ikke behøver medføre et opgør med sandhed som sådan. Jeg argumenterede for, at der i narrativ teori gør sig et implicit sandhedskrav gældende, og at det berettigede opgør med en særlig form for sandhed i lyset heraf markerer nødvendigheden af at gentænke sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og praksis frem for at nødvendiggøre et radikalt opgør med det. Igennem diskussionen af vilkårlighedsproblematikken og reaktualiseringen af sandhedsspørgsmålet etablerede jeg således sandhed som et problem, der er muligt, nødvendigt og relevant at stille spørgsmål til i forhold til narrativ teori og praksis.

Med sandhedsspørgsmålet etableret som problemstilling for resten af undersøgelsen, foretog jeg i en diskussion af, hvilke begreber det ville være relevant at formulere sandhedsspørgsmålet omkring i forhold til narrativ teori og praksis. Jeg kom her frem til, at det må stilles omkring begreber, der dels betoner og nuancerer grænser og forskelle mellem tekst og liv, dels anskuer fortællingen som en særegen erkendelsesform i hvilken der formidles en sandhed, som må begribes i sin egen ret, således at den ikke forveksles med et scientistisk sandhedsideal eller forglemmes med vilkårlig-

hedsproblematikker til følge. Dette viste sig muligt ved at formulere sandhedsspørgsmålet omkring begrebet saglighed. Sandhedsspørgsmålet i forhold til narrativ teori og praksis blev således blotlagt i en udlægning af de tre saglighedsaspekter: Livssammenhæng, handlingskontekst og samhørighed. Med Saglighedsbegrebet betonedede jeg fortællingens sandhedskrav og forpligtende karakter, som gives af: 1) Livssammenhængen som man er epistemologisk bundet af, da den kræver, at man forpligter sig fortolkningsmæssigt på den; 2) handlingskonteksten som man er etisk ramt af, da den kræver at man handler i forhold til den og 3) samhørigheden som man er socialt talt til igennem, og som kræver, at man holder sig åben overfor den. Jeg gjorde afslutningsvist opmærksom på, hvordan de tre saglighedsaspekter i forhold til en organisatorisk kontekst udgør henholdsvis 1) den organisatoriske institutionelle ramme og historik, 2) de konkrete konflikter og strategiske overvejelser og 3) det organisatoriske fællesskab. Saglighed som forudsætning for narrativ organisationsudvikling betoner dermed, at saglighedsaspekterne udgør en grænse for fortællingers fortolkningsmæssige indhold, og i hvilket omfang de kan være udgangspunkt for handling og social relationsskabelse. Den overordnede konklusion er, at det forpligtende og mulighedsbetingende aspekt ved narrativ organisationsudvikling bedst betones som forudsætning ved at fastholde muligheden for at spørge ind til sandhed i betydningen saglighed.

Således har undersøgelsen nået sit mål om at tilvejebringe spørgsmålet og problemstillingen omkring sandhed i forhold til narrativ teori og organisationsudvikling. Sandhedsspørgsmålet i forhold hertil er et spørgsmål om saglighed, og saglighed er blot-

lagt som en forpligtelse på fortællingens livssammenhæng, handlingskontekst og samhørighed.

Der melder sig forskellige spændende perspektiver i lyset af disse konklusioner. I forlængelse af den teoretiske erkendelsesinteresse i denne undersøgelse ville det være oplagt at afprøve saglighedsbegrebets analytiske udsigelseskraft i forhold til narrativ organisationsudvikling i en empirisk sammenhæng. Endvidere ville det være oplagt, at undersøge saglighedsbegrebets teoretiske og praktiske implikationer for videreudvikling af metoder i forhold til narrativ organisationsudvikling. Udenfor den narrative kontekst ville det være interessant kritisk at diskutere implikationerne af sandhedskritik i andre konstruktivistiske og postmoderne former for organisationsudvikling – og undersøge muligheden for og nødvendigheden af at fastholde sandhedsspørgsmålet i forhold til disse.

I en bredere kontekst kan det narrative opgør med scientisme siges at adressere et væsentligt problem, der fortsat er aktuelt i dag på et mere generelt niveau. Jeg tænker her på tendensen til at ville forklare kulturelle, æstetiske, samfundsmæssige og sociale fænomener med scientistiske modeller. På dette niveau kan spørgsmålet om, hvordan der gøres op med scientistiske sandhedsidealiser for teori og praksis i human- og samfundsvidenskabelig sammenhæng betragtes som en af samtidens væsentlige kulturkritiske spørgsmål. Tænkes denne undersøgelse i sin helhed ind i denne bredere kontekst peger den imidlertid også på et andet spørgsmål i denne sammenhæng, nemlig spørgsmålet om hvorvidt sandhedsspørgsmålet i stigende grad bliver irrelevant og uønsket som tematisk spørgsmål i dag i takt med at perspektivisme og kon-

struktivismen vinder større tilslutning. Og hvis det er tilfældet, så peger undersøgelsen også på spørgsmålet om i hvilket omfang, der bliver taget højde for den vilkårlighedsproblematik, som et radikalt opgør med sandhed indebærer. I denne sammenhæng vil det være værd at overveje, hvordan og i hvilket omfang vi – informeret af konstruktivistiske indsigter og deres opgør med scientistiske sandhedsidealiser – kan bevare et sprog for forpligtelse og ansvar. Jeg har i denne undersøgelse argumenteret for, hvordan dette kan gøres i forhold til narrativ teori og praksis ved at fastholde sandhed som et teoretisk og filosofisk problem.

Litteratur

- Adoriso, A. L. M. (2009). *Storytelling in organizations: From theory to empirical research*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Allan, J., Fairtlough, G., & Heinzen, B. (2005). *The power of the tale: using narratives for organizational success* (Vol. Reprinted). Chichester: John Wiley and Sons.
- Alvesson, M., & Kärreman, D. (2000). Varieties of Discourse: On the Study of Organizations through Discourse Analysis. *Human Relations*, 53(9), 1125-1149.
- Alvesson, Mats, & Willmott, H. (2001). Identity regulation as organizational control: producing the appropriate individual. Lund.
- Andersen, T. K., & Kromann, J. (2011). Parrésia: The problem of truth. *Ephemera - theory and politics in organization*, 11(2), 225-230.
- Aukrust, V. G. (1999). Om Bruners forfatterskab – rekonstruktion af en konstruktivist. *Uddannelseskulturen*. Kbh.: Hans Reitzel.
- Austin, J. L. (1980). *How to do things with words: the William James Lectures delivered at Harvard University in 1955* (Vol. 2. ed., re). Oxford: Oxford University Press.
- Barry, D. (1997). Telling changes: from narrative family therapy to organizational change and development. *Journal of Organizational Change Management*, 10(1), 30-46.
- Boje, D. M. (1991). The Storytelling Organization: A Study of Story Performance in an Office- Supply Firm. *Administrative Science Quarterly*, 36(1), 106.
- Boje, D. M. (2006). Book Review Essay : Pitfalls in Storytelling Advice and Praxis. *Academy of Management Journal*, 31(1).
- Bredsdorff, N. (2002). *Diskurs og konstruktion - en samfundsvidenskabelig kritik af diskursanalyse og socialkonstruktivismen* (1. Udgave.). Narayana Press, Gylling: Samfundslitteratur.
- Bredsdorff, N. (2008). *To essays om universitetspolitikken og det venligt-fjendtlige samarbejde mellem forskerne*. Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 50.

Litteratur

- Brown, J. S. (2005). *Storytelling in organizations: why storytelling is transforming 21st century organizations and management*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Bruner, J. S. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bruner, J. S. (1999a). *Mening i handling* (Vol. 1. udgave). Århus: Klim.
- Bruner, J. S. (1999b). *Uddannelseskulturen* (Vol. 1. udgave). Kbh.: Hans Reitzel.
- Bruner, J. S. (2004). *At fortælle historier* (Vol. 1. udgave). Kbh.: Akademisk.
- Contu, A. (2008). Decaf Resistance: On Misbehavior, Cynicism, and Desire in Liberal Workplaces. *Management Communication Quarterly*, 21(3), 364-379.
- Czarniawska-Joerges, B. (2004a). *Narratives in social science research*. London: Sage Publications.
- Czarniawska-Joerges, B. (2004b). Turning to discourse. *Sage handbook of organizational discourse* (pp. 399-403).
- Dahl, K., & Juhl, A. (2009). *Den professionelle proceskonsulent* (Vol. 1. udgave). Kbh.: Hans Reitzel.
- Deetz, S. (2003). Reclaiming the Legacy of the Linguistic Turn. *Organization*, 10(3), 421-429.
- Durkheim, E. (1983). *Pragmatism & the Question of Truth. Pragmatism & Sociology*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Elliott, J. (2005). *Using narrative in social science research: qualitative and quantitative approaches* (Vol. Reprint). London: Sage.
- Esmark, A., Bagge Laustsen, C., & Åkerstrøm Andersen, N. (2005a). *Poststrukturalistiske analysestrategier* (Vol. 1. udgave). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Esmark, A., Bagge Laustsen, C., & Åkerstrøm Andersen, N. (2005b). *Socialkonstruktivistiske analysestrategier* (Vol. 1. udgave). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Fleming, P., & Spicer, A. (2008). Beyond Power and Resistance: New Approaches to Organizational Politics. *Management Communication Quarterly*, 21(3), 301-309.

- Fleming, Peter, & Sturdy, A. (2009). "Just be yourself!": Towards neo-normative control in organisations? *Employee Relations*, 31(6), 569-583.
- Foucault, M. (1994). *Viljen til viden*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Foucault, M. (2001). *Fearless speech*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Foucault, M. (2010). *The government of self and others: lectures at the College de France 1982-1983*. (F. Gros, Ed.). Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Gabriel, Y. (2000). *Storytelling in organizations: facts, fictions, and fantasies*. Oxford: Oxford university press.
- Gadamer, H.-G. (1984). Det betænkelige ved den æstetiske bevidsthed. In ved J. Dehs (Ed.), *Æstetiske teorier* (pp. 95-106). [Odense]: Odense Universitetsforlag.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Sandhed og metode: grundtræk af en filosofisk hermeneutik* (Vol. 1. udgave). Århus: [Systeme].
- Habermas, J. (1986). Rationalitetskritikkens grunde vande. *Politisk revy*, 24(500), 24-25. Kbh.: Politisk Revy.
- Habermas, J. (1988). *Nachmetaphysisches Denken: philosophische Aufsätze*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1992). *Postmetaphysical thinking: philosophical essays*. Oxford: Polity press.
- Habermas, J. (2005). *Demokrati og retsstat: en tekstsamling* (Vol. 1. udgave). Kbh.: Hans Reitzel.
- Hede, T. D. (2010). *Coaching: samtalekunst og ledelsesdisciplin* (Vol. 1. udgave). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hede, T. D. (2011). *Samtalekunst og ledelsesdisciplin – en analyse af coachingsdiskursens genealogi og. Management*. Copenhagen Business School.
- Hegel, G. W. F. (2005). *Åndens fænomenologi*. [Kbh.]: Gyldendal.
- Heidegger, M. (1961). *Nietzsche. 1: Der Wille zur Macht als Kunst; Die ewige Wiederkehr des Gleichen; Der Wille zur Macht als Erkenntnis*. Pfullingen: Neske.
- Heidegger, M. (2007). *Væren og tid*. (C. R. Skovgaard, Ed.) (Vol. 1. udgave). Århus: Klim.
- Heidegger, M., & Krell, D. F. (1991). *Nietzsche* (Vol. Repr.). San Francisco: Harper.

Litteratur

- Held, B. S. (2007). *Psychology's interpretive turn: the search for truth and agency in theoretical and philosophical psychology* (Vol. 1. ed.). Washington, DC: American Psychological Association.
- Hermann, S., & Kristensen, J. E. (2004). Kompetenceudvikling: psykologisk inderliggørelse på dåseform? *Psyke & logos*, 25(2), 494-515. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Hiley, D. R., Bohman, J., & Shusterman, R. (1991). *The Interpretive Turn: Philosophy, Science, Culture*. Ithaca: Cornell University Press.
- Holmgren, A. (2009). Philosophy and concept formation in narrative therapy An introduction for narrative therapists to Nietzsche, *keynote presentation at The European Conference on Narrative therapy and community work Brighton, the 9th-10th of July, 2009*.
- Holmgren, A. (2011). Gå ikke over ordet – der kommer sprog. *Kommunikationsforum - debat*. Retrieved from <http://www.kommunikationsforum.dk/artikler/gaa-ikke-over-ordet-der-kommer-sprog>
- Kant, I. (2002). *Kritik af den rene fornuft*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Kjørup, S. (2001). Den ubegrundede skepsis. *Sociologi i dag*, 31(2).
- Kristensen, H. S. (2002). *Storytelling for virksomheder* (pp. 1-6).
- Kunda, G. (1992). *Engineering culture: control and commitment in a high-tech corporation*. Philadelphia: Temple University Press.
- Kure, N. (2008). *Organisationsudvikling som diskursiv udvikling: et projekt om narrative praksisser i organisationsudvikling*. Handelshøjskolen, Aarhus Universitet, Institut for Sprog og Erhvervskommunikation, Center for Virksomhedskommunikation, Århus.
- Kure, N. (2009). Narrative praksisser som redskaber til dekonstruerende organisationsarbejde. *Erhvervspsykologi*, 7(3), 30-43. Virum: Psykologisk Forlag.
- Lopdrup-hjorth, T., Gudmand-høyer, M., Bramming, P., & Pedersen, M. (2011). Governing work through self-management. *Ephemera - theory and politics in organization*, 11(2), 97-104.

- Lundholt, M. W., & Maagaard, C. (2011). *Fortælling i virksomhedens tjeneste: corporate storytelling som kommunikationsredskab*. [Holte]: Medusa.
- Lübcke, P. (1982). *Vor tids filosofi* (Vol. 1. udgave.). [Kbh.]: Politiken.
- McDowell, J. (2000). Towards rehabilitating objectivity. In R. Brandom (Ed.), *Rorty and His Critics* (pp. 109-123). Oxford: Blackwell Publishing.
- Nielsen, K. S. (2004). *Fortællinger i organisationer: narrativ praksis* (Vol. 1. udgave). [Kbh.]: Gyldendal.
- Nymark, S. R. (2002). Storytelling - fortællingers funktion i organisationer : Baggrund og indføring. *Ledelse i Dag*, 12(5), 519-529.
- Parker, M. (1995). Critique in the Name of What? Postmodernism and Critical Approaches to Organization. *Organization Studies*, 16(4), 553-564.
- Parker, Martin. (1993). Life after Jean-Francois. In J. H. and M. Parker (Ed.), *Postmodernism and organizations*. London: SAGE Publications.
- Payne, M. (2011). *Narrativ terapi: teori og praksis* (Vol. 1. udgave). [Virum]: Dansk Psykologisk Forlag.
- Pedersen, A. R. (2009). Moving Away from Chronological Time : Introducing the Shadows of Time and Chronotopes as New Understandings of " Narrative Time ." *Organization*, 16(3), 389-406.
- Polkinghorne, D. E. (1988). *Narrative knowing and the human sciences*. Albany, N.Y.: State University of New York Press.
- Rasborg, K. (2004). Socialkonstruktivisme. In L. Fuglsang & P. Bitsch Olsen (Eds.), *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne: på tværs af fagkulturer og paradigmer* (Vol. 2. udgave). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Reed, M. (2004). Getting real about organizational discourse. *Sage handbook og organizational discourse* (pp. 413-420).
- Rhodes, C., & Brown, A. D. (2005). Narrative , organizations and research. *International Journal of Management Reviews*, 7(3), 167-188.

Litteratur

- Schnoor, M. (2009). *Narrativ organisationsudvikling: at forme fælles mening og handling* (Vol. 1. udgave). [Virum]: Dansk Psykologisk Forlag.
- Stormhøj, C. (2006). *Poststrukturalismer: videnskabsteori, analysestrategi, kritik* (Vol. 1. udgave). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Thompson, P. (1993). Postmodernism: Fatal distraction. In John Hassard and Martin Parker (Ed.), *Postmodernism and organizations*. London: SAGE Publications.
- White, M. (1997). *Narratives of therapists' lives*. Adelaide: Dulwich.
- White, M. (2006a). *Narrativ praksis* (Vol. 1. udgave). Kbh.: Hans Reitzel.
- White, M. (2006b). *Narrativ teori* (Vol. 1. udgave). Kbh.: Hans Reitzel.
- White, M. (2009). *Kort over narrative landskaber* (Vol. 1. bogklub). [Kbh.]: Gyldendals Bogklubber.
- White, M., & Epston, D. (1989). *Literate means to therapeutic ends*. Adelaide: Dulwich Centre Publications.
- White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. New York: W.W. Norton.
- White, M., & Morgan, A. (2007). *Narrativ terapi med børn og deres familier* (Vol. 1. udgave). Kbh.: Akademisk Forlag.